

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

SEYRÜ SÜLÛK ÇERÇEVESİNDE MÜRİD VE MÜRŞİD KİMLİĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUHAMMET COŞKUN

BURSA 2018

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

SEYRÜ SÜLÛK ÇERÇEVESİNDE MÜRİD VE MÜRŞİD KİMLİĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Muhammet COŞKUN

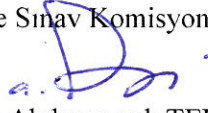
Danışman:
Prof. Dr. Abdurrezzak TEK

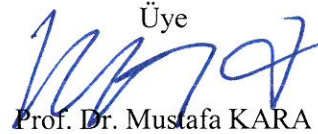
BURSA 2018

TEZ ONAY SAYFASI
T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Tasavvuf Bilim Dalı'nda, 701423056 numaralı Muhammet COŞKUN'un hazırladığı "Seyrü Sülûk Çerçevesinde Mürid Ve Mürşid Kimliği" konulu Yüksek Lisans çalışması ile ilgili tez savunma sınavı, ~~29.01.2018~~ günü ~~11:30:00~~ saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı

Prof. Dr. Abdurrezzak TEK
Uludağ Üniversitesi

Üye

Prof. Dr. Mustafa KARA
Uludağ Üniversitesi

Üye

Yrd. Doç. Dr. Bedriye REİS
Abant İzzet Baysal Üniversitesi

29.01.2018

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans olarak sunduğum “Seyrü Sülûk Çerçevesinde Mürid Ve Mürşid Kimliği” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

15/01/2018

AdıSoyadı: Muhammet COŞKUN
ÖğrenciNo: 701423056
Anabilim Dalı: Temel İslâm Bilimleri
Programı: Tasavvuf
Statüsü: Y.Lisans Doktora

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 15/01/2018

Tez Başlığı / Konusu: "Seyrü Sülûk Çerçevesinde Mürid Ve Mürşid Kimliği"

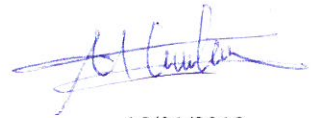
Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 130 sayfalık kısma ilişkin, 10 /01/2018 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 13'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

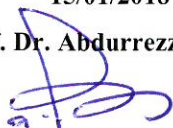
15/01/2018

Adı Soyadı:	Muhammet COŞKUN
Öğrenci No:	701423056
Anabilim Dalı:	Temel İslâm Bilimleri
Programı:	Tasavvuf
Statüsü:	☒ Y.Lisans ☐ Doktora

Danışman

15/01/2018

Prof. Dr. Abdurrezzak TEK

ÖZET

Yazar	: Muhammet COŞKUN
Üniversite	: Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Temel İslâm Bilimleri
Bilim Dalı	: Tasavvuf
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans
Sayfa Sayısı	: XIV+127
Mezuniyet Tarihi	: .../... /2018
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Abdurrezzak TEK

SEYRÜ SÜLÛK ÇERÇEVESİNDE MÜRİD VE MÜRŞİD KİMLİĞİ

İslam dinini ideal bir şekilde hayata uygulama metotlarından biri olarak ortaya çıkan tasavvuf, hicri II. asrın sonlarından beri İslam'ın bütün insanlığa ulaşmayı hedefleyen ebedi kurtuluş davetine her devirde yeniden ruh vererek canlılığını korumuş ve korumaktadır. Sıradan bir insana, Allah'ın istediği “kâmil insan” modelini gerçekleştirmesi için adeta bir merdiven oluşturmuş ve aşılması gereken evreleri basamak basamak göstermiştir. Bu sürece seyrü sülûk adı verilmiş olup, bunu gerçekleştirebilmek için o süreçten geçmiş ve nasıl geçileceği konusunda tecrübe sahibi olan rehberlerin yol göstericiliği ile somut bir fırsat sunulmuştur. Bu kılavuzluğa irşad adı verilmiş olup irşadı gerçekleştirenlere tarihi süreçte delîl, üstâd, şeyh, sûfî gibi farklı isimler verilmiş olmakla birlikte yine irşad kavramından hareketle mürşid isminde karar kılınmış gibidir. Bir mürşid eliyle irşad edilmek isteyenlere mürid adı verilmiş olup, onların bu isteklerine de irade denmiştir. Hem müridin hem de mürşidin amaçlarını gerçekleştirmede uyacakları kurallara ise edep denilir.

Mürşid ile müridi buluşturan irşad, tasavvufun merkezi kavramları arasında öne çıkmıştır. Hemen her devirde oldukça popüler bir konu olan mürşidleri tanıyabilme meselesi, günümüzde de insanlar tarafından oldukça merak edilen bir konu olmaya devam etmektedir. Bu çalışmada mürid ve mürşidin özellikleri, seyrü sülûk süreci etrafında ve ilk dönemden günümüze kadar ki belli başlı kaynaklarda yer alan veriler bir araya getirilmek suretiyle yeni bir kompozisyonla sunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler:

İrşad, irade, mürid, mürşid, seyrü sülûk, tasavvuf

ABSTRACT

Name / Surname : Muhammet COŞKUN
University : Uludağ University
Institution : Institute of Social Sciences
Master of Science : Basic Islamic Sciences
Science Fellow : Tasavvuf
Degree Awarded : M.A.
Page Number : XIV+127
Degree Date : .../... /2018
Supervisor : Prof. Abdurrezzak TEK

MURID AND MURSHID RELATIONSHIP WITHIN THE FRAMEWORK OF SEYRÜ SÜLÛK

Sufism that emerged as one of the methods for adopting Islam into the actual life in an ideal manner has preserved and is continuing to preserve its vitality by providing a new spirit to the eternal salvation invitation of Islam since the end of the 2nd century. It has become almost a ladder for the ordinary human being for actualizing the “perfect human being” model desired by Allah thus indicating the stages to be passed step by step. This process has been known as seyrü sülûk and an opportunity has been provided by way of guides who have passed through those stages and are experienced in how to do so. This guidance is called irşad and even though those who have performed irşad have been known throughout history with different names such as delîl, üstâd, şeyh, sûfi; the term of murshid was decided upon based on the concept of irşad. Those who wish to walk on this path guided by a murshid have been called as murid and their desire to do so has been named as irade (will). Edep (good manner) is the name given to the rules that both murid and murshid should abide by while striving to reach these goals.

Guidance (irşad) which brings together the murshid and murid has come to the forefront as one of the central concepts of Sufism. The issue of recognizing murshids which has been a quite popular subject in almost all periods of time continues to be a matter of interest for the people of our day. The objective of this study was to present the characteristics of murids and murshids by bringing together the data in various sources as well as within the framework of the concept of seyrü sülûk.

Keywords:

Guidance (irşad), will (irade), murid, murshid, wayfaring (seyrü sülûk), Sufism

ÖNSÖZ

Tasavvuf, İslam dininin çizdiği, özellikle ahlaki yönden üstün vasıflara sahip mümin portresine insan-ı kâmil adını vererek, bu hedefe ulaşmak isteyen taliplere amaca uygun bir yol sunma teziyle ortaya çıkmıştır. Kâmil bir mümin olma hedefine ulaştırmak için talipleri çeşitli aşamalardan geçirerek ahlaki yönden mükemmelleştirmeyi amaçlayan sistemli bir yol kurmuş ve bu sistemli yürüyüşe seyrü sülûk adını vermiştir. İnsanın manevi terbiyesinin gerçekleşmesinde zikir, hizmet, sohbet gibi yöntemler geliştirmiştir. Tarih boyunca insanı kâmil portresini ortaya koymakta önemli başarılar ortaya koyan ve koymaya devam eden tasavvufi terbiye sistemi, kendi içinde gelişmekte ve kurumsallaşmakta başarılı bir serüven geçirmiş, her durum ve şartta kendi reçetesini taliplilerine sunabilmiştir. İslam tarihinin her devrinde ve her ortamında tasavvufî terbiye etkisini göstermiş ve inkâr edilemez bir konum edinmiştir.

Mürşid-i kâmiller her devirde ilgi ve eleştiri konusu olmuştur. Bu kişilerin ne tür bir terbiye sürecinden geçtikleri, konumlarını elde ediş şekilleri, sahip oldukları manevi hayat, dünyevi konularla olan ilişkilerini hangi çerçevede belirledikleri, tanınma yöntemleri, dini konularının hangi ölçülerle tespit edileceği gibi soruların cevapları hep dikkati çekmiş ve çekmeye devam edecektir. Bu çalışmada, mevzubahis sorulara cevap olabilmek adına, tasavvufî terbiyenin odağındaki mürşid ile irşadın muhatabı olan müridin kimliğini ortaya koyabilmek hedeflenmiştir. Bu amacı gerçekleştirmek üzere, ilk dönemden günümüze kadar gelen belli başlı kaynaklar taranarak alakalı kavramlar ve konular bir araya getirilmiş ve yeniden kompoze edilmeye çalışılmıştır.

Bu tezde giriş olarak irşad ve alakalı diğer kavramlar hem lügat açısından hem de dinî literatür açısından ele alınmıştır. İlk bölümde seyrü sülûkun tanımı, türleri, metotları ve tasavvufî terbiye yolcusunun bu yürüyüşündeki âdâbı işlenmiştir. Daha sonra ikinci bölümde irşadın muhatabı olan mürid konusuna girilerek irade kavramı, bu kavramın muhatabı olan mürid, özellikleri, terbiye aşamasında aldığı isimler, mürid ile murâd arasındaki fark, müridin seyrü sülûku esnasında ve günlük hayatında uyacağı

âdâp sunulmuştur. Üçüncü ve son bölümde ise müminlerin avam ve havas olarak iki kısma ayrılması, havas dairesi içinde yer alan velîlerin sahip oldukları mertebelere göre isim almaları, bunlar arasında irşad vasfına haiz olanlar, ardından tasavvufî terbiyenin kilit şahsiyeti olan mürşid-i kâmil kimliği, kavramsal ve kurumsal konumu detaylıca işlenmiştir. Ayrıca irşad vasfını taşıyan velîler arasındaki ricâlü'l-gayb diye isimlendirilen hiyerarşik yapı da işlenmiş olup, rakamsal ricâl hiyerarşisi de sunulmaya çalışılmıştır.

Bu çok uzun ve çok yorucu, ama bir o kadar da eğitici olan çalışmamda bana ilmi ve akademik anlamda desteğini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Abdurrezzak TEK hocama saygı, muhabbet ve teşekkürlerimi arz ederim. Ayrıca okumaları ile katkıda bulunan değerli dostlarım Serkan DENKÇİ, Muhammed SARIKAYA ve Hasan BULUT'a da âcizane teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	iii
YEMİN METNİ	iv
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT	vii
ÖNSÖZ.....	viii
İÇİNDEKİLER	x
GİRİŞ	1
İRŞAD NEDİR	1
I. İRŞAD VE İLGİLİ KAVRAMLAR.....	1
A. İrşad	1
1. Masdar Olarak Kullanılanlar.....	1
2. İsim Olarak Kullanılanlar.....	2
3. Diğer Kullanımlar	2
4. Kur'an'da İrşad Ve Türevi Kavramların Kullanımı.....	3
B. Hidâyet	4
C. İstikamet.....	5
D. Diğer Kavramlar	6
II. İRŞADIN KAYNAĞI VE MUHATAPLARI	7

BİRİNCİ BÖLÜM

SEYRÜ SÜLÛK

I. SEYRÜ SÜLÛK.....	8
A. Seyr Türleri Ve Mertebeleri.....	9
B. Seyrü Sülûk Yolları Ve Esasları	11
C. Seyrü Sülûk Engelleri	13
II. SEYRÜ SÜLÛK METOTLARI	14
A. Nefsânî Terbiye Ve Nefis Mertebeleri.....	14
1. Nefs-i Emmâre	15
2. Nefs-i Levvâme.....	16
3. Nefs-i Mülhime	18

4. Nefs-i Mutmainne	19
5. Nefs-i Râziye.....	20
6. Nefs-i Marziyye	21
7. Nefs-i Kâmile	22
B. Ruhanî Terbiye Ve Letâif-i Hamse	23
1. Kalp	24
2. Ruh	24
3. Sır	25
4. Hafî.....	25
5. Ahfâ.....	26
III. SEYRÜ SÜLÛK ÂDÂBI.....	27

İKİNCİ BÖLÜM

MÜRİD VE İLGİLİ KAVRAMLAR

I. İRADE VE MÜRİD	28
A. Mürid Ve Özellikleri.....	29
B. Mürid Türleri.....	31
C. Müridin Terbiyeye Olan İhtiyacı	32
D. Müridin Âfeti	33
II. MURÂD.....	34
III. MÜRİDLE BAĞLANTILI KAVRAMLAR	36
A. Mübtedî, Mütevassıt, Müntehî.....	36
B. Müteşebbih.....	36
C. Muhib	36
C. Tâlib	38
D. Müste'nif.....	38
E. Kâsıd.....	38
F. Sâlik.....	39
G. Sâir, Seyyâr	40
H. Mutasavvıf	40
İ. Derviş	41
J. Fakir	41
IV. MÜRİDİN SEYRÜ SÜLÛKU ESNASINDA ALDIĞI İSİMLER.....	43
A. Zâhid	43
B. Âbid.....	46
C. Sâlih	46
V. MÜRİDİN GÜNLÜK HAYATI	47
A. Tasavvufî Terbiyede Âdâb.....	48
1. Müridin Nefsine Karşı Âdâbı.....	49
2. Şeyhine Karşı Âdâbı	52
3. Allah'a, Kur'an'a, Peygambere Karşı Âdâbı	54

4. İhvanına Karşı Âdâbı	55
5. Ailesine Karşı Âdâbı	57
6. Mahlûkata Karşı Âdâbı	58
7. Yolun Yabancılarına Karşı Âdâbı	59
8. Yemek Yeme Âdâbı	60
9. Yolculuk Âdâbı	61
10. Semâ Âdâbı	62
B. Çeşitli Meslek Gruplarının Âdâbı	63
1. Devlet Yöneticisinin Âdâbı	63
2. Yönetici Yardımcılarının Âdâbı	63
3. Müftü Ve Vâizlerin Âdâbı	64
4. Zenginlerin Âdâbı	64
5. Çiftçi Ve İşçilerin Âdâbı	64
6. Ticaret Ehlinin Âdâbı	65

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VELÂYET DAİRESİ VE İLGİLİ KAVRAMLAR

I. AVAM-HAVAS AYIRIMI VE HAVAS MERTEBESİNE DAİR KAVRAMLAR	67
A. Velî	70
1. Velâyet	70
2. Velî ve Özellikleri	71
3. Velî – Nebî Üstünlüğü Tartışması	73
B. Sâdık - Sıddîk	74
C. Sâbık	75
D. Melâmetî	76
E. Mukarreb	77
F. Ârif	78
1. Marifet	78
2. Ârif ve Özellikleri	80
3. Ârifin Üstünlüğü	81
G. Muvahhid	82
II. RİCÂLÜ'L-GAYB VE HİYERARŞİSİ	83
A. Ricâlü'l-Gayb	83
1. Kutub	83
2. Efrâd	88
3. İmâmân	88
4. Evtâd	89
5. Ebdâl-Büdelâ	89

6. Nükabâ	91
7. Nücebâ	92
8. Ahyâr.....	92
B. Rakamsal Ricâl Hiyerarşisi	94
III. MÜRŞİD VE İLGİLİ KAVRAMLAR	97
A. Sûfi.....	97
1. Sûfi Kelimesinin Kökeni.....	98
2. Sûfi Ve Özellikleri	99
B. Delîl.....	100
C. Şeyh.....	101
D. Mürşid.....	104
1. Mürşidin Özellikleri.....	105
2. Mürşidliğin Şartları	106
3. Mürşidin Gerekliliği.....	108
4. Mürşidliğe Engel Olan Hususlar.....	109
5. Kemâlât Yönünden Mürşidler.....	109
a. Kâmil Mürşid.....	110
b. Mükemmil Mürşid.....	110
6. Sahte Mürşidler	110
IV. MÜRŞİD ÂDÂBI	112
A. Mürşidin Nefsine Karşı Âdâbı.....	112
B. Allah'a Karşı Âdâbı.....	113
C. Müridlere Karşı Âdâbı	113
D. Mürşidin Halka Karşı Âdâbı.....	115
SONUÇ.....	116
KAYNAKÇA	119

GİRİŞ

İRŞAD NEDİR

I. İRŞAD VE İLGİLİ KAVRAMLAR

A. İrşad

İrşad kelimesinin kökeni olan r-ş-d kökünden türeyen kelimeleri mastar, isim ve diğer şekillerde gelen kullanımlarını görerek ele almak gerekir.

1. Masdar Olarak Kullanılanlar

Rüşd: Hidâyete erme, istikamet bulma anlamındadır. Fıkıh ıstılahında, bir çocuğun sorumluluk (mükellefiyet) çağına erişip, dininde ve malında sâlih olması kastedilir. Zıddı “ğayy”dır. Ayrıca; akıl bâliğ olma (rüşdünü ispat etme, isbât-ı rüşd), doğru yolu bulup sülûk etme, malına ve dinine zarar gelecek yeri bilme, kişinin akıl ve idrakinin kuvvetli olması, doğru düşünecek, bilecek ve ayırt edecek seviyede olma, olgunluk anlamlarında da kullanılır. Beşeri kanunlara göre ise kişinin tasarruf özgürlüğünü kazanacağı yaş olarak ifade edilir.

Rüşdünü ispat etmek: Kanun karşısında ergin sayılacak, medeni haklarını kullanacak yaşa gelmiş olmaktır.

Raşed: İşi başarma, muvaffak kılınma, kişinin malına ve dinine zarar gelecek yeri bilmesi, akıl ve idrâkinin kuvvetli olmasıdır.

İrşâd: Hidâyete erdirme, delâlet etme, doğru yol gösterme, gösterilme, mânen aydınlatma, hak yolunu gösterme, gafletten uyandırma, uyarma anlamlarına gelir.

İstirşâd: İrşad edilmeyi istemek, taleb-i hidâyet, Hak yoluna gitmeyi istemek, Hakk’ı aramaktır.

Terşîd: Malı güzelce yönetme, en doğru yola yöneltme işi olup, ayrıca hâkimin kişiyi reşîd ilan etmesi de kastedilir.

Reşâd: Doğru yola girmek, hak yolunda yürümektir. Ayrıca aklın kuvvetli olması olup, zıddı aptallık anlamında gabâvettir.

Reşâdet: Doğruluk, doğru yolda gitme, doğru yolu gösterme, şeyhlik anlamlarına gelen Osmanlıca bir kelimedir.

2. İsim Olarak Kullanılanlar

Reşâd: Bir çeşit tohuma verilen isimdir.

Reşâde: Kaya, avucu dolduracak hacimde taş anlamında kullanılır.

Merâşid: Yol göstergeleri ve onunla istikamet bulunulacak şeylerdir.

Reşîde: Farsçada sarık veya kuşak saçağı anlamındadır.

Râşid, Râşide: Doğru yolda istikâmet sahibi olan, rüşd sahibi, müstakîm, olgun, hak yolu kabul eden kimsedir.

Er-Reşid: Allah Teâlâ'nın esmâ-i hüsnâ'sından; "en güzeli takdir eden, her şeyi, bütün işleri hiçbir yardımcı olmadan, ezeli takdîrine göre yerli yerine koyan ve en doğru şekilde nizâma sokan, nizam ve hikmet üzere sonuca ulaştıran" anlamını taşıyan isimdir.

Reşîd, Reşîde: Doğru yolu bulan, doğru yoldan giden, doğru düşünen, doğruyu ayırt edecek seviyede olan, rüşd çağına erişen, ergin, hidâyet bulan, doğru yola sülûk eden, âkil, bâliğ, olgunluk çağına ulaşmış, kânun nazarında haklarını kendi kullanabilecek yaşa gelmiş kimse kastedilir. Ayrıca hayır yoluna delâlet edici mürşid anlamında da kullanılır.

Mürşid, Mürşide: Vâiz, rehber, kılavuz, önder, Hak ve hakîkate erişme yolunda mürîdlerine örnek olup, onları irşad ile rehberlik eden kimse, şeyh manalarını taşır.

3. Diğer Kullanımlar

Reşâdetli: Osmanlıcada, doğru yolu gösterme vasfını taşıma anlamında irşad edici şeyhler için kullanılan bir unvan sözüdür.

Rüşdî: Rüşd ile ilgili olma anlamındadır. Ayrıca Türkçede erkek ismi olarak ta kullanılıp "Rüştü" olarak tedavüldedir.

Rüşdiyye: Eskiden ortaokul derecesindeki mekteplerin kastedildiği isimdir.

Konumuzla alakalı olan irşad kelimesi, رَشَدَ kökünden türemiş olup, hidayete erdirme, delâlet etme, doğru yolu gösterme, manevi aydınlatma, gafletten uyandırma, uyarma gibi anlamlara gelir. İrşadın zıddı iğvâ (إِغْوَاء) olup köken olarak gayy (غَى) kelimesinden türemiştir.

İrşad, Allah'ın, peygamberlerin ve müminler içinde bu donanıma sahip kişilerin yol göstericiliğiyle, iğvâ ise şeytan ve taraftarlarının yol saptırıcılığını ifade eder. İrşadın kökeni olan rüşd kelimesi, hidâyete erme, istikamet bulma anlamlarına da gelir. Dolayısıyla irşad kelimesinin hidâyet ve istikamet ile bağlantısı vardır. Buna göre irşad; hidayete erdirme, istikamete ulaştırma işidir.

Kur'an'da irşad ile alakalı olarak 6 yerde doğruluk, doğru yol, doğru, ergenlik, doğruya iletici bilgi, doğruyu yanlıştan ayırma yeteneği anlamlarında rüşd kelimesi kullanılmıştır. 5 yerde doğruluk, doğru, iyilik, fayda anlamında raşed; 2 yerde “doğru yol” anlamında reşâd; 1 yerde “doğru yolda olan” anlamında râşid; 3 yerde doğru, akli başında olan anlamında reşîd; 1 yerde de “doğru yolu gösteren dost” anlamında mürşid kelimeleri zikredilmiştir. Kur'an'da mürşid anlamıyla alakalı olarak hidâyet kökünden türeyen kavramlardan “hâd” ve “hâdî” kelimeleri 2 yerde Allah, 3 yerde peygamberler hakkında, 5 yerde ise genel anlamda kullanılmıştır.

4. Kur'an'da İrşad Ve Türevi Kavramların Kullanımı

Kur'an-ı Kerîmde r-ş-d kökenli kelimeler 19 âyette, 6 farklı kalıpta kullanılmıştır. Bu kelimelerin kullanım şekillerini ve geçtikleri âyetleri, anlamlarıyla inceleyelim.

Rüşd: Kur'an'da rüşd kelimesi muzâri fiil kipinde sadece Bakara suresinin 186. âyetinde “...*doğru yolu bulmaları için* ...” anlamında ve “*yersüdûn*” şeklinde geçer. 6 yerde ise “rüşd” kelimesi doğrudan masdar olarak kullanılmıştır. Bakara suresinin 256. âyetinde “doğruluk” manasında zikredilen rüşd, zıddı olan “sapıklık” anlamındaki “ğayy” kelimesi ile birlikte kullanılmıştır. A'râf suresinin 146. âyetinde ise “doğru yol” anlamında “*sebîle'r-rüşd*”, “sapıklık yolu” anlamında ise “*sebîle'l-ğayy*” ifadesi ile kullanılmıştır. Yine Cin suresinin 2. âyetinde yer alan rüşd, “doğru” anlamında; Nisâ suresinin 6. âyetinde “bülûğa erme, ergenlik, reşit olma” anlamında; Kehf suresinin 66. âyetinde “doğruya iletici bir bilgi” anlamında; Enbiyâ suresinin 51. âyetinde yer alan rüşd kelimesi ise, “doğruyu yanlıştan ayırma yeteneği” anlamında kullanılmıştır.

Raşed: Kur'an'da 5 yerde "raşed" kelimesi kullanılmıştır. Kehf suresi 10. âyette "doğruluğa ulaşma" anlamında ve yine aynı surenin 24. âyetinde "doğru olan" anlamında, isim olarak kullanılmıştır. Cin suresinin 10. âyetinde raşed, "hayır, iyilik, menfaat" anlamında, aynı surenin 14. âyetinde "doğru" anlamında; 21. âyetinde ise raşed, "fayda, menfaat" anlamında kullanılmıştır.

Reşâd: Kur'an'da 2 yerde bu kelime yer almıştır. Mümin suresinin 29. ve 38. âyetlerinin her ikisinde de "doğru yol" anlamında "sebîlü'r-reşâd" kullanılmıştır.

Râşid: Kur'an'da sadece Hucurât suresinin 7. âyetinde "doğru yolda olanlar" anlamında çoğul kipte "er-râşidûn" kullanılmıştır.

Reşîd: Kur'an'da 3 yerde geçmekte olup, üçü de Hûd suresinde yer almıştır. 9. âyette, "bir işin doğru olması" anlamında; 78. ve 87. âyetlerde ise "aklı başında olan kimse" anlamında kullanılmıştır.

Mürşid: Kur'an'da sadece 1 yerde kullanılmıştır. Kehf suresinin 17. âyetinde geçen "mürşid" kelimesi tezimizin esas konusu olan kelime olup, burada "yol göstericilik, sapıklıktan kurtarıp doğru yola ileticilik" anlamında, dost anlamına gelen "velî" kimsenin bir sıfatı olarak kullanılmıştır. Bahsedilen "mürşid velî"nin, yani doğru yolu gösterici dostun irşadı, yol göstericiliği sonucu doğru yolu bulana ise "hidâyete eren, mühted" adı verilmiştir. Elmalılı Hamdi Yazır, bu âyetin tefsirinde şöyle bir açıklama yapılmıştır: "*Allah, her kimi de şaşırtırsa artık onu irşâd edecek bir dost asla bulamayacaksın. Ashâb-ı Kehf gibi kerâmet sahiplerinin irşâdlarıyla yola gelmemiş, imân ve İslâmiyet'ten ayrı kalmış, gitmişlerdir.*"¹

B. Hidâyet

Hidâyet kelimesinin irşada işaret eden kelime kalıbı "hüdâ"dır ki, kılavuz olup yol gösterme, delâlet, bildirme, açıklama gibi manaları ifade eder. "Hüdâ"nın zıddı, idlâl ve tatlîldir.

Kur'an'da geçen h-d-y kökenli kelimeler, hedâ, ihtedâ, ehdâ fiilleri ve çekimleri, hâd, hâdî, mühted, mühtedi, mühtedî, hüdâ ve ism-i tafdîl çekimli ehdâ kalıplarında olmak üzere 337 kelime, ayrıca aynı kökten türeyen hedy kelimesi 7 yerde ve hediye

¹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Türkiye Diyanet İş.Bşk. Yayınları, C. V, 1960, Ankara, s. 3237

kelimesi ise 2 yerde olmak üzere toplamda 346 yerde geçmektedir. Hedy ve hediye kelimeleri hariç, kalan 337 kelimenin irşad kelimesi ile yakından ilgisi vardır.

Mühted, mühtedi, mühtedî kelimeleri; “hidâyete eren”, “hâdî olan Allah, Peygamber veya diğer insanların irşâdıyla hidâyete, doğru yola ulaşan kimse” anlamında kullanılmıştır.

Mürşid kelimesi ile alakalı olan kelimeler ise “hâd” ve “hâdî kelimeleridir. Bu kelimeler 10 yerde geçmekte olup, 2 yerde Allah, 3 yerde peygamber hakkında, diğerleri ise genel anlamda kullanılmıştır.

Hidâyet kavramının zıddı olarak “dalâlet” (ضلالة) kelimesi kullanılır. *Dalâlet*; sapıklık, doğru yoldan ayrılmak, yanılğı anlamlarına gelir. Dalâlet ile alakalı kelimelerden *dalâl*; yoldan, haktan ayrılmayı, sapmayı; *udlûle*, yanılığ; *medalle*, kaybolmayı, yolunu kaybetmeyi; *tadlîl* ile *idlâl* ise; yanılma, yanlış yola sürüklenme ve yolunu kaybettirmeyi ifade eder. Dalâlet kelimesinin isim olarak kullanılışlarından olan *dâll*, sapan, yanılan, aldanan, kaybolan kimse; *mudil*, saptırıcı, yanıltıcı kimse; *mudâllil* ise, yanılta, yanıltıcı, aldatici kimse anlamında kullanılır.

Doğru yola iletme anlamındaki “hüdâ” kelimesinin zıddı “idlâl ve tadlîl”, çalışmamızın esas kavramı olan “irşâd” kelimesinin zıddı ise “iğvâ” kavramlarıdır.

C. İstikamet

İstikamet; düz olma, dürüstlük, doğruluk, samimiyet anlamlarına gelir. Zıddı dalâlet, tuğyân, i'vicâc, taharruf, inhiraf, tahrîf, fesâd, kelimeleridir. İstikamet, sözlükte; adalet üzere olmak, düz olma, dürüstlük, doğruluk, samimi olmak anlamlarına gelir. Müstakîm ise; dik, düz, dosdoğru, doğru, yerinde, isabetli, düzenli, simetrik, uygun, dürüst demektir.

Kur'an'da 33 yerde “sırât” kelimesiyle birlikte, 1 yerde ise “tarîk” kelimesiyle birlikte, “yolun doğruluk vasfı” anlamında “müstakîm” zikredilmiştir. Ayrıca 1 yerde “kistâs” ifadesiyle “doğru tartan ölçü” anlamında, 1 yerde ise hidâyet için sıfat olarak kullanılmıştır.

İstikamet, Kur'an-ı Kerim'de genelde; yolun, vahyin, Rabb'e karşı gösterilmesi gereken tavrın, müttakî kimsenin, meleklerin üzerine indiği, korku yaşamayacak kimsenin ve tevbe eden kimselerin vasfı olarak zikredilmiştir.

D. Diğer Kavramlar

Kur'an'da irşâdla alakalı kullanılan diğer terimler şunlardır²:

Emr-i bi'l-ma'rûf, nehy-i ani'l-münker: Muhataplara dinin emir ve yasaklarını anlatma, bildirme işidir. Kur'an'da 12 yerde geçmektedir. Bu âyetlerden biri şöyledir: *“Sen af yolunu tut, iyiliği emret, cahillerden yüz çevir.”*³ Fail olarak ise, “emredici” anlamında “âmir” ve “nehy edici” anlamında “nâhi” kelimeleri kullanılır.

Da'vet: Bir şeye tabi olmaya, uymaya çağırmaaktır. İrşad konusunda Kur'an'da en çok geçen kelimelerdendir. Kur'an'da da'vet, Allah'ın, elçilerinin ve inananların; Allah'a, hidâyete, cennete, imana, infaka, secdeye, hakka, iyiliğe ve mağfirete da'veti, şeytanın ve taraftarlarının ise; küfre, dalâlete, cehenneme, kötülüğe da'veti olarak zikredilir. Yaklaşık 50 âyette hayra da'vetten bahsedilir. Fail olarak “da'vet eden”, “da'vetçi” anlamında “dâ” ve “dâ'î” kelimesi kullanılır. Bu iki kelime de, Kur'an'da 5 âyette geçer.

Tebliğ/Belâğ: Muhataplara bilgiyi duyurmak, ulaştırmaktır. Kur'an'da irşad anlamında, 26 âyette geçer. Buna göre peygamberler, Allah'ın dininin “mübelliğ”leridir.

Tavsiye: Telkinde bulunmaktır. İrşad anlamıyla ilgili 17 âyette geçer. Ayrıca miras âyetlerinde vasiyet kelimesi kullanılmıştır. Fail kalıpta ise Kur'an'da, “mûs”, “muvâs”, “vâsî” kelimeleri kullanılmıştır.

Tâlim: Bir bilgiyi öğretmektir. 40 civarında âyette geçer. Genel olarak Allah'ın tâliminden söz edilmekle beraber, melek, insan ve şeytanın tâliminden de söz edilir. Fail kullanımını “muallim” olarak gelir.

Terbiye: Eğitmek, yetiştirmektir. Terbiye kelimesi, fiil kullanımıyla 2 âyette geçmektedir. Allah Teâlâ, âlemlerin Rabbi, yani terbiyecisidir. Terbiye eden kimseye “mürebbi” ismi verilir.

Nasihât-Nush: Tatlılık ve yumuşaklıkla telkinde bulunmaktır. Nasihat ve nush Kur'an'da mastar ve fiil kiplerinde olmak üzere 7 yerde; fail kipte kullanımı olan “nâsîh” ismi ise 6 yerde geçmektedir.

² Süleyman Uludağ, *İslam'da İrşad*, 2.B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2014, s. 27-28

³ El-A'râf, 7/199

Va'z-Mev'ize: Öğütte bulunmaktır. Va'z kelimesi Kur'an'da fiil ve mastar kiplerinde 15 yerde, fail kipinde kullanılan "vâiz" ismi 1 yerde geçer. Mev'ize kelimesi mastar olarak kullanılmış olup, 9 yerde geçer.

Zikrâ-Tezkire: Hatırlatmak, hatırlatmada bulunmaktır. Zikir kelimesi Kur'an'da pek çok yerde, çeşitli kullanımlarla geçmektedir. İrşadla alakalı olan kullanılışı ise tezkire ve zikrâ kelimeleridir. Zikrâ kelimesi Kur'an'da 22 yerde, tezkire kelimesi 10 yerde, tezkirenin faili anlamında "müzekkir" 1 yerde, tezkire kökenli fiiller ise çok sayıda yer almaktadır.

Kur'an'da irşad türevlerinden en fazla da'vet ve tezkire kelimeleri yer almaktadır.

II. İRŞADIN KAYNAĞI VE MUHATAPLARI

İslâm dininde irşadın kaynağı Kur'an-ı Kerim ve sünnettir. İrşad, Allah Teâlâ'dan kula ulaşan yol göstericiliğin adıdır. İrşad sahipleri, muhataplarını Kur'an'a ve sünnete uygun bir hayat sürmeye davet ederler, bunun için yol gösterirler. Tasavvufta ise irşadın kaynağı; Allah'ın kitabı Kur'ân, Hz. Peygamber'in sünneti, sâlihlerin ilhamları ve âriflerin manevi fetihleridir.⁴

İrşad, cahilin cehaletten kurtarılıp ilme ulaştırılması, dinsizin dine inandırılması, dini yaşamada zayıf olanın dindar olmasının sağlanması, bid'at ehlinin Kur'an ve sünnete, kemâlât yolunda yürüyen kimsenin mükemmelliğe doğru bir adım daha ilerletilmesi, yükseltilmesi işidir. Hz. Peygamber'in (sav), "**İki günü eşit olan zarardadır**"⁵ hadisiyle ortaya koyduğu ölçü gereği kişinin, her an, her gün, her olay ve davranışla yükselme temposunda olması irşad ile olur. İrşad, her hâlükârda daha iyiye yönlendirme işidir.

Tasavvufta ise irşadın muhatapları, bir mürşid-i kâmilin gözetiminde irşad edilmeyi isteyen tâlib, mürid, müstersid kimselerdir.

⁴ İbn Acîbe, *Fütûhâtü'l-İlâhiyye-İlâhî Fetihler*, (çev. Dilaver Selvi), 1.B., İstanbul, Semerkand Yayınları, 2014, s. 134

⁵ Deylemî, *Firdevsü'l-Ahbâr*, C. IV, 1. B., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1987, s. 262, no: 6323; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, C. II, 1. B., Kahire, Mektebetü'l-Kudsî, h. 1351, s. 233, no: 2406

BİRİNCİ BÖLÜM

SEYRÜ SÜLÛK

I. SEYRÜ SÜLÛK

Sûfîler sülûku; bir şeyhe bağlanan kişinin, belli bir metot dâhilinde gerçekleştireceği manevi bir yolculuğun⁶ neticesinde davranış ve hal olarak Rabbe yakınlık mertebelerine yükselmesini⁷ sağlayacak olan ahlâkî eğitim olarak tarif ederler.⁸

Sülûk kavramı ile alakalı kelimeler sözlükte; silk, selk, teslik olarak geçer. Silk; yürümek, gitmek, izlemek, yol tutmak anlamlarına gelirken, selk; sokmak, geçirmek (iğne-iplik gibi) anlamlara gelir. Teslik ise; temizlemek, arıtmak, bir şeyi bir şeye sokmak anlamlarında kullanılır. Teslik, başkasının üzerinde icra edilen bir eylem olduğundan irşadla alakalı durmaktadır. Bu kelimelerden konumuzla ilgili olan kavram ise, silk kavramıdır. Silk kavramının sözlük anlamı üzerinden tasavvufta kast edilen sülûkun anlamına; teslik ettirecek bir mürşidin eşliğinde manevî temizlik ve arınmanın gerçekleşmesi, bu yolda yürümek, mürşidin manevi yolunu izlemek, yolunu yol edinmek anlamlarıyla varılabilir.

Seyr; bir hükümden diğer bir hükme, bir halde diğer bir hale,⁹ mesela cehaletten ilme, kötü ve çirkin huylardan güzel ahlaka, kendi varlığından Hakk'ın varlığına, kısaca Allah'a ulaşmak üzere gerçekleştirilen hareket¹⁰ ve manevi yolculuktur.¹¹ Dolayısıyla

⁶ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 5. B., İstanbul, Ağaç Yayınları, 2009, s. 587

⁷ Abdurrezzak Kâşânî, *Letâifü'l-A'lâm-Tasavvuf Sözlüğü*, (çev. Ekrem Demirli), 4. B., İstanbul, İz Yayınları, 2015, s. 304

⁸ Hasan Kâmil Yılmaz, a.g.e., s. 183

⁹ İsmail Hakkı Bursevî, *Usûl-i Aşere Şerhi-Tasavvufî Hayat –içinde-*, haz: Mustafa Kara, (Dergâh), 1996, İstanbul, s. 42

¹⁰ Hasan Kâmil Yılmaz, *Ana hatlarıyla Tasavvuf Ve Tarikatlar*, 14. B., İstanbul, Ensar Yayınları, 2011, s. 183

¹¹ İsmail Hakkı Bursevî, *Usûl-i Aşere Şerhi*, s. 42

bir mürşid gözetiminde sülûk için gerçekleştirilen manevi sürece kısaca seyrü sülûk denmiştir.

A. Seyr Türleri Ve Mertebeleri

Sûfîler, *seyr-i nüzûlî* ve *seyr-i urûcî* ismini verdikleri iki tür seyrden bahsederler. *Seyr-i urûcî*; mukayyedin mutlakta, yani kulun Mevlâsında yok olmak üzere yaptığı seyirdir. Cüz'ün külle seyri, yani sâlikin halktan Hakk'a doğru gerçekleştirdiği seyirdir.¹² Buna seyr-i şuûrî de denir.¹³ Bu tabir, yükseliş basamaklarını ifade etmek için kullanılır. İmam Rabbânî, seyr-i urûcî ile yükselişte olan salikin, henüz irşad kabiliyetinin olmadığına işaret eder.¹⁴ *Seyr-i nüzûlî* ise; mukayyed vücûd'un, yani varlığın ortaya çıkması için Mutlak Vücûdun seyridir. Bu, ahadiyyetin imkân mertebesine, mutlakın mukayyede, küllün cüz'e inışı,¹⁵ yani sâlikin Hakk'tan halka doğru yaptığı seyirdir.¹⁶ Bu seyr, iniş basamaklarını ifade eder. Yine İmam Rabbânî'ye göre seyr-i nüzûlî halindeki sâlik, irşad ve tekmil özelliğine sahiptir.¹⁷

Sûfîler arasındaki genel kabule göre esfar-ı erbaa olarak isimlendirilen ve dört aşamada ele alınan seyr mertebelerinin birincisi *seyr ilallâhtır*. Bu seyr; nefis menziline kalp makamının sonu olan ufuk-i mübîn'e kadar süren yolculuk olup, eşya ve maddeye karşı duyulan ilgiyi ve sevgiyi keserek Hakk'a doğru yönelip, vahdetin yüzünden kesret perdesini kaldırmaktır.¹⁸ Sülûkun dört mertebesinin ilkidir. Sâlik, zikrederek Allah'a urûc (yükselme) yoluyla hareket eder. Bunun sonu velâyet-i suğrâ (küçük velilik) olup buna *fenâ fillâh* denir. İki tür seyr ilallâh vardır. 1) Seyr-i âfâkî (dış seyr), ki buna *sülûk* adı verilir. 2) Seyr-i enfüsî (iç seyr) ki, buna da *cezbe* denir.¹⁹ *Seyr-i âfâkî*; sâlikin, maksûd olan Allah'ı kendi dairesinin haricinde aramasıdır. Bu seyr, uzaklık içinde uzaklıktır. Bu seyre, seyr-i mustatîl (düz seyr) de denmiştir.²⁰ *Seyr-i enfüsî* ise; sâlikin kendi gönlü etrafında dolaşması ve maksûdu orada aramasıdır. Bu

¹² Süleyman Uludağ, "Sülûk", *DİA*, C. XXXVIII, ss. 127-128

¹³ Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s. 564

¹⁴ İmam Rabbani, *Mektûbat-ı Rabbânî*, (çev.Talha Hakan Alp-Ömer Faruk Tokat-Ahmet Hamdi Yıldırım), C. I, 4. B., İstanbul, Semerkand Yayınları, 2011, s. 149

¹⁵ Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s. 564

¹⁶ Süleyman Uludağ, "Sülûk", *DİA*, C. XXXVIII, ss. 127-128

¹⁷ İmam Rabbani, *Mektûbat*, C. I, s. 149

¹⁸ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf İstilahları-Tasavvufî Hayat –içinde-*, 2. B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 1996, s. 169

¹⁹ Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s. 565

²⁰ İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî, *Ma'ârif-i Ledünniyye- Ariflerin Halleri*, (çev. Necdet Tosun), İstanbul, Sufî Kitap Yayınları, 2006, s. 38

seyr, yakınlık içinde yakınlıktır. Bu seyre, seyr-i müstedir (daireysel seyir) de denmiştir.²¹ Bazı sûfiler seyr-i ilallâhı; en düşük bilgidен en yüce bilgiye, buradan da daha yüce olana giden ve bu şekilde devam edip mümkün sınıfına giren tüm ilimleri aşmak, bunlar bütünüyle zail olduktan sonra Vâcip Teâlâ'nın ilminde son bulan ilmî hareket, diğer bir adlandırılmayla *fenâ* olarak tarif ederler.²²

İkincisi *seyr fillâhtır*. Bu, Allah'ta seyir, kesretten vahdet hicâbını kaldırmak, Allah'ın vasıfları ile vasıflanmak ve ahlâkıyla ahlâklanmak suretiyle vâhidîyet makamının sonu olan ufuk-i alâya varıncaya kadar Hak'ta, Hak ile olan yolculuktur.²³ Buna sefer-i sâni (ikinci sefer) de denir. Allah'ın sıfatlarıyla muttasıf, isimleriyle mütehakkik olmak, ahlâkullâh ile ahlâklanmak, bütün bedenî özelliklerden kurtulmak, *seyr fillâh*'ı tanımlar. Bu seferin nihayetinde, sâlike âlemin üzerindeki perdelerin kalkıp, ledün ilminin keşfolduğu kaydedilir.²⁴ Bazı sûfiler seyr ilallâhı; isimler, sıfatlar, şuûn, itibârlar, takdîsler, tenzîhlerden olan ve söz ile ifade edilmesi mümkün olmayan, herhangi bir işaretle gösterilemeyen, bir isimle adlandırılmayan, bir kinaye yoluyla açıklanamayan, hiçbir âlimin bilemeyeceği ve hiçbir idrak sahibinin idrak edemeyeceği bir mertebede son bulan, vücûb mertebelerindeki ilmî hareket, diğer bir adla *bekâ* olarak tanımlar.²⁵

Üçüncü seyr mertebesi olan *seyr ma'allâh*, Allah ile seyir halinde olmak demektir. Zâhir ve bâtin ikiliğinden ve kayıtlarından kurtularak *aynü'l-cem* ve *ahadiyet* makamına yükselmektir. İkilik hali buldukça bu makam "*kâbe kavseyn*" adını alır, ikilik hali ortadan kalkınca "*ev ednâ*" ismini alır. Velâyet makamının sonunun burası olduğu zikredilir.²⁶ Seyr ma'allâh'a "*sefer-i sâlis*" (üçüncü sefer) veya "*fark ba'de'l-cem*" (cem'den sonra fark) da denir.²⁷

Dördüncü mertebe yer alan *Seyr anillâh*; seyr billâh, seyr fi'l-eşyâ, Allah'tan seyir, Allah ile Allah'tan seyir, eşyada seyir, Hak'tan halka dönmek, insanları irşad için halka geri dönmek, vahdeti kesret şeklinde, kesreti vahdet suretinde görmektir. Bu makama *bekâ ba'de'l-fenâ*, *fark ba'de'l-cem*, *sahv ba'de's-sekr*, *temkîn ba'de't-telvîn*

²¹ İmâm-ı Rabbânî, *Ma'ârif-i Ledünniyye*, s. 38

²² İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât-ı Rabbânî*, C. I, s. 497

²³ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf İstilahları-Tasavvufî Hayat –içinde-*, s. 170

²⁴ Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s. 564

²⁵ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, C. I, s. 497

²⁶ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf İstilahları-Tasavvufî Hayat –içinde-*, s. 170

²⁷ Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s. 565

adı da verilir.²⁸ Seyr anillâh, vahdetten kesrete doğrudur. Bundan gaye, Hakk'tan halka terbiye ve irşad için dönüştür.²⁹ Kimi sûfiler, bu seyre “*seyr anillâh billâh*” adını verir ve bu seyri; en yüce olanın ilminden en düşük olanın ilmine, en düşük olandan daha düşük olanın ilmine inen ve bu şekilde devam edip tam olarak mümkün varlıklara dönene kadar süren ve vücûb mertebelerinin hepsinin ilminden aşağı inen ilmi hareket, Allah'ı Allah'la unutma, kaybettiği halde bulma, ayrı kaldığı halde kavuşma ve uzak olduğu halde yakın durumda bulunma olarak tarif ederler.³⁰

Bu dört seyir mertebesinden ilk iki seyir ile velîlik makamına; son iki seyir ile ise da'vet ve irşad makamına erişilir.³¹ Bazı sûfiler, seyir mertebelerini yedi tür nefisle irtibatlandırıp, bu mertebeleri de yediye çıkarmışlardır. Bu durumda nefis-i emmâre sahiplerinin Allah'a varmayan, başıboş seyirlerine seyir illallâh; nefis-i levvâme mertebesinde gerçekleştirilen seyir, seyir ilallâh; nefis-i mülhime mertebesinde gerçekleştirilen seyir seyir alallâh; nefis-i mutmainne mertebesinde gerçekleştirilen seyir seyir ma'allâh; nefis-i râziye mertebesinde gerçekleştirilen seyir, seyir Allah; nefis-i marziyye mertebesinde gerçekleştirilen seyir, seyir anillâh; nefis-i kâmile mertebesinde gerçekleştirilen seyir, seyir billâh adını vermişlerdir.³² İmam Rabbânî, farklı bir adlandırma ile dördüncü seyre “seyir fi'l-eşyâ” adını verip seyir ilallâh ve seyir fillâhın; fenâ ve bekâdan ibaret olan velâyeti elde etmek için olduğunu, üçüncü ve dördüncü seyirin ise peygamberlere mahsus olan da'vet makamına ulaşmak için olduğunu söyler.³³

Tüm bu bilgiler ışığında, müridlerin seyirinin *seyir ilallâh* ve *seyir fillâh*, mürid zatların seyirinin ise *seyir ma'allâh* ve *seyir anillâh billâh* olduğu ortaya çıkar.

B. Seyrî Sülûk Yolları Ve Esasları

Necmüddîn Kübrâ'dan itibaren sûfiler, üç çeşit seyri sülûk yolundan bahseder.

1.Tarîk-i ahyâr: İbadet ve sâlih amel sahiplerinin yoludur. Bu yola giren sâlikler; oruç, namaz, Kur'ân okumak, hacca gitmek vb. zâhirî ibadetleri çokça yaparlar.

²⁸ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf İstihlaları-Tasavvufî Hayat –içinde-*, s. 170

²⁹ Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s. 564

³⁰ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, C. I, s. 498

³¹ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf İstihlaları-Tasavvufî Hayat –içinde-*, s. 170

³² İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*, (haz. Abdullah Aydın), 1. B., İstanbul, Mehdi-Seda Yayınları, 1999, s. 623-680

³³ İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât*, C. I, s. 498

2.Tarîk-i ebrâr: Mücâhede ve riyâzet sahiplerinin yoludur. Bunlar, iyi huylar edinen, gönlünü tezkiye ve kalbini tasfiye eden, gönül âlemini berraklaştıran ve iç dünyasının imar ve ihyası için gayret gösteren kimselerdir.

3.Tarîk-i şüttâr: Aşk, cezbe ve muhabbet sahiplerinin yoludur. Bu üçüncü yol, Yüce Mevlâ'ya doğru seyr ve seyahat edenlerin yoludur. Bu yola sülûk edenlerin daha başlangıçta ulaştıkları mertebe, diğerlerinin sülûk hayatlarının sonunda ulaştıkları mertebeden daha yüksektir.³⁴

Sûfîler seyrü sülûk esaslarını 10 madde olarak zikrederler: Tevbe, zühd, tevekkül, kanaat, uzlet, zikr-i daimî, teveccüh, sabır, murâkabe, rıza.³⁵

Tevbe; geçmişte olan kötü davranışlara pişman olmak, gelecekte olabilecekleri ıslâh etmek, işlenen günahların hatırlanmasıyla kalbin sessiz ve hareketsiz kalması, Allah Teâlâ'nın yasakladıklarından Allah Teâlâ'nın emrettiklerine yönelmek, saf ve temiz davranışlardan ayrılmamak, Allah'a sığınmada doğruluk ve O'na olan ümitle amele devam etmektir.³⁶

Zühd; fuzulî olanı terk etmek, nefsi arzularından uzaklaştırıp; onu, kendisini gören, var eden ve yaratana yöneltmek, ahiret rahatı için dünya rahatını içindekilerle beraber terk edip, kalbi Mevlâyâ bağlamaktır.³⁷

Tevekkül; Hakk'a dayanıp güvenerek, halkı ve dünyevi şeyleri terk etmek, Allah'ın emrine uyup kazasına teslim olmak, uzuvlarına boyun eğdirmek ve böylece kalbi Allah'ın güvencesiyle ızdıraptan sükûna erdirmektir.³⁸

Kanaat; yaşamak için zaruri olan ihtiyaçlar dışında kalan, bütün nefsî arzu ve hayvanî isteklerden uzak durmaktır.³⁹

Uzlet; halktan uzaklaşıp, onlardan ayrı yaşamaktır.⁴⁰

Zikr-i daîmî; kalbi zikrettirmek, gaflet ve unutma halini kovmaktır.⁴¹

³⁴ Necmüddîn Kübrâ, *Usûl-i Aşere-Tasavvufî Hayat*, (çev. Mustafa Kara), 2. B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 1996, s. 38-42

³⁵ Necmüddîn Kübrâ, a.g.e., s. 38-68

³⁶ İbn Fûrek, *el-İbâne An Turuki'l-Kâsîdîn-Tasavvuf Istılahları*, (çev. Ahmet Yıldırım-Abdulgaffar Aslan), 1. B., İstanbul, T.C. Yazma Eserler Kurumu Bşk., 2014, s. 40

³⁷ İbn Fûrek, a.g.e., s. 42

³⁸ İbn Fûrek, a.g.e., s. 184

³⁹ Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s. 347

⁴⁰ Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s. 672

Teveccüh; kalbi Hakk'a boyun eğdirmek ve her çeşit varlık ve olgunun suretinden arınmakla Hakk'ı gözetmektir.⁴²

Sabır; Allah'ın takdiri vuku bulup musibetlerin geldiği ilk anda acıları yudumlamak, musibetleri gönül hoşluğu ile karşılamak, şikayeti ve sızlanmayı terk etmek, acıyı tatlı gözüyle görmek, endişelenmeyi terk etmektir.⁴³

Murâkabe; kalbin, Rabbin yakınlığını bilmesi,⁴⁴ Allah'ın kişinin iç dünyasına muttali olduğunu bilerek kendine sahip çıkmasıdır.⁴⁵

Rıza; acılığına rağmen kalbin kaza-i ilâhî ile sükûnet bulması, hatta bundan sevinç duyması, iradenin Hakk'ın iradesine tabi olmasıdır.⁴⁶

C. Seyrû Sülûk Engelleri

İnsanı hak yolundan alıkoyan en büyük engelin giyim-kuşam ve yeme-içme derdi olduğunu söyleyen sûfiler, Allah Teâlâ'nın nefsiyle perdeli bir halde bırakmak istediği bir kulun kalbini güzel giyim-kuşam ve yeme-içme derdiyle meşgul edeceğini, bedenini örtecek sade bir elbiseyle yetinen ve kendisini ayakta tutacak herhangi bir yiyeceğe kanaat eden kulun ise, kalbini tamamen kendisine bağlayacağını ifade ederler.⁴⁷ İnsanlar katında bir makam elde etmek için ibadet yaparak riyakârlık yapanların sülûkunun boşa gideceğini de söylerler.⁴⁸ Bunlar zâhirî engellerdir.

Manevi engeller ise; seçkin kul olma yani velîlik arzusu, keramet talebi, övülme, yüceltilme, başa geçme, meşhur olma sevgisi ve bunlardan doğan haset kibir, kin, aldatma, kızma, endişe, hırs, tamah vb. kusurlardır. Ebû Tâlib el-Mekkî de, kulun kalbini saran en büyük perdenin, Allah'ın vaat ettiği müjdeler ve haber verdiği tehditler konusunda yakîninin zayıflığı olduğunu söyler.⁴⁹ Yine kalplerin perdelenme sebeplerini avam için, nefsanî afetler ve mal-mülk sevgisi; havas için, aklın zevkleri ve ruhların melekût alemine ait arzu ve istekleri; daha üst seviyede bulunanlar içinse, buldukları

⁴¹ İbn Fûrek, a.g.e., s. 180

⁴² Kâşânî, a.g.e., s. 165

⁴³ İbn Fûrek, a.g.e., s. 60

⁴⁴ İbn Fûrek, a.g.e., s. 268

⁴⁵ Ebû Nasr Serrâc, *el-Luma-İslâm Tasavvufu*, (çev. Hasan Kâmil Yılmaz), 2. B., İstanbul, Erkam Yayınları, 2012, s. 55

⁴⁶ Serrâc, a.g.e., s. 52

⁴⁷ İbn Acîbe, *Fütûhât-ı İlâhiye*, s. 155

⁴⁸ Süleyman Derin, *Kur'an-ı Kerim'de Seyr u Sülûk*, 1 B., İstanbul, Erkam Yayınları, 2013, s. 322

⁴⁹ Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtü'l-Kulûb-Kalplerin Azığı*, (çev. Dilaver Selvi), C. III, 4. B., İstanbul, Semerkand Yayınları, 2011, s. 303

makamlardaki özel rahmetlere ve rağbet edilecek nimetlere takılıp kalması olarak zikreder.⁵⁰ İbn Atâullah el-İskenderî, sâlike engel olabilen şeyleri; ameli önemsemek, tul-i emel sahibi olmak, velî olduğu düşüncesine saplanmak, halkın iltifatına aldanmak, rüyalarla ikna olmak, gönle gelen boş hallere ülfet etmek, kendisine gelen ilhamlardan lezzet almak, vaatlere aldanıp onlarla yetinmek, yersiz iddialar ve Allah ile aldanmak olarak ifade eder. Ayrıca sâlikin nefsinden razı olması, Allah'tan razı olmaması ve kaderle adeta çekişmesi hallerinde Mevlâ katında kıymetten düşeceğini söyler.⁵¹

II. SEYRÜ SÜLÛK METOTLARI

Tasavvufun tarikatlar döneminde biri nefis üzerinden, öteki de ruh üzerinden olmak üzere iki seyrü sülûk metodu gelişmiştir. Bu metotlara göre şekillenen tarikatlara, nefsânî tarikat ve ruhanî tarikat adları verilir.⁵²

A. Nefsânî Terbiye Ve Nefis Mertebeleri

Nefsin heva ve hevesiyle mücahedeyi esas alan nefsânî tarikatlar, nefis için yedi perde, yani yedi mertebeyi esas aldıklarından, her birini esma-i hüsnâdan seçilmiş olan “esma-i seb‘a”dan biriyle terbiye ederler.⁵³

Nefis, sözlükte; ruh, akıl, insanın bedeni, ceset, kan, azamet, izzet, görüş, kötü göz, bir şeyin cevheri, hamiyet, işkence, ukûbet, arzu, murâd,⁵⁴ bir şeyin varlığı, hakikati, zatı ve kendisi⁵⁵ gibi anlamlara gelir. Tasavvufî ıstılahta ise nefis; kulun kötü fiilleri olan büyüklenme, haset, öfke, kötü ahlâk, tahammülsüzlük gibi çirkin huy ve niteliklerin⁵⁶ kaynağı olup, ruh gibi kalıba ve bedene tevdi edilmiş⁵⁷ latif bir buhar olan ve hayvanî ruh da denilen öze verilen isimdir. Nefis, insan bedeninin bütün bölüm ve

⁵⁰ İbn Acîbe, *Fütûhât-ı İlâhiye*, s. 156-157

⁵¹ İbn Atâullah el-İskenderî, *Miftâhu'l-Felâh*, s. 123

⁵² Ramazan Muslu, *Tasavvuf El Kitabı*, (ed. Kadri Özköse), 3. B., Ankara, Grafiker Yayınları, 2015, s. 336

⁵³ Ramazan Muslu, a.g.e., s. 336

⁵⁴ Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s. 472

⁵⁵ Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb-Hakikat Bilgisi*, (çev. Süleyman Uludağ), 3. B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2010, s. 259

⁵⁶ Kâşânî, a.g.e., s. 558

⁵⁷ Hücvirî, a.g.e., s. 259

organlarına yayılmıştır. Nefsin bekâ özelliği vardır ki bu, bedenden ayrılınca ister cennette olsun isterse cehennemde bulunsun hep taşıyacağı bir sıfattır.⁵⁸

Nefsi, kişi ile Rabbi arasındaki en büyük perde olarak kabul eden sûfiler,⁵⁹ Allah'ı kızdıran en çirkin şeyin, nefisten ve onun hallerinden hoşnut olmak olduğunu zikrederler.⁶⁰ Kul için en zor hicâb, nefsi görmek ve onun idaresine tabi olmaktır, derler.⁶¹ Onlara göre hakikatte nefis tektir. Manevi tezkiye, terbiye ve terakkisindeki değişik durumlara, yükseliş ve inişlerine göre farklı isimler alır.⁶²

1. Nefs-i Emmâre

Nefs-i Emmâre, kötü arzuların ve şeytandan kaynaklanan her da'vete kulak verdirip⁶³ sürekli bedenî işlere meylettiren,⁶⁴ günahlara itiraz etmeyi terk ettirerek kötülük işlemeye,⁶⁵ maddi hazlara, lezzetlere dalmaya çağıran ve bunları yapmaya her an hazır olup, düşmanı olan şeytana yardım ederek kulu helâke götüren,⁶⁶ böylece kalbi süflî yöne sürükleyen nefistir.⁶⁷ Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Yusuf'un nefis-i emmâreyi tarifi şöyle yer almıştır: ***“Ben nefsimi temize çıkarmam, çünkü Rabbimin merhamet ettiği hariç, nefis aşırı derecede kötülüğü emreder. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”***⁶⁸ Bu ayetin tefsirinde sûfiler, nefis-i emmâreyi; ruhun günahların zulmetine bulanmış hali olarak tarif ederler.⁶⁹ Nefs-i emmâre; terbiye görmeyerek kendi halinde çakılı kalınca, ilim ve marifet nurundan mahrum kalır. Böylece içine düştüğü zulmetin etkisiyle sürekli kötülük işlemeyi emreder.⁷⁰ Doğru olanın kötülüğü

⁵⁸ Necmeddîn-i Dâye, *Mirsâdü'l-İbâd-Tasavvuf Yolu*, (çev. Halil Baltacı), 1. B., İstanbul, İFAV Yayınları, 2013, s. 157-158

⁵⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle-Kuşeyrî Risâlesi*, (çev. Dilaver Selvi), 3. B., İstanbul, Semerkand Yayınları, 2007, s. 331

⁶⁰ Sühreverdi, *İrşâdü'l-Mürîdîn*, (çev. Mehmet Emin Fidan), 3. B., İstanbul, Hâcegân Yayınları, 2006, s. 51

⁶¹ Hücvirî, a.g.e., s. 263

⁶² İbn Acîbe, *Bahru'l-Medîd*, (çev. Dilaver Selvi), C. X, 1. B. İstanbul, Semerkand Yayınları, 2014, s. 447

⁶³ Gazâlî, *Ravzatü't-Tâlibîn-Hak Yolunun Esasları*, 4. B., (çev. Dilaver Selvi), İstanbul, Semerkand Yayınları, 2006, s. 87

⁶⁴ İbn Atâullâh İskenderî, *Miftâhu'l-Felâh-Gönüllerin Neşesi Zikir*, (çev. Abdullah Mağfur), 1. B., İstanbul, Üsküdar Yayınevi, 2008, s. 26

⁶⁵ Gazâlî, *Ravzatü't-Tâlibîn*, s. 87

⁶⁶ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 330

⁶⁷ İbn Atâullâh, a.g.e., s. 26

⁶⁸ El-Yusuf, 12/53

⁶⁹ İbn Acîbe, *Bahru'l-Medîd*, C. X, s. 447

⁷⁰ Sühreverdi, *Avârifü'l-Ma'ârif-Gerçek Tasavvuf*, (çev. Dilaver Selvi), 3. B., İstanbul, Semerkand Yayınları, 2004., s. 587

terk etmek değil, aksine onu işlemek olduğunu savunur.⁷¹ Bu nefis, aslında Rabbânî bir latîfe olmakla beraber şehvetlere, heva ve hevese meyletmesi sebebiyle kirli ve pis kabul edilmiştir.

Nefs-i emmârenin seyri, *seyr-i illallah*'tır. Allah'a bağlanmadan, dilediğini kuralsızca yapma halindedir. Âlemi, şehadet âlemi olduğundan, sadece gözle görülür şeylere itibar edip ilgilenmektedir. Bütün hallerinde kötülüğe meyleder. Nefs-i emmâre; cahillik, cimrilik, hırs, kibir, öfke, şehvet, haset, kötü huyluluk, boş ve faydasız işlere dalmak, alay etmek, eziyet etmek vb. kötülükleri çokça işlediğinden, bu kötülükler onun özellikleri haline gelmiştir. Bu özelliklere sahip olan nefsin düştüğü hallerin farkına varabilmesi için öncelikle şeriati tahsil etmesi gerekir.⁷²

Böylesi bir nefis, halkın genelinde bulunur ve karanlıktır. Bu karanlıktan kurtulmanın yolu Allah'ı zikretmekten geçer. Karanlık bir odada yakılan kandilin, o odayı aydınlatması gibi zikir de kalbin, nefis-i emmârenin etkisiyle içine düştüğü karanlığı aydınlatır.⁷³ Nefs-i emmârenin terbiye edileceği zikir, "Lâ ilâhe illallâh" zikridir.⁷⁴

2. Nefs-i Levvâme

Nefs-i levvâme; gaflet uykusundan uyanıp, mahmurluğundan kurtulduğu oranda kalp nuruyla aydınlanan ve kendine çekidüzen vermeye başlamış olan,⁷⁵ böylece kendini kınayıp duran nefistir.⁷⁶

Kur'an-ı Kerîm'de, Kıyâme Suresinin 2. âyetinde Allah, nefis-i levvâme ile şöyle yemin eder: "***(Kusurlarından dolayı kendini) kınayan nefse de yemin ederim (ki diriltilip hesaba çekileceksiniz).***" Sûfiler bu ayetin tefsirinde nefis-i levvâmeyi, ruhun, yaptığı kötü işleri kınayan hâli olarak tarif eder. Ayrıca bu nefsin, takvaya ulaşmış nefis olduğunu söylerler.⁷⁷

⁷¹ Kâşânî, a.g.e., s. 558

⁷² İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*, s. 623

⁷³ İbn Atâullah, *Miftâhu'l-Felâh*, s. 26

⁷⁴ Eroğlu Nûrî, *Tasavvuf Bi't-Tarîkat-Tasavvufa Dair*, (haz. Mustafa Tatçı), I. B., Ankara, Alperen Yayınları, 2003, s. 41

⁷⁵ İbn Atâullah, a.g.e., s. 26

⁷⁶ Kâşânî, a.g.e., s. 558

⁷⁷ İbn Acîbe, *Bahru'l-Medîd*, C. X, s. 443-447

Nefs-i levvâme sahibi, bir hata veya haksızlık yaptığında, doğru davranışın bu fiili terk etmek olduğunu fark edince, kendini kınar. Ancak yine de bu fiili terk etmeye karşı içinde bir direnç görür.⁷⁸

Nefs-i levvâme, Allah'a doğru yönelmek istediğinden seyri, *seyr-i ilallâh*'tır. Kınama, heves, fikir, ucub, halka itiraz, azarlama, yalvarma, gizli ikiyüzlülük, baş olma isteği, şehvete karşı sevgi gibi sıfatlara sahiptir.⁷⁹ Bu sıfatlar, nefis-i emmâreye göre ehven sıfatlar olmasına rağmen yine de şer barındırmaktadır. Nefs-i levvâme, ism-i zât yani "Allah" ismi ile terbiye edilir.⁸⁰

Nefs-i levvâme sahibi, zikirle melâmet, yani kendini kınama özelliğini kuvvetlendirip, kötü sıfatlardan arınmaya çalışır. Bu gayreti neticesinde kendisinin köpek, domuz, pars, panter, eşek, öküz, fil gibi hayvanların vasıflarını taşıdığını görmeye başlar. Bu hayvani özelliklerin kendisinde açmış olduğu yaraları, pislikleri temizlemek, gönül evinden kovmak için zikir ve inâbe ile meşgul olmanın ulaştıracağı netice sonunda onları dışarı çıkarmaya muvaffak olur.⁸¹

Nefs-i levvâme, nefis-i mutmainne mahalline nazar ederek oranın yüceliğini idrak edince; kendisini devamlı kötülük mahalline çeken nefisini kınamaya başlar.⁸² Eşrefoğlu Rumi, nefis-i levvâmenin iki yüzü olduğunu, bir yüzünün emmâreye, ötekinin mülhimeye baktığını, nefisleri levvâme makamında iken ölenlerin, iyi hal üzere öleceklerini, Allah'ın fazlıyla, Rasûlullah'ın şefaatiyle, meşâyihin yardımıyla doğrudan cennete gireceklerini, kesinlikle cehenneme girmeyeceklerini söyler. Ayrıca nefis-i levvâme sahiplerinin, sırttan yıldırım gibi geçeceklerini, Allah dostu olduklarını, yani velîler sınıfına dâhil olduklarını, günahların kirlerinden temizlenmiş olduklarını, dolayısıyla ahiret saadetine erişeceklerini, ama dünyada iken keşif ve keramet bunlarda görülmeyeceğini, Rabbânî ilhamın zevkini bilmediklerini, çünkü nefis-i levvâme makamının, keşif ve keramet makamı olmadığını, fakat onların avam müminlerin seçkinleri olduklarını belirtir.⁸³

⁷⁸ Kâşânî, a.g.e., s. 558

⁷⁹ İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*, s. 627

⁸⁰ Eroğlu Nûrî, a.g.e., s. 41

⁸¹ Necmüddîn Kübrâ, *Fevâihu'l-Cemâl-Tasavvufî Hayat –içinde-*, (çev. Mustafa Kara), 2. B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 1996, s. 111

⁸² Sühreverdî, *Avârifü'l-Ma'ârif*, s. 587

⁸³ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-Nüfûs-Nefisleri Temizleyen*, (haz. Ahmet Kasım Fidan), 1. B., İstanbul, Semerkand Yayınları, 2010, s. 39-40

Nefs-i levvâme, Allah'a karşı kulluk görevleri ile dünyalık geçim işleri arasında kâh o yana kâh bu yana yanaşıp durduğundan, ne zaman karanlık tarafı ve yaratılışındaki dünyevi yön ağır basıp bir kötülük işlese, derhal ilâhî ikazın sesini içinde duyar ve yaptığından pişman olur.⁸⁴ Sûfiler nefs-i levvâme sahiplerinin, ruhlar âleminde müminlerin avamı ile asilerin seçkinlerinin bulunduğu üçüncü safta yer aldıklarını söylerler.⁸⁵

3. Nefs-i Mülhime

Nefs-i mülhime; fücûr ve takvasını, Cenâb-ı Allah'ın ona, melek ve şeytanın vasıtası olmadan, doğrudan doğruya ilham ettiği nefstir. Bu nefsin seyri, *seyr-i alallâh* 'tır. Âlemi, ruhlar âlemi olup, yeri ruh, hâli aşk ve vâridi marifettir. Sıfatları ise; ilim, cömertlik, kanaat, tevazu, sabır, tahammül, özrü kabul, hoş görü ve eziyetlere katlanmaktır. Bu makamda sâlik, tüm insanların masiyetlerinin Cenâb-ı Hakk'ın kudret elinde olduğunu müşâhede ettiğinden hiçbir mahlûka asla itirazı kalmaz.⁸⁶

Hakk'ın aşk ve ilhamı nefsin bu sıfatında tecelli eder. "Hû" isminin zikri ile terbiye görür. Aşk, muhabbet ve ilham kapıları nefsin bu makamında açılır.⁸⁷

Kur'ân-ı Kerîm'de, Şems suresinin 7 ila 9. âyetlerinde bu nefisten şöyle bahsedilmektedir: ***"Nefse ve onu düzgün bir biçimde şekillendirip ona kötülük duygusunu ve takvasını (kötülükten sakınma yeteneğini) ilham edene and olsun ki, nefsinin arındırma kurtuluşuna ermiştir."*** Sûfi müfessirler bu âyetin tefsirinde nefs-i mülhimeyi, ruhun ilham alacak ve kalbe ilham verecek duruma gelmiş hali olarak tarif ederler.⁸⁸

Nefs-i mülhime sahipleri, - günah işleseler de işlemeseler de- az veya çok bütün günahlarına tövbe edip hatalarından vazgeçtikten sonra, levvâmelikte durdukça emmâreye düşmenin mümkün olabileceğini gördüklerinde, bu tehlikeye çare arayıp, bir yandan riyâzet ve mücâhede yaparken diğer yandan mürşide sarılırlar. Bu korkunun etkisiyle şeriat ve tarikat sınırlarını gözeterek pişmanlık ve nedamet haline düşerler. Kalplerini ve nefislerini temizlemek için mücadele ederler. Böylece mülhime makamına

⁸⁴ İbn Atâullâh, *Miftâhu'l-Felâh*, s. 26

⁸⁵ Necmeddîn-i Dâye, a.g.e., s. 268-276

⁸⁶ İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*, s. 645

⁸⁷ Eroğlu Nûrî, a.g.e., s. 41-43

⁸⁸ İbn Acîbe, *Bahru'l-Medîd*, C. X, s. 447

ulaşırlar. Rabbânî ilhamlarla şereflenir, nurlanırlar. Her şeyin gerçeğini rabbânî ilhamla bilirler. İbadet ve taate sarılırlar. İyiyi, kötüden ayırırlar. Nefsin levvâmelikte kaldığı sürece, tekrar emmâreliğe dönmesinden ve böylece cehenneme düşmekten korkarlar.

Nefs-i mülhime mertebesindeki sâlikler çokça mücâhede ve riyâzet etmekle, gece ve gündüz ara vermeksizin zikrullah ile bir yandan nefislerini kötü sıfatlardan kurtarırlarken, diğer yandan da basiret gözünden, beşeriyet perdesini kaldırırklar. Böylece gayb âleminden gelen ilhamlardan alacakları türlü zevkleri tadarlar. Kurtuluşu ve fesadı ilhamla bilirler. Hakkı ve bâtıllı fark ederler. Hakk'a uyar, bâtıllıdan kaçınırlar. Bu makamda nefisleri güzel ahlâkla ahlâklanır ve sonraki makam olan mutmainne makamına erişirler.

Sûfîler, nefs-i mülhimeye başlangıç makamında mutlak ilham geleceğini, mülhimeliğin ortalarına doğru işaret, sonunda ise hitap geleceğini belirtmiş ve nefs-i mülhime ehlinin, kendisiyle birlikte binlerce isyankârı cehennemden kurtarıp Cenâb-ı Hakk'ın izniyle cennete gireceğini söylerler.⁸⁹ Ayrıca nefs-i mülhime sahiplerinin, ruhlar âleminde evliyânın avamı ile müminlerin seçkinlerinin bulunduğu ikinci safta yer aldığını belirtirler.⁹⁰

4. Nefs-i Mutmainne

Nefs-i mutmainne; masivadan kurtulup, sürekli Allah'ın huzurunda bulunduğunun farkına vararak bu halini devamlı koruyan,⁹¹ daima itaat halinde olan,⁹² Cenâb-ı Hakkın hitabına mazhar olması sonucu, çektiği sıkıntıların ağırlığından kurtulup itminana eren nefistir.⁹³ Nefis bu hale erince kendinde ne itaatleri terk etmeye, ne de günah işlemeye dair bir istek duymaz.⁹⁴ Sûfîler, ancak nefs-i mutmainne seviyesine eren bir sâlike *sûfî* denilebileceğini söylerler.⁹⁵

Sûfîlere göre bu nefsin seyri, seyr-i ma'allâh'tır. Âlemi, hakikat-ı muhammediyye'dir. Yeri, sırdır. Hâli, kalbin tam ve gerçek inanişidir. Kazandıkları [vâridâtı], şeriatın bazı sırlarıdır. Sıfatları ise; cömertlik, tevekkül, tefvîz, sabır, hilm,

⁸⁹ Eşrefoğlu Rumi, a.g.e., s. 41-56

⁹⁰ Necmeddîn-i Dâye, a.g.e., s. 278

⁹¹ İbn Acîbe, *Bahru'l-Medîd*, C. X, s. 447

⁹² Kâşânî, a.g.e., s. 558

⁹³ İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*, s. 664

⁹⁴ Kâşânî, a.g.e., s. 558

⁹⁵ Eroğlu Nuri, a.g.e., s. 41-43

teslim, ümit, doğruluk, ibadet, yumuşak gönüllü ve güler yüzlülük, hamd-u senâ, şükür, tam müşâhede, huzur, kalp sevinci, tatlı dillilik, ayıpları örtmek, kusurları bağışlamaktır.⁹⁶ Nefs-i mutmainne sahipleri, nefs-i emmârenin; hevâ, gazap, şehvet, hırs, cimrilik ve kibir gibi çirkin huylarından korkarak uzaklaşırlar.⁹⁷ Nefs-i mutmainnenin terbiyesi “Hakk” isminin zikriyle gerçekleştirilir.⁹⁸

Sûfîlere göre mutmainne, Allah aşkına ulaşma makamıdır. Bu makamın ehli, hâssu'l-hâss dairesinde bulunup, onlara açık, rabbânî hitap gelir.⁹⁹ Kalp, kendisine ihsan edilen yakînden dolayı bir üst makama yükselerek mahalline yönelince, nefis de kalbe yönelir. Bu durumda, nefiste sükûnet hali meydana gelir.¹⁰⁰ Nefsin, mutmainne haline eriştirilmesi şu temsille de ifade edilir: “*Ev süsleninceye kadar, ev eşyası toplamak için durmadan çalışılır. Böylece bu eşya ile ev zinetlenir, sultanın orada konaklamasına uygun hale gelir ve sultan oraya iner. Sultan gelerek Hakk tecelli edince de nefis tatmin olur.*”¹⁰¹

Kur'an-ı Kerîm'de, Fecr suresinin 27 ve 28. âyetlerinde nefs-i mutmainneye şöyle hitap edilir: “***Ey huzur içinde olan nefis! Sen O'ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön!***” Sûfîler, bu ayetin tefsirinde nefs-i mutmainneyi, Allah'ın varlığı ile veya zikriyle yahut O'nu müşâhede ederek huzura kavuşmuş, yakînin zirvesine ulaşmış, hiçbir şeyin kendisini korkutmadığı ve üzüntüye düşürmediği güven içinde olan nefis olarak tanımlarlar.¹⁰²

Nefs-i mutmainne sahiplerinin, ruhlar âleminde peygamber ve evliyânın seçkinlerinin ruhlarının bulunduğu¹⁰³, birinci safta buldukları zikredilir.¹⁰⁴

5. Nefs-i Râziye

Nefs-i râziye; kulun nefsinin, Hakk'ın kazalarına razı oluculuğu sıfatı olup,¹⁰⁵ bütün hâllerinde rızanın kemâl derecesini kazanan nefistir. Bu nefsin seyri, seyr-i

⁹⁶ İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*, s. 664

⁹⁷ Eşrefoğlu Rûmî, a.g.e., s. 42

⁹⁸ Eroğlu Nûrî, a.g.e., s. 42

⁹⁹ Eşrefoğlu Rûmî, a.g.e., s. 42-61

¹⁰⁰ Sühreverdî, *Avârifü'l-Ma'ârif*, s. 587

¹⁰¹ Necmüddîn Kübrâ, *Fevâihu'l-Cemâl*, s. 111

¹⁰² İbn Acîbe, *Bahru'l-Medîd*, C. X, s. 717

¹⁰³ Necmeddîn-i Dâye, a.g.e., s. 268

¹⁰⁴ Necmeddîn-i Dâye, a.g.e., s. 286

¹⁰⁵ Eroğlu Nûrî, a.g.e., s.42

Allah'tır. Âlemi lâhût âlemi, yeri ise sırrın sırrı olup, hâli fenâdır. Bu nefsin vâridi yoktur. Bu makâmda nefse ikram edilen sıfatlar; vera, ihlâs, muhabbet, üns, Allah'tan başkasını terk edip unutmak, teslim ve rızadır. Bu makamdaki kâmil kimse, Allah'ın cemâlini görüp kendinden geçer. Sonra bu âlemde var olan her şeyi itirazsız, gönül hoşluğu ile kabul edip haz duyar.¹⁰⁶ Sâlike burada “Hayy” ismi telkin edilir. Bu isimle, nefesine karşı mücahede eder. Sâlik bu mertebede hakkın kazalarına, emrine ve nehyine razı olur, ıslâh olur.¹⁰⁷

Kur'an-ı Kerîm'de, Fecr sûresinin 28. âyetinde, nefs-i mutmainnenin bir sıfatı olarak şöyle zikredilir: **“Ey huzur içinde olan nefis! Sen O'ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön!”** Bazı sûfiler nefs-i râziye'yi, nefs-i mutmainnenin iki üstün sıfatından, diğerinden mertebeye düşük olanı olarak zikrederler.¹⁰⁸

6. Nefs-i Marziyye

Nefs-i Marziyye; Hakk'ın kulundan razı oluculuğu sıfatı olup,¹⁰⁹ Allah'tan razı olan nefstir. Bu nefsin seyri, anillâh'tır. Âlemi şehâdet âlemi, yeri hafî olup, hâli hayret ve hayranlıktır. Kazandıkları [vâridâtı] şeriat, sıfatı, Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmaktadır.¹¹⁰ Sâlikin terbiyesi için bu mertebede “Kayyûm” ismi telkin edilir. Sâlik, bu isimle mücahede eder. Bu halde devam üzere hakkın rızasına mazhar olup seyrü sülûk tamamlanır. Sonra kaderinde yazılmışsa, irşada yetkili halife olur. Allah'ın emriyle ve Rasûlullah (sav) izniyle mürşid-i hakiki ona dua eder ve enbiyanın vekili olur. Hem râziye ve hem marziyye olup aslına rücû eder.¹¹¹

Kur'an-ı Kerîm'de, Fecr sûresinin 28. âyetinde, nefs-i mutmainnenin bir sıfatı olarak şöyle zikredilir: **“Ey huzur içinde olan nefis! Sen O'ndan razı, O da senden razı olarak Rabbine dön!”** Yine bazı sûfiler, nefs-i marziyye'yi, nefs-i mutmainnenin iki sıfatından üstün olanı olduğunu zikrederler.¹¹²

¹⁰⁶ İbrahim Hakkı, *Marifetnâme* s. 671

¹⁰⁷ Eroğlu Nûrî, a.g.e., s. 41-43

¹⁰⁸ Eşrefoğlu Rûmî, a.g.e., s. 39

¹⁰⁹ Eroğlu Nûrî, a.g.e., s. 42

¹¹⁰ İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*, s. 676

¹¹¹ Eroğlu Nûrî, a.g.e., s. 41-43

¹¹² Eşrefoğlu Rûmî, a.g.e., s. 39

7. Nefs-i Kâmile

İnsanın imanının kemâle ulaştığı daire olup,¹¹³ bütün kemâlâtı taşıyan nefstir. Bu nefsin seyri, seyr-i billâh'tır. Âlemi kesrette vahdet, vahdette kesret âlemdir. Yeri sır olup, hâli bekâdır. Kazandıkları [vâridâtı], bütün insanların öğrendiklerinin tümüdür. Sıfatları ise, insanlığın en güzel sıfatlarının tümüdür. Bu makam, bütün makamların en üstünüdür.¹¹⁴ Bu mertebede bulunan sâlik, “Kahhâr” ismiyle terbiye görür.

Sâlik, bu makâmda esmâ ve mücâhede vasıtasıyla, nefsinin sıfatlarıyla mücadele ederek, imanını kemâle ulaştırıp insân-ı kâmil olur. Artık nefsinin bütün yönleriyle bilir.¹¹⁵ Nefsin yedi aşamadaki bütün kötü sıfat ve kuvvetlerine fenâ vermek ile nefsinin aceze düşürür. Hz. Peygamber (sav)'in “*Fakr tamamlandığı zaman, Allah ile vuslat olur*”¹¹⁶ hadis-i şerifinde işaret ettiği *fakr-ı tâm* gerçekleşir.¹¹⁷

NEFS MERTEBESİ	SEYRİ	ÂLEMİ	YERİ	HALİ	SIFATLARI	VÂRİDİ	ZİKRİ
Nefs-i emmâre	Seyr illallâh	Şehâdet	Sadr	Meyil	Cehalet, hırs, kötü huylar, mâlâyânî vs.	Şeriat	Lâ ilâhe illallâh
Nefs-i levvâme	Seyr ilallâh	Berzah	Kalp	Sevgi	Levm, gizli riyâ, riyâset, halka itiraz vs.	Tarikat	Allah
Nefs-i mülhime	Seyr alallâh	Ruhlar	Ruh	Aşk	İlim, kanaat, tevazu, sabır vs.	Marifet	Hû
Nefs-i mutmainne	Seyr maa'llâh	Hakikat-ı Muhammediyye	Sır	Yakîn	Cömertlik, tam müşâhede, huzur vs.	Şeriatin bazı esrarı	Hak
Nefs-i râziye	Seyr Allah	Lâhût	Sırru' s-sır	Fenâ	Vera, ihlâs, muhabbet, üns vs.	Vâridi yoktur.	Hayy
Nefs-i marziyye	Seyr anillâh	Şehâdet	Hafî	Hayret	Ahlâkullah ile ahlâklanmak	Şeriat	Kayyûm
Nefs-i kâmile	Seyr billâh	Kesrette vahdet, vahdette kesret	Ahfâ	Bekâ	En güzel sıfatların tümü	Mahlûkâtın ilminin tümü	Kahhâr

Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Marifetname'sinde Belirttiği Nefse İlgili Veriler Tablosu¹¹⁸

¹¹³ Eroğlu Nûrî, a.g.e., s. 43

¹¹⁴ İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*, s. 680

¹¹⁵ Eroğlu Nûrî, a.g.e., s. 41-43

¹¹⁶ Kaynak bulunamadı.

¹¹⁷ Eroğlu Nûrî, a.g.e., s. 41-43

¹¹⁸ İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*, s. 623-680

B. Ruhanî Terbiye Ve Letâif-i Hamse

Ruhanî terbiye metodunu kullanan Nakşibendîlik gibi tarikatlara göre terbiye, ruhun üzerindeki perdelerin ya da kesafetin kalkması için kalp tasfiyesi ile uğraşılır. Bunun yolu olarak da zikir, teslimiyet, rabita gibi ameliyeler kullanılır. Ruhânî tarikatlar, nefsanî tarikatların özellikle kullandığı çile ameliyesini kullanmazlar. Daha çok, ruhun saflaştırılarak nefsin etkisinden kurtarılması, peşinden nefsin ruhun emrine alınması için çalışırlar. Ayrıca zikirlerinde gizliliği esas alan hafî zikri tercih ederler. Zikirleri de letâif üzerine, ism-i zat ile nefy ve isbat zikri çekerek seyrü sülûku tamamlarlar. Özellikle Nakşibendiyye tarikatı ruhânî metodu kullanır.¹¹⁹

Çoğul bir kelime olan letâifin tekili latîfe olup, letâfetten türemiştir. Letâfet Arapçada; incelik, zarafet, hoşça gitme, yumuşaklık, ince huyluluk, şeffaflık gibi anlamlara gelir. Buna göre latîfe; ince, yumuşak huylu, zarif, yumuşak, şeffaf anlamlarını taşır. Tasavvufta ise; manevi gerçekleri bilmemizi sağlayan hassas bilinçaltı yetenekler, insanın hakikatini oluşturan katmanlar, ruhun¹²⁰ ya da kalbin mertebeleri veya farklı boyutları kastedilir.¹²¹ Latîfeler; beşi ruhlar âleminde, beşi de halk âleminde olmak üzere toplam on tanedir. Ruhlar âleminin beş latîfeleri kalp, ruh, sır, hafî, ahfâdan oluşmaktadır. Halk âleminde olan latîfeler ise; nefis ile insan bedenini oluşturan anasır-ı erbaa (dört unsur) adı da verilen hava, toprak, su ve ateştir. Sadece letâif-i hamse denildiğinde ruhlar âleminin latîfeleri; letâif-i sitte denildiğinde buna ek olarak nefis; letâif-i seb'a denildiğinde ise ruhlar âleminin beş latîfesi, nefis ve dördü bir arada olmak üzere anasır-ı erbaa kastedilir.

Latîfelerin farklılığı konusunda iki görüş vardır. Bir görüşe göre farklılıklar özde olmayıp, vasıf ve hallerdedir. Latîfeler, bazı mertebelerde kalp, beşerî kayıtlardan kurtulup daha saf olduğu mertebede ruh, saflık artınca sır, olgunlaşınca hafî adını alır. Dolayısıyla farklılık öz itibarıyla olmayıp, özde hepsi birdir. Diğer görüşe göre ise latîfelerdeki farklılık bizzat özde olup, her biri diğerinden ayrıdır.¹²²

¹¹⁹ Ramazan Muslu, a.g.e., s. 336

¹²⁰ Necdet Tosun, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî*, 4. B., İstanbul, İnsan Yayınları, 2013, s. 55

¹²¹ Halil İbrahim Şimşek, *18. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşibendî-Müceddidilik*, 1. B., İstanbul, Litera Yayıncılık, 2016, s. 214

¹²² Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend*, 6. B., İstanbul, İnsan Yayınları, 2015, s. 310

Ruhlar âleminin beş latîfesi iç içe geçmiş daireler şeklinde düşünülürse, dışarıdan içeriye doğru; kalp, ruh, sır, hafî, ahfâ şeklinde sıralanacaktır.¹²³

1. Kalp

Latîfelerden zikirle buluşturulacak, uyandırılacak ilk latîfedir. Hz. Âdem (as) ile irtibatlıdır. Nuru, sarı renklidir.¹²⁴ Değişken olup, farklı âlemlerde dolaşır.¹²⁵ Vücuttaki yeri sol memenin altıdır.¹²⁶ Bu latîfenin zikri esnasında sâlikin kalbinde hem Hak Teâlâ, hem de halk birlikte bulunur.¹²⁷ Kalbin zikretmesi, Hak Teâlâ ile her an huzurda olması demektir. Artık onun için Hakk'ın huzuru ile halkın huzuru eşittir. Yani o, halkla beraberken, Hak ile huzurunu devam ettirir.¹²⁸ Bu mertebenin seyrinde fiillerin tecellisi keşfolunur.¹²⁹ Sâlik zikirle bu makamdaki on bin perdeyi kaldırıncı seyrü sülûkunda istikamet sahibi olur ve kendisine gaybî sırlar zuhur etmeye başlar.¹³⁰ Bu aşamada zikre alışma ve onunla hemhal olmayı alışkanlık edinme amaçlanarak, zikrin devamlılığı sağlanır.¹³¹

2. Ruh

İkinci sırada yer alan ruh latîfesi, Hz. Nuh ve Hz. İbrahim (as) ile irtibatlıdır. Nuru, kırmızı renklidir.¹³² Vücuttaki yeri sağ memenin altıdır.¹³³ Ruh zikri esnasında sâlikte, Hakk'ın huzurunda olduğu düşüncesi kâinatla olan irtibatına galip gelir.¹³⁴ Bu mertebenin seyrinde Allah Teâlâ'nın sübûtî sıfatlarının tecellisini keşfedip, sıfatları kendinden bilmez ve onun nisbetini Hak'tan bilir.¹³⁵ Böylece sâlik, zikirle bu makamda bulunan on bin perdeyi kaldırarak nefsinin nurunu zayıflatır.¹³⁶

¹²³ Necdet Tosun, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî*, s. 55

¹²⁴ Muhammed b. Abdullah Hânî, *Behcetü's-Seniyye-Nakşibendî Âdâbı*, (çev. Siraceddin Önlüer), 1. B., İstanbul, Semerkand Yayınları, 2011, s. 209-210

¹²⁵ Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend*, s. 309

¹²⁶ Necdet Tosun, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî*, s. 57

¹²⁷ Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend*, s. 311

¹²⁸ Muhammed b. Abdullah Hânî, a.g.e., s. 251

¹²⁹ Raûf Ahmed Müceddidî, *Dürrü'l-Maârif-Marifet Deryasından İnciler*, (çev. M.Ali Özkan), 1.Baskı, İstanbul, Semerkand Yayınları, 2015, s. 106

¹³⁰ Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend*, s. 309-310

¹³¹ Halil İbrahim Şimşek, *18.Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşibendî-Müceddidilik*, s. 218

¹³² Muhammed b. Abdullah Hânî, a.g.e., s. 209-210

¹³³ Necdet Tosun, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî*, s. 57

¹³⁴ Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend*, s. 311

¹³⁵ Raûf Ahmed Müceddidî, a.g.e., s. 106

¹³⁶ Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend*, s. 309-310

3. Sır

Üçüncü latife olan sır, Hz. Musa (as) ile irtibatlıdır. Nuru, beyaz renklidir.¹³⁷ Sabit olup, halden hale dönüşmez.¹³⁸ Vücuttaki yeri sol memenin üstüdür.¹³⁹ Sır zikri esnasında sâlik, sadece Hakk'ın huzurunda olduğunu hisseder, kâinatı algılayamaz,¹⁴⁰ kendi zatını Hakk'ın zatında kaybolmuş bilir.¹⁴¹ Bu mertebenin seyrinde ilâhî zatın şuûnat-ı tecellisini keşfeder.¹⁴² Sâlik zikirle bu makamda bulunan on bin perdeyi kaldırınca ledün ilmine sahip olur¹⁴³ ve bu mertebede görüntülerin birleştirilmesini tecrübe eder. Yani sâlik, vahdet-i vücûdu tecrübe edip onu geçer ve vahdet-i şühûd mertebesine erişir.¹⁴⁴

4. Hafî

Dördüncü latîfe olan hafî, Hz. İsa (as) ile irtibatlıdır. Nuru, siyah renklidir.¹⁴⁵ Vücuttaki yeri sağ memenin üstüdür.¹⁴⁶ Hafî zikrinde sâlikte sadece Hakk'ın zikri kalır, kendini de hissedemez.¹⁴⁷ Bu mertebenin seyrinde ilâhî selbî sıfatlarının tecellisini keşfeder. Sâlik bu seyirde, bütün görünenleri Hak'tan ayırır.¹⁴⁸ Hafînin zikri, ruhun varlığını sırda öylesine gizlemektir ki artık zikri yapılan zattan, yani Allah'tan başka her şey yok olur.¹⁴⁹ Sâlik zikirle bu makamda bulunan on bin perdeyi kaldırınca Allah'ın zatî sıfatları tecelli eder ve bu latîfeyi Hakk'ın sıfatlarıyla bezeyerek her şeyi o sıfatlarla görmeye başlar. Ancak mahlûkatın tüm davranışlarını Hakk'ın vücudundan görüp, helâl ve haram arasında fark göremediğinden, bu makamda zındıklık ve ilhâd tehlikesi yaşayabilir.¹⁵⁰

¹³⁷ Muhammed b. Abdullah Hânî, a.g.e., s. 209-210

¹³⁸ Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend*, s. 309

¹³⁹ Necdet Tosun, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî*, s. 57

¹⁴⁰ Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend*, s. 311

¹⁴¹ Muhammed b. Abdullah Hânî, a.g.e., s. 251

¹⁴² Raûf Ahmed Müceddidî, a.g.e., s. 106

¹⁴³ Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend*, s. 309-310

¹⁴⁴ Halil İbrahim Şimşek, *18.Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşibendî-Müceddidilik*, s. 219

¹⁴⁵ Muhammed b. Abdullah Hânî, a.g.e., s. 209-210

¹⁴⁶ Necdet Tosun, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî*, s. 57

¹⁴⁷ Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend*, s. 311

¹⁴⁸ Raûf Ahmed Müceddidî, a.g.e., s. 106

¹⁴⁹ Muhammed b. Abdullah Hânî, a.g.e., s. 251

¹⁵⁰ Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend*, s. 310

5. Ahfâ

Beşinci latîfe olan ahfâ, Hz. Muhammed (sav) ile irtibatlıdır. Nuru, yeşil renklidir.¹⁵¹ Vücuttaki yeri sol meme ile sağ memenin ortasıdır.¹⁵² Bu vilayetin seyrinde sıfatların aslı olan tecelli-i şân-ı câmi-i ilâhî keşfolunur. Öyle ki bu durum, parıldamaların güneş ışığının aslı olması ve güneşten daha yakın olmasına benzer. Ahfâ latîfesinde, zatî tecelli şimşek gibi zuhur eder. Bu seyirle salik, Hakk'ın ahlâkıyla ahlâklanmayı ele geçirir.¹⁵³ Sâlik zikirle bu makamda bulunan on bin perdeyi kaldırır. Bu latîfenin perdesinin rengi olan yeşil, Hakk'ın özel sıfatı olan mutlak nurun rengidir. Bu yeşillik, mutlak nurun tecellisiyle dirilmiş olan varlık ağacının canlı olmasının alametidir.¹⁵⁴

Latîfeler üzerinde zikir yaptırarak seyrü sülûk gerçekleştirme, daha ziyade Nakşibendîlik özelinde Müceddidîlik ve sonraki kolların seçtiği seyrü sülûk metodudur. Bu metotta sâlike sırasıyla kalp, ruh, sır, hafî, ahfâ ve nefisin vücutta buldukları noktalar üzerinde ism-i zat zikri çektirilerek tüm beden zikre iştirak etmeleri sağlanır. Bu zikre, zikr-i sultanî adı verilir.¹⁵⁵

Her latîfenin sonu, bir sonraki latîfenin başına bitişiktir. Makamların sülûku iki kısım üzeredir. Birincisi her makamın sülûkunu tamamlamaktır. Mürid kendi mürşidinin teveccühü ile bir makamın seyrini baştan sona kat eder ve ondan sonra diğer latîfenin seyri ile meşgul olur. İkinci kısım ise, atlama yoluyla makamların sülûkudur. Bu usulde mürşid, kimi isterse onun işini kolaylaştırarak sona kavuşturur. Mürşid işini kolaylaştırmak istediği müridinin ilk latîfesine teveccüh eder ve henüz ilk latîfesinin seyrini tamamlamamış olan müride ikinci latîfenin nurlarını ilka eder. Aynı şekilde ikinci latîfeyi geçmeden müridinin üçüncü latîfesine teveccüh buyurur. Diğer latîfelere de aynısını yapar. Mürşidin teveccühü ile her makama ait feyizler, nurlar ve keyfiyetler her yerden salikin batınına yerleşir ve atlatılarak makamları geçen sâlik her makamı kısaca görmüş olur. Daha sonra her makamın tafsilatı Allah Teâlâ'nın yardımıyla sâlike hâsıl olur.¹⁵⁶

¹⁵¹ Muhammed b. Abdullah Hânî, a.g.e., s. 209-210

¹⁵² Necdet Tosun, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî*, s. 57

¹⁵³ Raûf Ahmed Müceddidî, a.g.e., s. 106

¹⁵⁴ Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend*, s. 309

¹⁵⁵ Necdet Tosun, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî*, s. 56

¹⁵⁶ Raûf Ahmed Müceddidî, a.g.e., s. 129

III. SEYRÜ SÜLÛK ÂDÂBI

Seyrü sülûk yolcusu olan sâlik, mürşidinin göstereceği yolda ilerlerken, kendisinin yolun cahili, mürşidinin ise yolun arifi olduğunu aklından hiç çıkarmadan, tam bir teslimiyetle kendisine bildireceği kurallara uygun hareket etmeli, bu uğurda başına gelebilecek her türlü sıkıntıyı başarması gereken bir imtihan ve sülûkunun tamamlanması için aşması gereken bir basamak olarak görmelidir. Meşâyih-ı kirâmın belirlediği seyrü sülûk âdâbını iyice öğrenmeli ve vakti gelen edebi uygulamada kararlılık göstermelidir. Bu edeplerin, seyrü sülûkunun olmazsa olmaz esasları olduğunu bilmelidir.

Sâlik seyrü sülûkunu gerçekleştirirken, takvaya dikkat etmeli, nefsinin olgunlaştırmaya ihtimam göstererek, her ne sebeple olursa olsun nefsiyle mücadeleye devam etmeli, kalp kuvvetinin artması için daima teyakkuz halinde olmalıdır. Allah dostlarıyla birlikte olmaya dikkat etmeli, fâsık ve şerli kimselerden uzak durmalıdır. Edeplere uyma noktasında son derece dikkatli olup, vakitlerini güzelce değerlendirmeli ve gönülden her türlü kötülüğün gitmesi için huzura dikkat etmelidir. İşlemiş olduğu amellerde ihlâslı olmalı, kalbini imara çalışmalı ve onu kendi haline bırakmamalıdır.¹⁵⁷

Sülûku için gerekirse hicret etmeli, himmetini âlî tutmalı, her konuda sadece Hakk'ın rızasını aramalı, sebeplere güvenmemelidir. Dünya sevgisini içinden söküp atmalıdır. Sadece tarikata girmekle kemâlâtı kesinlikle elde edeceğini düşünmemeli, sülûk esnasında elde ettiği manevi kemâlâtı ve sırları başkalarından gizlemeli, her şeyiyle kendini Allah yoluna adanmalı, kalbi sadece Allah'a vermelidir. Helal lokma yemeli, Allah'a iltica etmelidir. Emirlerle itaatte bahane aramamalı, kemâlâta erişinceye kadar sülûku terk etmemelidir. Sükût ehli olmalı, aceleci olmayıp teenni ile hareket etmelidir. Seyrü sülûkta yarışmalıdır. Hakka karşı her daim boyun bükmeli, Allah Teâlâ ve insanlar hakkında hüsnü zan sahibi olmalıdır. Güzel amelleri nefesine atfetmemeli, kendisini sülûktan vazgeçirmek isteyenlere uymamalıdır. Dinî gayret sahibi olup, şeriat ve hakikat dengesini korumalıdır.¹⁵⁸

¹⁵⁷ Fikri Akbulut, *Bir Osmanlı Yüzbaşısının Kaleminden Tasavvuf*, 1. B., Konya, Ensar Yayıncılık, 2006, s. 226

¹⁵⁸ Süleyman Derin, a.g.e., s. 281

İKİNCİ BÖLÜM

MÜRİD VE İLGİLİ KAVRAMLAR

I. İRADE VE MÜRİD

İrade, sözlükte; istek, talep, dilek, arzu, sevme, rağbet etme, kast etme anlamlarına gelir.¹⁵⁹ Tasavvufî istilahta ise irade, insanın bir şeye inanması, sonra ona azmetmesi, onu istemesi, tam anlamıyla Hakk'a yönelmesi, halktan yüz çevirmesidir.¹⁶⁰ En temel anlamda irade; müridlik, yani Hakk'a vasıl olma isteği olup, bu istekle yola çıkmak ve bu yolculuğu bir mürşid rehberliğinde gerçekleştirmektir.

İrade, hak yoluna giren sâliklerin ilk adımı olup, Allah Teâlâ'ya yönelen kimselerin ilk durağıdır. Çünkü her işin evveli iradedir. İrade konusunda meşâyihin her birinin kendi manevi durumlarına göre açıklamalar yaptığını belirten Kuşeyrî, ekseriyetin tarifıyla iradeyi *alışılan boş şeyleri terk etmek ve adetlerden çıkıp kurtulmak* olarak izah eder.¹⁶¹

Yine bazı sûfiler iradeyi; kişinin, mücâhede yoluyla sevgiliye kavuşmayı amaçlaması ya da onun razı olduğu işlerle Allah'a sevgisini göstermesi, ümmete nasihatte samimi olması, halveti sevmesi, sıkıntılara ve değişimlere sabretmesi, Allah'ın emrine adanması, O'nun bakışından hayâ duyması, uğruna çaba göstermesi, O'na ulaştıran her vesileye başvurması, O'na götüren kimseyle dostluk etmesi, gizli kalmaya kanaat etmesi, kalbin vuslat dışında bir şeyle yatışmaması olarak tarif ederler.¹⁶²

İradeyi; bütün mutlulukların tohumu olan büyük bir nimet olarak gören sûfiler, beşerî iradenin bir sıfat olmayıp Hakk'ın “müridlik” sıfatının nurlarından bir şua olduğunu, Hak Teâlâ kuluna bu sıfatla tecelli etmedikçe kulun kalbinde iradenin

¹⁵⁹ İbn Fûrek, a.g.e., s. 206

¹⁶⁰ Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s. 316

¹⁶¹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 405

¹⁶² İbn Acîbe, *Mi'râcî't-Teşevvüf-Sûfîlerin El Kitabı*, (çev. A. Murat Özel), 1. B., İstanbul, Hayykitap Yayınları, 2015, s. 40-41

nurunun aksinin ortaya çıkmayacağını, bu durumda o kimsenin mürid olamayacağını belirtirler. Ayrıca kulun kalbine gelen iradenin, beslenmemesi durumunda yeniden gayba karışacağını, beslenmesinin ise kâmil bir şeyh eliyle mümkün olacağını söylerler.¹⁶³

İradenin hakikati; kalbin bütünüyle Allah'ı talep etmeye yönelmesi,¹⁶⁴ irade edilen şeyi (muradı) elde etmede çaba sarf etmesidir.¹⁶⁵ Sûfiler; ancak Allah'a sağlam irade ile bağlanarak nefisten kurtulmanın mümkün olacağını,¹⁶⁶ tövbenin iradeye, iradenin ise marifete götüreceğine işaret ederler.¹⁶⁷ Gafleti iradeye engel olarak gören sûfilere göre, gafil olan kimse irade ve kasttan yoksundur.¹⁶⁸

İradenin sıhhati ise üç şeydedir:

- 1- Her şeyde Allah'ı murad etme,
- 2- Bütün eşyayı Allah için murad etme,
- 3- Sadece emr olunduğunu irâde etmeyi nefisine yerleştirme. Bunu sağlayacak şey, nefisini dünya lezzetlerine ve şehvetlerine karşı müstağni kılmaktır.¹⁶⁹

İrade ile meşîet (dilemek) arasını ayırarak fark görenler, iradeyi ubudiyetin şartı, meşîeti ise rubûbiyetin sıfatı olarak zikrederler. Bazıları ise bunun hata olduğunu ve aralarında fark olmadığını söylerler.¹⁷⁰ İradenin sonu, her söz ve hâl ile Allah Teâlâ'ya işaret etmek ve bütün işaretlerde O'nu bulmaktır.¹⁷¹

A. Mürid Ve Özellikleri

Mürid; Allah'a vuslatı arzu eden, bir başka deyişle, Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanma¹⁷² isteğiyle nefisini dünyanın nimetlerinden alıkoyan, ibadetlerle ilgilendiği için lezzetlerden yüz çeviren,¹⁷³ bu olgunluğun eğitimini verecek bir şeyhe bağlanıp,¹⁷⁴

¹⁶³ Necmeddîn-i Dâye, a.g.e., s. 206

¹⁶⁴ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 405

¹⁶⁵ İbn Fûrek, a.g.e., s. 322

¹⁶⁶ Ebû Nuaym İsbehânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, (çev.Hüseyin Yıldız, Hasan Yıldız, Zekeriya Yıldız), C. VIII, 1. B., İstanbul, Ocak Yayıncılık, 2015, s. 637

¹⁶⁷ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 324

¹⁶⁸ İbn Fûrek, a.g.e., s. 322

¹⁶⁹ İbn Fûrek, a.g.e., s. 322

¹⁷⁰ İbn Fûrek, a.g.e., s. 206-212

¹⁷¹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 407

¹⁷² Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s. 454-455

¹⁷³ Kâşânî, a.g.e., s. 499

¹⁷⁴ Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s. 454-455

iradesini Hakk'ın ve şeyhinin iradesine teslim eden,¹⁷⁵ böylece onun rehberliğinde seyrü sülûk yapan, manevi makamlarda yol alan, kemâl mertebelere ulaşmak için irade izhâr eden kimsedir.¹⁷⁶ En temel ifadeyle mürid, Mevlâsı dışında bir şey irade etmeyendir.¹⁷⁷

Mürîd olmayı sûfî olmanın ilk adımı olarak sayan Cüneyd-i Bağdâdî'ye göre Allah müride başarı verirse onu sûfiyye içine düşürür. Onun sonunu iradede, başlangıcını da tasavvufta kılar. Zira iradede son, dışın ve için her kirden temiz olmasıdır. Müridin iradesi temiz olunca safâsı da temiz olur. Böylece ona sûfî denir.¹⁷⁸

Mürîdin alametleri olarak; Kur'ân ile meşgul olmak, ilim tahsili, ilmiyle amel etmek, malayaniden kaçınmak, ümit ve korku arasında bulunmak, başkalarıyla uğraşmak yerine nefsiyle uğraşmayı tercih etmek,¹⁷⁹ rıza, ahde vefalı olmak, ihlâs ile amel etmek, musibete sabretmek, günahlara tevbe etmek ve iradesini kontrol altına almak gibi sıfatlar zikredilir.¹⁸⁰ Müridin en belirgin özelliği, kötülüklerden uzak durup güzel ahlâk sahibi olmak için çabalamasıdır.¹⁸¹ Mürid bütünüyle Allah'a yönelince, Allah'ın ona vereceği ilk şey mâsivâdan müstağni olmaktır.¹⁸² Müridler, Mevlâ'nın onların kalplerine, sözlerine, eylemlerine ve işittiklerine vâkıf olduğundan haberdardır. Allah'ın onlara vâkıf olduğunu fark ettikleri için hayâ sahibi; Mevlâ onlara üstünlük bahşettiği için de hayret sahibi, yüceliği karşısında kusurları sebebiyle başları öne eğiktir.¹⁸³ Müride galip olan duygu, şefkat, rikkat, merhamet ve bol bol vermek olup, bu da müridin edebinden ve müridliğindeki sadakatinden dolayıdır.¹⁸⁴ Müridin dünya ile ilişkisi; onu reddedip ondan kaçmaktır. Dünyalığı istese bile müslümanların ihtiyaçlarını giderebilmek, Rabbine itaat için kuvvet kazanabilmek, din düşmanlarına karşı cihad edebilmek için, yani Allah için ister.¹⁸⁵

¹⁷⁵ Hasan Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf Ve Tarikatlar*, s. 185

¹⁷⁶ Muhammed Mübârek Elhüseyni, *Ehl-i Tasavvuf*, 2. B., İstanbul, Semerkand Yayınları, 2016, s. 118

¹⁷⁷ İbn Acîbe, *Mi'râcü't-Teşevvüf*, s. 41

¹⁷⁸ Sülemî, *Menâhicü'l-Ârifîn-Âriflerin Yolları (Tasavvufun Ana İlkeleri/Sülemî'nin Risâleleri içinde)*, (çev. Süleyman Ateş), Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981, s. 14

¹⁷⁹ Serrâc, a.g.e., s. 238

¹⁸⁰ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 33

¹⁸¹ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 106

¹⁸² Serrâc, a.g.e., s. 237

¹⁸³ Ebû Saîd Harrâz, *Kitâbu'l-Ferâğ-Kalplerin Makamları-içinde*, (çev. Hacı Bayram Başer), 1. B., İstanbul, Hayykitap Yayınları, 2015, s. 98-99

¹⁸⁴ Serrâc, a.g.e., s. 237

¹⁸⁵ İbn Fûrek, a.g.e., s. 324

Her aradığını Kur'an'da bulamayan kulun, gerçek mürid olamayacağını savunan sûfiler, bir müridin Kur'an'la hemhâl olmasını şart koşarlar.¹⁸⁶ Yine müridin seyrü sülûkunda çalışkan olup, tembelliğinin olamayacağını ifade ederler.¹⁸⁷ Ayrıca müridin iki türlü hayrete sahip olduğunu, bunlardan birinin günah işleme korkusunun şiddetinden meydana gelen hayret, diğerinin ise kalplere açılan tazim duygusundan meydana gelen hayret olduğunu söylerler. Yine bazı sûfiler; müridlerin gönül ferahlığına sebep oldukları,¹⁸⁸ meleklerin müride merhamet duyup ağladıkları,¹⁸⁹ Yüce Allah'ın katındaki değerinin bilinmesi durumunda, yürüyecekleri yer olunacağı,¹⁹⁰ ayrıca sadık bir müridin ilmiyle amel edip, bu amel sonucu iyiliklerin ve kötülüklerin hakikatine ulaşacağı gibi özelliklerden bahsederler.¹⁹¹

B. Mürid Türleri

Niyet ve amellerine göre müridler üçe ayrılır: Birincisi, Allah'ı nefsi için murad eden ve umma ve korkuya göre hareket edenlerdir. İkincisi; yalnız Allah'ı murad eden ve bunun etkisiyle karşılık beklemeden amel eden, Allah'ın emrini yerine getirmekle sevinenlerdir. Üçüncüsü ise, hiçbir şey dilemeyen, kendisi için Allah tarafından ne murad edilmiş ise onu isteyen, nefesine ne bir makam, ne hâl, ne de bir yer vermeyenlerdir. Bu meratibe göre üçüncü grup, müridlerin en üstünüdür.¹⁹² Mertebeye en üstte olan müridin; kendisini gözeteni yüceltip, nefisini en çok kontrol eden kimse,¹⁹³ müridlerin en altta olanının ise; kendisi ile Rabbi arasında elinde bir hüccet yokken bir fikir belirten veya bir söz söyleyen kişi olduğu söylenir.¹⁹⁴ Kimi sûfiler ise, müridliği üç mertebeye ele alarak, zayıftan kuvvetliye doğru; teberrük ve kudsiyet amaçlı müridlik, ilâhî huzura ulaşma amaçlı müridlik ile hilâfet ve yetkin marifet müridliği olarak açıklamışlardır.¹⁹⁵

Sûfî müelliflerden Hücvirî ise müridleri dört zümre olarak zikreder. Ona göre; sûfîlerin manevi hâllerinin farkında olan ilk zümre; bânîlarının saf, hâllerinin sıhhatli

¹⁸⁶ Ebû Tâlib el-Mekkî, a.g.e., C. III, s. 224

¹⁸⁷ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 607

¹⁸⁸ Serrâc, a.g.e., s. 237

¹⁸⁹ İbn Fûrek, a.g.e., s. 324

¹⁹⁰ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 69

¹⁹¹ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 419

¹⁹² Sülemî, *Menâhicü'l-Ârifin*, s. 9

¹⁹³ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 101

¹⁹⁴ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VII, s. 496

¹⁹⁵ İbn Acîbe, *Mi'râcü't-Teşevvüf*, s. 41

oluşundan dolayı sūfilerin sırlarına vâkıf olmuşlardır. Böylece muhakkik sūfilerin Allah'a yakınlıklarını, büyük mutasavvıfların yüceliklerini görmüşlerdir. Bu dereceye sahip olmayı arzulamaları, sūfilerle alaka kurmalarına sebep olmuştur. Sūfilerin batınlarının değil, zahir hâllerinin farkında olan ikinci zümre; kendilerindeki salâh, iffet, sükûn, huzur ve selamet ile onların zahir hâllerine aşına olmuşlardır. Bu suretle sūfilerin şeriata sımsıkı bağlı kaldıklarını, İslâm'ın âdâbına riayet ettiklerini ve muamelelerinde güzel bir hâl üzere bulduklarını görmüşler ve böylece onların sohbetine katılmayı kendilerine gaye edinmişlerdir. Karakter güzelliğine sahip kimselerin oluşturduğu üçüncü zümre ise; sahip oldukları mürüvvet, zarafet ve gidişatlarındaki güzellik sayesinde onların yollarına girme imkânını bulmuşlardır. Böylece büyüklere hürmet, küçüklere fütüvvet ve akranlara güzel münasebetler nevinden olmak üzere onların zahirdeki hayatlarının zarafet ve mürüvvetle süslenmiş olduklarını görerek, onların sohbetinde bulunmak istemişlerdir. Menfaat peşinde olanların oluşturduğu dördüncü zümreye gelince, içlerindeki tembellik, benlik, baş olma arzusu ve ilim olmadan özel bir itibara sahip olmanın yolunu araştırma düşüncesi bu zümreyi, sūfilerin fiillerine ve davranış biçimlerine doğru sevk etmiştir. Bunlar zannetmişlerdir ki, burada bu zahir işten başka bir iş ve hâl mevcut değildir. Onun için onların sohbetini kast ve talep etmişlerdir. Sūfiler ise, kerem ve güzel ahlâklarından dolayı bu zümreye karşı yumuşak ve müsamahakâr davranmışlardır.¹⁹⁶

C. Müridin Terbiyeye Olan İhtiyacı

Mürid, yürümeyi irade ettiği hak yolda yürüyebilmek için, o yolu yürümüş, yolun tehlikelerini, inceliklerini, kestirmelerini vs. tüm özelliklerini bizzat görerek ve yaşayarak öğrenmiş usta bir kılavuza muhtaçtır. Kılavuz olmadan ilk defa yürünecek bir yolda karşılaşılabilecek tüm durumlar, yola mürşidsiz çıkacak olan mürid için de geçerlidir. Meşâyih'in tümü, yolun kılavuzsuz, mürşidsiz yürünemeyeceği konusunda ittifak halindedirler.

Sülemî; müridlerin âriflere, âriflerin sūfilere, sūfilerin ise Rablerine iltica ettiklerini söyleyerek, bir müridin ârif kimselerden alacağı manevî terbiye ile ancak Rabbine doğru yol alabileceğine işaret eder.¹⁹⁷ Ayrıca sâlikin manevi bir hasta olup bu hastalıktan kurtaracak tedavi aşamalarını, yani seyrü sülûk sürecini; tasavvuf

¹⁹⁶ Hücvirî, a.g.e., s. 107-108

¹⁹⁷ Sülemî, *Menâhicü'l-Ârifîn*, s. 13

imamlarından, nasihati kendisini etkileyeceği, sohbetinde yetişeceği bir müşid bulması, bu arayışında nefsinin ve halkın tüm arzularını bir kenara bırakıp, yalnızca tabi olduğu müşidin hükmünce gitmeyi amaçlaması gerektiğini anlatır. Arayıp bulmuş olduğu bu gönül hekimi müşidin ise, müride nazar etmesi suretiyle hastalığının sebebini bulmuş olacağını, devasını ona göstermesiyle derdine derman olacağını, böylece yüce Allah'ın izniyle iyileşeceğini söyler.¹⁹⁸

Müridlerin hakikate ulaşabilmeleri; kendilerini hedeflerinden alıkoyan şeylerden alakayı kesmek, candan çaba sarf etmek, yollarında kendilerine arız olan her türlü sıkıntıya tahammül etmek, başa gelecek olan ölümle Allah'a ulaşmayı murad etmek, küçük büyük her şeye tazim etmek, seyirlerinde ne acele ne de gevşek davranmak, yürüdükleri yolda yürümeyenlerle arkadaşlık etmemekten oluşan yedi şarta bağlanır.¹⁹⁹ Yine bunlara ilaveten müridin kemâle ermesi için; akli yetilere sahip olmak, zihnin amele alışması, ameli hakkını vererek yapmak, aklın hevâyı kontrolü altına alması, bütün derdin Allah'ı razı etmek olması, bir şey söylemeden veya yapmadan önce o şeyin doğru olup olmadığını iyice düşünmesi, itaatleri boşa çıkaran afetlerden bütün gücüyle sakınması şeklinde yedi şart daha zikredilir.²⁰⁰

Müridin sülûk yolunda yürüdüğü müddetçe ilâhî yardımlarla ödüllendirileceğini,²⁰¹ ifade eden sûfiler, müridin Rabbinden miras alacağı ilk şeyin marifet olacağını,²⁰² uyması gereken âdâba uyup, gerekli ahlâk ile ahlâklandığında ona; ihlâs, yakîn, müşâhede, cem ve tefrika, bekâ ve fenâ, kabz ve bast, muhâdese ve mükâleme, bilinmeyen ilimlere vâkıf olma, levh-i mahfûzu görme vb. yüksek hâller lütfedileceğini söylerler.²⁰³

D. Müridin Âfeti

Bir müridin âfeti olarak; nefsinin istediği şeyleri yemesi, lezzetlerle meşgul olması,²⁰⁴ keramet arzusu, bazı ilimleri, kullanmak veya hakikatlerine ulaşmak için değil de, kendini razı etmek için öğrenmek istemesi,²⁰⁵ bâtil kitapları okuması,²⁰⁶ kalbin

¹⁹⁸ Sülemî, *Menâhicü'l-Ârifîn*, s. 7

¹⁹⁹ İbn Fûrek, a.g.e., s. 322

²⁰⁰ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 101

²⁰¹ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 294

²⁰² Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 101

²⁰³ Sülemî, *Menâhicü'l-Ârifîn*, s.22

²⁰⁴ İbn Fûrek, a.g.e., s.324

²⁰⁵ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VII, s. 497

ahireti zikretmekten aciz olması,²⁰⁷ refaha meyiletmesi,²⁰⁸ hırs²⁰⁹ ve kalbinde rızık düşüncelerinin olması zikredilir ki, bunlar müridin seyrü sülûkuna zarar veren şeylerdir.²¹⁰

II. MURÂD

Murâd, sözlükte istenilen, talep edilen, irade edilen gibi anlamlara gelir. Tasavvufî ıstılahta ise; Hakk'tan gelen bir cezbe kuvvetiyle Rabbine çekilen ve içindeki halleri kendisine müşâhede ettirilen, böylece riyâzet ve mücâhede ile meşgul olmadan evvel keşf derecesine ulaşarak,²¹¹ seyrü sülûkun nihayetine ulaşmış olan kimsedir.²¹²

İbn Fûrek, müridin hakkı talep etmede gayret gösterdiğini, hakka isabet etmekle kendini mükellef kıldığını ve onunla meşgul olduğunu, her müridin haliyle murâd olduğunu, çünkü bir işi istemenin doğruluğunun ancak onun irade edildiği durumda olabileceğini söyler.²¹³ Ayrıca murâdın, hâlleri ve makamları bizzat görmüş ve tecrübe etmiş olacağını ifade eder.²¹⁴ Sülemî de murâdın; kendisinden ağırlıkları alınmış olan, sağlık ve afiyet içinde yürüyen, yani riyâzet ve çile çekmeden seyrini gerçekleştiren kimse olduğunu ve kendisinin taşıyan değil, taşınan olduğunu anlatır.²¹⁵

Keşf mertebesine ulaşmadan önce riyâzet ve mücâhede ile meşgul olana mürid, riyâzet ve mücâhede ile meşgul olmadan evvel keşf derecesine ulaşana murâd adı verilir.²¹⁶ Kelâbâzî, hakikatte müridin murâd, murâdın da mürid olduğu, çünkü Allah Teâlâ'yı irade eden kimsenin ulu ve yüce Allah'tan olan ezeldeki irade ile O'nu irade etmekte olduğunu, önce Allah'ın kulunu irade ettiği için daha sonra kulun O'nu irade ettiğini ifade eder. Ona göre, **“Bizim için mücâhede edenleri biz yollarımıza iletiriz”**²¹⁷ âyetinde kastedilen kimse müriddir. Allah Teâlâ irade ettiği müridin kalbini halktan çevirip kendine yöneltir. Yarattığı bir lütuf sebebiyle müridde Allah için mücâhede

²⁰⁶ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VII, s. 643

²⁰⁷ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 294

²⁰⁸ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 385

²⁰⁹ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 526

²¹⁰ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 532

²¹¹ Kelâbâzî, *Tarruf-Doğuş Devrinde Tasavvuf*, (çev. Süleyman Uludağ), 2. B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 1992, s. 200

²¹² Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 409

²¹³ İbn Fûrek, a.g.e., s. 206-212

²¹⁴ İbn Fûrek, a.g.e., s. 342

²¹⁵ Sülemî, *Kitâbu Sülûki'l-Ârifîn-Âriflerin Sülûkü Meselesi (Tasavvufun Ana İlkeleri/Sülemî'nin Risâleleri içinde)*, (çev. Süleyman Ateş), Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981, s. 127

²¹⁶ Kelâbâzî, a.g.e., s. 200

²¹⁷ El-Ankebût, 29/69

etme, O'na yönelme ve O'nu irade etme arzusu doğar, sonra keşfi açılır ve böylece içindeki hâlleri müşâhede eder. Murâdda ise, Hakk'ın cezbe kuvvetiyle kendine çekmesi ve içindeki halleri müşâhede ettirmesiyle nâil olduğu kuvvetli hâli, kendisinde riyâzet ve müşâhede ile meşgul olma, bu hususa yönelme ve çekilen sıkıntılara tahammül etme arzusunu meydana getirir.²¹⁸ Müridi sahip olduğu ilim yönetirken, murâdı ise Hakk'ın gözetimi yönetir.²¹⁹ Buna göre mürid ve murâd arasındaki temel farklar şöyle sıralanabilir:

- Mürid yolun başındaki kimse, yani mübtedîdir, murâd ise yolun sonunda bulunan kimse, yani müntehîdir.
- Müridlik, gayret göstermektir, murâdlık ise, gayret olmadan maksuda erişmektir.
- Müride, seyrü sülûkta yorgunluk, güçlük çekmek ve zorlanma varken, murâda kolaylık vardır.
- Salık, mükellef olduğu ibadetinde sadık olduğu zaman müriddir. Mevlâ'nın emirlerine güzelce sarılmakta zorlanmaktan kurtulduğu zaman ise murâddır.
- Müridin gayreti, Allah için amel ve bu yolda mücâhededir. Murâdın himmeti ise Allah için dostluğunda sadık olma ve bunu korumada çaba sarfetmektir. Bunu kast edenlerin mertebelerinin ilki mürid, nihayeti ise murâddır.
- Mürid sâbık, murâd ise mukarrebdir.
- Murâd, bir şeyin elde edilmesinde acele eder, külfeti erteler, mürid ise külfeti hemen üstlenir, isabeti erteler.
- Müridin yaptığı işte ki muradı, Allah'ın irâde ettiği hâl üzere olmaktır. Murâdın muradı ise, Rabbinin iradesidir.
- Müridin ameli dünyası için ve kendi dünyasındadır. Bazen ameli onu zikirden alıkoyar, onu zikirden ayırır. Çünkü o buna gayret etmiştir. Murâd olma özelliğine sahip olan ârifin ameli ise muraddır. Bu hali onu zikirden alıkoymaz, ayırmaz.²²⁰

²¹⁸ Kelâbâzî, a.g.e., s. 200

²¹⁹ Sülemî, *Kitâbu Sülûki'l-Ârifîn*, s. 127

²²⁰ İbn Fûrek, a.g.e., s. 206-212

III. MÜRİDLE BAĞLANTILI KAVRAMLAR

Mürid isminin yanı sıra, coğrafi, zamansal, meşrepsel farklılıklar gibi nedenlerle alternatif isimler gelişmiştir. Bunların başlıcaları; mübtedî, sâlik, tâlib, sâir, dervîş, fakir vs. sayılabilir. Genel tanımlarıyla bunları şöyle sıralayabiliriz:

A. Mübtedî, Mütevassıt, Müntehî

İbtidâ kelimesinden türeyen mübtedî, yeni başlayan, başlangıç aşamasında olan, ilk, ilkel, acemi anlamlarına gelir. Bu kelime seyrü sülûka yeni başlayanları kasetmek için kullanılır. Tasavvufun ilk dönemlerinde kullanım alanı bulmuştur. Ancak bu kelime sadece tasavvufa has bir kelime değildir. Tasavvufta kullanıldığında, bununla mürid kimsenin kastedildiği anlaşılır. Tasavvufta mübtedî; manevi yolculuğunda başlangıç aşamasında olan, tam anlamıyla kendini Allah'a veren kimsedir.²²¹ Kimi sûfiler ise mübtedîyi; Allah'a yönelen kimselerin, sülûk yollarına büyük bir azimle başlangıç yaparak, o yolun âdâbını üstlenen ve ahlâkını hizmetle hazırlayan kimse olarak tarif eder.²²² Bu yolculuğun orta aşamasında olan için mütevassıt, yolculuğun son aşamasına varıp, nihâyete erdiren kimse içinse müntehî adı kullanılmıştır.

B. Müteşebbih

Teşebbüh (benzeşme) kökünden türeyen müteşebbih, kendini sûfilere benzetmeye çalışan kimseleri ifade eder. Tasavvufun ilk basamağı iman, ikinci basamağı ilim, son basamağı ise zevk olup, birincisi müteşebbih, ikincisi mutasavvıf ve üçüncüsü ise sûfi kimselerin meşguliyetidir. Bu durumda müteşebbih, tasavvuf yolunda zevk ve ilimden mahrum olup sadece iman seviyesinde olandır.²²³ Müteşebbih, bu özelliğiyle müridliğin eşiğinde olan kimsedir, denilebilir.

C. Muhib

Muhabbet, sevgi, aşk anlamında olup, bu kelime Arapça'da "mahabbet" olarak kullanılır. Tasavvufi ıstılahta muhabbetten kasıt; muhabbetullah, yani Allah'a duyulan muhabbettir. Sûfilerin ıstılahında muhabbet; kalbin, her birinde müstakil olarak vermek

²²¹ Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s. 448

²²² İbn Fûrek, a.g.e., s. 342

²²³ Muhammed Mübârek Elhüseyni, a.g.e., s. 130

veya vermemek konusunda himmet ile ünsiyet arasında kalması,²²⁴ yani nefsi sevgiliye feda ve kalbi sevgiliden başkasına yönelmekten engelleme arasında bulunmaktadır.²²⁵ Sûfî tanımında olduğu gibi muhabbeti tarif etmek için de pek çok tanımlar yapılmıştır. Muhabbeti, mahbûba olan kalplerdeki halâvet ve mahbûbunu murad etme dışındaki her şeyi yakan ateş olarak da tarif eden Eş'ârî kelamcılarından İbn Fûrek, *el-İbâne* adlı eserinde muhabbet konusunu detaylıca ele almış ve çeşitli tarifler nakletmiştir. Kalplerin Mevlâ'ya istinat etmesi ve O'nda fânî olması, sevenin sıfatlarının yerine sevilenin sıfatlarının geçmesi, iradelerin yok olması, ihtiyaçların ve bütün beşeri sıfatların yanması, devamlı Allah'ın zikri ve O'na olan münâcât üzere olmakla beraber, sevdiğine muvafakat etmeye aralıksız devam etmesi ve Hz. Peygamber'in (sav) sünnetine tabi olması, sahip olduğu her şey pahasına sevgiliye ve onun sevdiği şeylere bağlanması, bu tanımlardan bazılarıdır.²²⁶ Kuşeyrî de, *er-Risâle*'sinde 30'dan fazla muhabbet tanımını nakleder ve bu tanımlar içinde sûfîlerin üzerinde ittifak edebilecekleri bir muhabbet tanımının “sevgiliye uymak” olduğunu ifade eder.²²⁷

Muhabbetin başı sülûk ve hizmet olup, ortası cezbe ve fenâ, sonu ise uyanıklık ve bekâdır.²²⁸ Muhabbet, beş çeşit olarak açıklanır:

1- *Zâtî muhabbet*; bir mana veya sıfat ya da başka bir şey eklemekten sevmek ve sevilmekten izafe edildiği zâttan çıkan muhabbettir.

2- *Fîlî muhabbet*; kendisinden tesirin çıktığı bir sıfat veya mana itibariyle zâttan ortaya çıkan muhabbettir. Örnek; yaratan-yaratılan, yazan-yazılan.

3- *Hâlî muhabbet*; zâttan belirli bir sıfat ve mana itibariyle çıkan muhabbettir. Bu, sûfîlerin “hâl” dediği geçici bir durumdur. Hâl bitince muhabbet de biter.

4- *Mertebe muhabbeti*; başkasına bir tesir ulaşmadığı halde, sebat ve devamlılığa sahip bir mana ve sıfat nedeniyle zâttan ortaya çıkan muhabbettir. İki mü'min arasındaki iman kardeşliği veya iki velî arasındaki velâyet muhabbeti gibi.

5- *Sıfatî muhabbet*; sebat ve sürekliliği olan bir mana ve nitelik nedeniyle zâttan ortaya çıkan muhabbettir.²²⁹

²²⁴ Abdullah Ensârî Herevî, *Menâzilüs-Sâirîn-Tasavvufta Yüz Basamak*, (çev. Abdurrezzak Tek), 1. B., Bursa, Emin Yayınları, 2008, s. 120

²²⁵ Kâşânî, a.g.e., s. 488

²²⁶ İbn Fûrek, a.g.e., s. 146-154

²²⁷ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 602

²²⁸ İbn Acîbe, *Mi'râcû't-Teşevvüf*, s. 33

Muhib; muhabbet sahibi, muhabbet ehli, Allah'ı seven ve Allah'ın sevdiği kimsedir. Allah'ın muhibbi olan kişilerin kalpleri yarılıp temizlenir. Bu ameliyenin sonucunda artık Allah'a kalplerinin nuruyla bakarlar. Onların bedenleri dünyada olur ama ruhları Allah'ın katındadır. Akılları semâvîleşmiştir. Onlar güçleri yettiğince Allah'a ibâdet ederler. Bunu da cennete girme isteği veya cehennemden kurtulmak için değil, sadece Allah'ı sevdikleri için yaparlar.²³⁰ Sâdık muhibbin en son emeli, kerem sahibi Allah'ın vechine bakmaktır.²³¹ Sûfiler, muhiblerin ilahî bir koruma altında olduklarını söylerler.²³²

C. Tâlib

T-l-b kökünden türeyen tâlib; isteyen, talep eden demektir. Tasavvufî ıstılahta ise; Bir şeyhe ve belli bir tarikata bağlanmaya karar veren, ancak intisabı henüz gerçekleşmeyen istekliye verilen isimdir. Başka bir deyişle tasavvuf okuluna kaydını yaptırma durumundaki kimsedir.²³³ Sûfiler, tâlib konumunda olan müridin yakîninin zayıf olmasından dolayı imtihanlara dayanabilme gücüne henüz sahip olmadığına işaret ederler.²³⁴

D. Müste'nif

İsti'nâf sözlükte, yeniden başlamak, kaldığı yerden devam etmek anlamlarına gelir. Sûfiler ise müste'nifi; ölümü anmakla meşgul olan mürid olarak zikrederler. Buna göre müste'nif; kendini, amelleri salih olmayan, dağınık, Allah'ın huzuruna çıkmak için henüz hazırlıksız gördüğünden ölümü her hatırladığında ondan hoşlanmaz ve yaşamayı ister. Ansızın ölmekten korkar. Çünkü Allah'ın huzuruna tam bir tövbe ile temizlenmiş olarak çıkmak ister.²³⁵

E. Kâsıd

Kasd, sözlükte; bir şeye teveccüh etmek, yönelmek anlamlarına gelir. Tasavvuf ıstılahında ise; Hakkın rızasına ermek üzere her şeyden sıyrılmaya azmetmek ve bütün iradeyi bu yöne kanalize etmektir. Başka bir ifadeyle kasd, itaatlere yönelmeye

²²⁹ Kâşânî, a.g.e., s. 489-490

²³⁰ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VII, s. 508

²³¹ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 76

²³² Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. V, s. 68

²³³ Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s. 625

²³⁴ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VII, s. 305

²³⁵ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 89-90.

niyetlenmek ve himmetini toplamaktır. Bazen Rabbe ulaşmayı engelleyen şeylerden kalbi boşaltmak anlamında da kullanılır. Bu boşaltma, sürekli Hakkı gözetip, onun dışındaki varlıkların etkisinden kurtularak sadece Hak ile beraber olmakla gerçekleşir. Kâsıd, sahibini itminana ulaştırıp, tereddütten kurtarır. Bunun yanı sıra sahibini, dünyevi istek ve gayeleri bırakmaya sevk eder. Böylece yapacağı ibadetler, makam-mevki, şöhret gibi ne dünyevi ne de uhrevi gayelerden birini talep etmez, tek gayesi Hak olur.²³⁶ Tarif edilen kâsıd halinin failine ise *kâsıd* denir. Bu tariflerin ışığında kâsıd, seyrü sülûk bağlamında tâlib ile mürid arasına oturtulabilir.

F. Sâlik

Sülûk, sözlükte; izlemek, gitmek, bir yol tutmak, belli bir şekilde davranmak, bir tavır içinde olmak, ayak basmak, girmek gibi anlamlara gelir. Sâlik ise sözlükte; bir yolu izleyen, belli bir şekilde davranan, dâhil olan demektir. Tasavvufî ıstılahta karşılaşılan sâlik ise; manevi olgunluk elde etmek üzere tasavvuf yoluna giren,²³⁷ bir müşîd rehberliğinde riyâzet ve mücâhede ile nefsini arıtıp, muamele ile ruhunu yüceltmeye çalışarak seyrü sülûke başlayan²³⁸ ve mesafe kat eden müriddir.²³⁹

Sâlik çeşitlerinin açıklanmasından önce cezbe konusunun anlaşılması gerekir. Cezbe, sâlikin, seyrü sülûkunda normalde tek tek aştığı mertebeleri, güçlük ve uğraşma olmaksızın bir defada geçirten ilâhî müdahale ve inayettir.²⁴⁰ İki çeşit sâlik vardır; sâlik-i meczûb, meczûb-i sâlik. *Sâlik-i meczûb*, Allah'ın yarattığı eserleri müşâhede edip, Allah'ın isimlerine ulaşan, oradan Allah'ın sıfatlarına, oradan da yüce zâtın varlığının ispatına ulaşan kimsedir. *Meczûb-i sâlik* ise, istidat ve kabiliyetine göre önce yüce zâtın müşâhedesinden sıfatların müşâhedesine inen, ardından ilâhî isimlerle bağlantı kurarak eserleri ve yaratılmışları müşâhede eden kimsedir. *Meczûb-i sâlikin* sülûku, sâlik-i meczûbun sülûkunun tam aksidir. Buna göre sâlik-i meczûbun varış noktası, meczûb-i sâlikin başlangıç noktası sayılır. Sâlik-i meczûbun kâsıdı eşyayı, Allah'tan başka her şeyi Allah'a vasıl olmak için müşâhede etmektir. *Meczûb-i sâlikin* kâsıdı ise eşyayı Allah ile beraber müşâhede etmektir. Sâlik-i meczûb, mahv ve fenâ ile seyrini gerçekleştirirken, meczûb-i sâlik ise sahv ve bekâ ile seyrini gerçekleştirir.

²³⁶ Kâşânî, a.g.e., s. 455

²³⁷ Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s. 541

²³⁸ Muhammed Mübârek Elhüseynî, a.g.e., s. 123

²³⁹ Hasan Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf Ve Tarikatlar*, s. 185

²⁴⁰ Kâşânî, a.g.e., s. 185

Sâlik-i meczûb ve meczûb-i sâlik, gerçekleştirdikleri sülûk ve cezbeyle, sülûk mertebelerini görerek öğrendikleri için irşad vazifesini görebilirler. Ancak bu ikisinden meczûb-i sâlik daha üstündür. Çünkü o, diğeri gibi zamanla sülûk görmemiş, cezbeyle yokluk ve varlık mertebelerini birden aşmış, sonra da bir mürşide uyup aştığı durakları, vardığı mertebeleri bilgiyle anlamıştır. Bu bakımdan, yolda duraksamadığı, duraklardan birinin zevkine kapılmadığı için sâliki de sülûkunda duraksatmadan, cezbeyle gereken duraklara ulaştırabilir. İki çeşit daha sâlik vardır ki bunlar irşad vasfına sahip değildir. Bunlar sâlik-i gayr-ı meczûb ve meczûb-i gayr-ı sâliktir. Sâlik-i gayr-ı meczûb, bir mürşide uymuş, manevi yolculuğa düşmüş, fakat cezbeyle erişememiş, bu yüzden de yol alamamış kişidir. Sülûk mertebelerini bilgi yoluyla öğrenmiş, fakat cezbeyle erişemediğinden bilgisini tecrübeye ulaştıramamıştır. Bu sâlik, kimseyi irşad edemez. Meczûb-i gayr-ı sâlik ise, bir mürşide bağlanmadan cezbeyle ulaşmış kişidir. Cezbeden sonra sülûk görmediği, vardığı mertebeleri bilmediği yahut o mertebelerden birinde kaldığı için noksandır; hatta bazı kere irade ve ihtiyarı da yoktur. Bu yüzden tekliften kurtulmuş olup şeriatte ona ceza verilemez. Bu çeşit kişi, hiç kimseyi irşad edemez.²⁴¹

G. Sâir, Seyyâr

Kimi sûfiler, sâlik ismi yerine, “seyreden” anlamında “seyyâr” ismini kullanmayı tercih etmiştir.²⁴² Sâir, yolda seyreden, seyir halinde olan demektir. Seyyâr ise, aynı ismin mübalağa vezninde gelmiş şeklidir. Yani “ziyâdece seyr eden” anlamına gelir.

H. Mutasavvıf

Mutasavvıf, sûfilik yoluna giren kimsedir. Dolayısıyla henüz mürid olan kimsedir. Sûfilere göre mutasavvıf; tasavvufla alakadâr olarak bu yola talip olan kimse olup, nefsinden fâni olmayı ve Hak ile baki olmayı mücâhede ile talep eden, talep halinde kendini onların muameleleri üzerinde doğru bir şekilde bulunduran kimsedir.²⁴³

Mutasavvıf kimsenin özellikleri olarak; öncelikle öğüt veren bir imamdan edeb öğrenip, onun gösterdiği yolda gitmek, şeyhlere hizmet edip, selef gibi giyinmeye, âdâb ve ahlâklarında onlara benzemeye çalışmak, vakitleri en uygun ibadetle geçirip, dinin emirlerini yerine getirmek için gerekli olduğu ölçüde ilim öğrenmek, gerektiğinde

²⁴¹ Muhammed Mübarek Elhüseyni, a.g.e., s. 126

²⁴² Necmüddîn Kübrâ, *Fevâihu'l-Cemâl*, s. 95

²⁴³ Hücvirî, a.g.e., s. 98-99

mübarek ülkelere gitmek, ulemanın içtihat ve ihtilafından ruhsatlar aramaya kalkmamak, dilini başkalarına cefa etmekten korumak, fikriyatı kendi düşüncelerine zıt kimselerin işine karışmaktan kaçınarak tüm müslümanlara saygı göstermek, acemi arkadaşlarını şefkatle eğitmek, “ben”, “biz”, “bizim işimiz” gibi benlik alameti sözleri söylememek, dünyadan ve nefsi arzulardan sıyrılmak, çarşı ve pazarlara fazla girmemek, mal yığmaktan vazgeçmek, dünya adamlarıyla, yeni yetmelerle arkadaş olmayı bırakıp, kadınların yardımından uzak durmak, dilenmekten sakınıp, eline geçen rızkın helal olmasına itina göstermek gibi alametler zikredilir.²⁴⁴

İ. Derviş

Farsça bir kelime olup, muhtaç, yoksul, dilenci anlamlarına gelir. Farsçadaki bir anlamı da kapı eşığıdır ki, sık sık kapıya gelen dilencilerin halini ifade eder. Derviş kelimesi, *Şerh-i Taarruf*, *Keşfü'l-Mahcûb*, *Tabakatü's-Sûfiyye* gibi ilk Farsça tasavvufî eserlerde Arapça'daki fakir kelimesinin karşılığında kullanılmıştır. Derviş kelimesi ile hem yoksul kişi, hem de zengin bile olsa Allah'a muhtaç olduğunun farkında olan mutasavvıf kimse kastedilmiştir.²⁴⁵

J. Fakir

Fakr Arapçada; fakirlik, yoksulluk, yoksunluk, muhtaçlık anlamlarına gelir. Zıddı zenginlik anlamında ğinâ'dır. Tasavvufî istılahta ise; varlıktan kurtulup, Allah'ta fânî olmak,²⁴⁶ bir şeye sahip olmamaktır.²⁴⁷ Sûfiler anlayış ve meşreplerine göre farklı fakr tanımları yaparlar. Bu tanımların öne çıkanlarına göre fakr; kendini dünyanın lezzetlerinden uzaklaştırıp bir şeylere sahip olma isteğinden vazgeçerek, değil iyiliğini, kötülüğünü anlatmak için bile dünyanın adını ağzına almaktan kaçınmak,²⁴⁸ elinde olmadan bir varlığa sahip oluyorsa onun da fani olduğunu bilerek yok saymak, böylece varlıktan ve etkilerinden kurtulmaktır. Eşyaya nefsi için değil, başkasına hizmet edebilmek için sahip olmayı istemek,²⁴⁹ Hak dışında hiçbir şeye ihtiyaç duymamak,²⁵⁰ Allah'ta fani olup²⁵¹ O'nunla gani olmaktır.²⁵²

²⁴⁴ Sülemî, *Menâhicü'l-Ârifîn*, s. 21

²⁴⁵ Tahsin Yazıcı, “Derviş”, *DİA*, C. IX, ss. 188-190

²⁴⁶ Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s. 204

²⁴⁷ Kâşânî, a.g.e., s. 437

²⁴⁸ Herevî, a.g.e., s. 110

²⁴⁹ Serrâc, a.g.e., s. 48

²⁵⁰ Sühreverdî, *Avârifü'l-Ma'ârif*, s. 65

²⁵¹ Serrâc, a.g.e., s. 48

Fakr, iki türlüdür. Biri, kulun Allah'a olan ihtiyacıdır ki bu, kulun vasfı olup hiçbir zaman bu fakirlikten arî olamaz. Bu tür fakirliğe *mutlak fakr* denir. Kişinin günlük hayatında mala mülke, geçinmek için gerekli olan maişete ihtiyacını ifade eden fakirliğe ise *mukayyed fakr* adı verilir. Bu tür fakirlik mala mülke, paraya, imkâna kavuşulduğunda ortadan kalkacağından, bu fakirlik geçici bir durum olmaktan ibarettir.²⁵³ Tasavvufta kastedilen fakr ikincisi olmayıp, kulun daimi surette Allah'a olan ihtiyacını ifade eden mutlak fakrdır. Böylesi bir fakr sürekli olup, zamana veya belli şartlara bağlı değildir. Bu iki fakr ile birlikte ahlâk-ı zemîmeden olan nefis fakirliği de zikredilmiştir. Nefis, fakirlik sıfatını alınca açgözlülük, doymazlık, kanaatsizlik, hırs gibi kötü özellikler sergiler.²⁵⁴ Sonuç olarak fakr, kulluk vasfıdır. Kulluk, itaat ve boyun eğişi gerektirir. Kul, Rabbinin önünde hiçbir şeye gücü yetmeyen aciz bir varlıktır. Bu yüzden her an ve her şeyde Rabbinin lütfüne muhtaçtır.

Serrâc'a göre fakr; peygamberlerin, sâlihlerin, muttakilerin ahlâkı olup, kişiye şeref katar. Günahlara kefarete olup, sevapları çoğaltır. Sahibine yüksek derecelerin kapısını açıp Allah'ın hoşnutluğuna ve dostluğuna ulaştırır.²⁵⁵ Yine sûfilere göre fakir; hakkın dışındaki hiçbir zenginliğe gönlünü vermeyip,²⁵⁶ faziletine yakinen inanarak fakr haline sıkıca sarılan kimsedir.²⁵⁷ Sûfiler, derecelerine göre fakirleri üçe ayırarak; hiçbir şeye malik olmayıp hiç kimseden maddî veya manevî talepte bulunmayan, kendisine bir şey verilse de almayan kimseye *mukarreb fakir*; istemediği halde, verildiğinde alan kimseye *sıddîk fakir*; ihtiyacını, karşılayacağını bildiği kardeşine açan kimseye de *kanaatkâr fakir* adını vermişlerdir.²⁵⁸

Sûfilerin tanımladığı fakirler, sadece Allah'ın sözüne güvenir, insanların beğeni ve iltifatlarında ve sahip oldukları dünyevi şeylerde gözleri olmaz ve herhangi bir şey üzerinde hak iddia etmezler. Sadece şeytanı düşman bilirler. Sermayeleri olan fakr hallerini²⁵⁹ gizleyip,²⁶⁰ fakirlikleri ile beraber vera sahibi olup,²⁶¹ tevazu halindedirler.²⁶²

²⁵² Hücvirî, a.g.e., s. 88

²⁵³ Gazâlî, *Ravzatü't-Tâlibîn*, s. 219-220

²⁵⁴ İbn Fûrek, a.g.e., s.86

²⁵⁵ Serrâc, a.g.e., s.47

²⁵⁶ Kâşânî, a.g.e., s. 441

²⁵⁷ Sühreverdî, *Avârifü'l-Ma'ârif*, s. 67

²⁵⁸ Tahsin Yazıcı, "Derviş", *DİA*, C. IX, ss. 188-190

²⁵⁹ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 526

²⁶⁰ İbn Acîbe, *Mi'râcü't-Teşevvüf*, s. 53

Fakirliğin hakikati; aza kanaat etmek, zilleti sevmek, uzleti adet edinmektir. Fakîrlîğe ve tasavvufa girmenin ilk bereketi; tevazu, kibri bırakmak, fakirlikle sevmek, arkadaşlara hizmet etmek, onları faziletli görmek, şeriatı bozmadıktan, haram işe girmedikten sonra kimseyi kırmamak ve mü'min - kâfir herkese iyilik etmektir.²⁶³

Sûfî çevrelerce genelde zenginlik hoş karşılanmayıp fakirlik dinî kurtuluş için daha ihtiyatlı bir yol sayılırken, gönlü meşgul etmeyecek bir zenginliğin zararlı olmayacağı da kabul edilir.²⁶⁴ Bu görüşteki sûfilerden Yusuf b. Hüseyin, sahip olduğu zenginliğe hakkıyla kavuşan, kazanma sırasında birr ve takva üzere yardımlaşan, kalbini Allah'tan başka; mal vs. bağlamayan, malının yok olmasından ürkemeyen, zenginliği sırasında Allah'a muhtaç olduğunu unutmayan, kendini Allah'ın malının bir bekçisi gibi gören kimseye, zenginliğin zarar vermeyeceğini, aksine fayda vereceğini söyler.²⁶⁵

IV. MÜRİDİN SEYRÜ SÜLÛKU ESNASINDA ALDIĞI İSİMLER

Mürîd, seyrü sülûku esnasında bazı özellikleri ile tebarüz edebilir. Fazlaca ibadet etme, dünyalık şeylere karşı müstağni davranıp zühd haline bürünme, hâllerinde ve amellerinde salah sahibi olma gibi. Bu vasıflara göre zahid, abid, salih gibi özel isimler de alır.

A. Zâhid

Zühd konusu erken İslam tarihinde geniş yer tutmuş, pek çok hadis kitaplarında bölüm olarak yer almış ve sadece zühd konulu müstakil pek çok eser telif edilmiştir. Abdullah b. Mübârek, İmâm Ahmed b. Hanbel, Süfyân-ı Sevrî, Vekî b. Cerrâh'ın "Kitâbü'z-Zühd"leri, bunlardan bazılarıdır.

Zühd, sözlükte; rağbetsiz olmak, yüz çevirmek,²⁶⁶ terk, küçümsemek²⁶⁷ gibi anlamlara gelir. Tasavvufî ıstılahta ise; Allah'tan başka her şeyi gönülden çıkarmak,

²⁶¹ Serrâc, a.g.e., s. 197

²⁶² Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 526

²⁶³ Sülemî, *Beyânu Zeleli'l-Fukarâ-Fakirlerin Hataları Ve Gerekli davranışları (Tasavvufun Ana İlkeleri/Sülemî'nin Risâleleri içinde)*, (çev. Süleyman Ateş), Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981, s. 148-151

²⁶⁴ Süleyman Uludağ, "Fakr", *DİA*, C. XII, s. 132-134

²⁶⁵ Serrâc, a.g.e., s. 254-255

²⁶⁶ Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s. 734

²⁶⁷ Kâşânî, *Letâifü'l-A'lâm-Tasavvuf Sözlüğü*, (çev. Ekrem Demirli), 4. B., İstanbul, İz Yayınları, 2015, s. 282

değer vermemek, ne varlığa sevinmek, ne de yokluğa üzülmek, Allah ile ganî, Allah ile azîz olmak,²⁶⁸ dünyayı terk etmektir. Zühdün zıddı, dünyaya rağbettir.

Hiz. Peygamber (sav) hadis-i şeriflerinde:

“Dünyaya karşı zühd göster, Allah seni sevsin; insanların ellerindeki karşı zühd göster, insanlar seni sevsin.”²⁶⁹

“Bir adama dünya konusunda zühd ve konuşma azlığı verilmiş olduğunu görürseniz, ona yaklaşınız. Çünkü O’na hikmet ilkâ ediliyordur”²⁷⁰ buyurmuştur.

Kâşânî, sûfi olmayanların zühdü, “bedenin ve kuvvetlerinin lezzetlerle zorunlu ölçülerle ilgilenmesine imkân vermek” olarak tanımladıklarını, ancak sûfilerin bu tanımlı kabul etmediklerini, onlara göre terkin, sadece uzuvlarla değil, kalple de olması gerektiğini nakleder.²⁷¹

Zâhid, ahireti övüp, kötü gördüğü dünyayı terk eden kimsedir.²⁷² Ahirette kazanmak için faziletli ameller gözetir. Konuştuğu zaman faziletli amellere teşvik eder. Tevekkül sahibi olup,²⁷³ açlık ile nefesine meşakkat çektirir.²⁷⁴ Gözleri yaşlı halde²⁷⁵ ihtiyacını Mevlâsına arz eder.²⁷⁶ Zâhidin zıddı, “râğıb” diye ifade edilir. Râğıb; terk edilmesi gereken dünya sevgisi ya da daha genel olarak Allah sevgisi dışındaki her şeyi terk etmek yerine bunlara rağbet eden, bunları seven kimsedir.

Sûfiler, zâhid kimsede bulunması gereken amelleri; nefsânî arzulardan uzak durmak, zühdün kalpte yer alması, ölüm ve ahiret ahvalini düşünmek olarak zikrederler. Ayrıca kendisinde bulunması gereken şu on tavra göre zâhid; yaptığı iyiliğe sevinir, yaptığı kötülükten dolayı da üzülür, yapmadığı iyi bir işten dolayı da övülmeyi sevmez, yanında Allah’ın zikredilmesi kendisine baldan tatlı gelir. Zâhid olan kişileri anlatan ve onlara bu yönde öğütler veren kişilerle oturmayı, ihtiyaçları anında kendisine altın ve

²⁶⁸ Hasan Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf Ve Tarikatlar*, 14. B., İstanbul, Ensar Neşriyat, 2011, s. 179

²⁶⁹ İbn Mâce, “Zühd”, Riyad, Beytu’l-Efkârü’d-Devliyye, tarihsiz, 1. Bab, 4102

²⁷⁰ İbn Mâce, “Zühd”, 1. Bab, 4101

²⁷¹ Kâşânî, a.g.e., s. 282

²⁷² Ebû Saîd Harrâz, *Kitâbu’l-Ferâğ*, s. 94

²⁷³ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VII, s. 428

²⁷⁴ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, 3. B., Beyrut, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2010, s. 223

²⁷⁵ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye*, s. 174

²⁷⁶ Sülemî, *Zikru’n-Nisveti’l-Müteabbidâti’s-Sûfiyye*, (Tabakâtü’s-Sûfiyye içinde), 3. B., Beyrut, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2010, s. 421

gümüş veren kişilerle oturmaktan daha fazla sever. Yalnız kaldığı zamanlarda işlediği günahlar için ağlar. Yapacağı amellerin kabul görmemesinden yana büyük bir korku taşır. Ahireti arzulayan bir görüntü verir. Diğer müslümanlardan birinden bile daha hayırlı olduğunu düşünmez. Başkalarının değil, kendisinin günahlarını bilir. Bu özelliklere ilaveten 7 tavır daha eklerler ki bunlar; Allah'ın karşısında yapmacık olarak değil, içten gelen bir tevazu içinde olmak, kendisiyle birlikte olanlarla, sahip oldukları şeylerde gözleri olmadan en güzel şekilde geçinmek, merkebin baytardan kaçması gibi dünya peşinde koşanlardan kaçmak, akıbetinden korkulan ve sevap getirmesi umulmayan her türlü şeyden kurtulmayı dilemek, günahlarına ağlayanlarla birlikte olup, hem kendisi hem de onlar için rahmet dilemek, ehl-i zahir âlimlerle de gönülle değil, sadece zahirde muhatap olmak, ölüm sonrasında görülecek şiddetli ve ürkütücü olaylardan yana korku taşımamaktır. Şu halde zâhid ile râğıp arasındaki fark, birbirinin tam zıddı olarak zikredilir.²⁷⁷

Zâhidler altı mertebede anlatılır: O'ndan en fazla korkarak Allah'a en yakın olanlar; amellerini en güzel şekilde ifa ettiklerinden dolayı Allah'ın en çok sevdiği zahidler; O'na en çok râğbet etmeleri sonucu Allah katında en üstün olanlar; O'na karşı çok takvalı olduklarından Allah katında en değerli zâhidler; en fazla alçak gönüllü ve temiz kalpli olmakla zâhidliği kemâle en yakın olanlar ve yakîni en fazla olduğu için zâhidliği en kâmil olanlar diye ifade edilir.²⁷⁸ Bu sınıflamaya göre zühdün aşağıdan yukarıya doğru mertebeleri; havf, amelde ihlâs, Allah'a râğbet, takva, tevazu ve yakîn olarak ortaya çıkar.

Sûfîler, tüm bu güzel özelliklere sahip olmalarına rağmen zâhidleri, çektikleri meşakkatlere, işledikleri amellere kıymet vermekle ve böylece nefislerinde kemâlât vehmetmekle eleştirirler.²⁷⁹

Mütezezzhid ise; bakışında, işitmesinde, huşu sahibi görünmesinde, sözlerinde, yemesinde, giyinmesinde, bineceğinde ve ibadetlere olan hırsında zâhidlere benzemeye çalışan kişidir. Ancak dünyaya olan sevgisi, onun böyle biri olmadığını gösterir. Rızasının, ahirete yönelenlerin rızası gibi olduğu, konuşmasından ve hareketlerinden hayatının ahirete yönelenlerin hayatı gibi sade olduğu görülür. Ancak hasedi, kini, dil

²⁷⁷ Ebû Nuaym Isbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 167-175

²⁷⁸ Ebû Nuaym Isbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 173

²⁷⁹ İbn Fûrek, a.g.e., s. 332

uzatması, kibri, gururu, kötü huyu, kaba dili, kendisini ilgilendirmeyen konulara girmesi, mütezehhid olan bu kişinin münafıklığını ele verir.²⁸⁰

B. Âbid

Âbid; çokça ibadet eden, ibadet ehli demektir. Müteabbid ise, âbid görünmeye çalışan kimse, yani sahte âbid demektir. Sûfilere göre ise âbid; her yönüyle Allah'a boyun eğen ve ne dünya nimetlerine ne de ahiret korkularına kul köle olmayan,²⁸¹ kendi üzerinde amelin baskın olduğu,²⁸² dolayısıyla meselâ farzları vakti girer girmez yerine getiren kimsedir.²⁸³ Atâ b. Rebâh: "*Âbide bakmak ibadettir*"²⁸⁴ diyerek, âbidin ne kadar kıymet sahibi olduğunu belirterek, bu vasfa sahip olmaya teşvik ederken, kimi sûfiler de hakikat ehli âbidler hakkında; "*yemeleri hastaların yemesi gibi, uykuları boğulanların uykusu gibi*"²⁸⁵ diyerek, âbidlerin de kendi içlerinde eşit durumda olmadıklarını, bazısının bazısına üstün olacağını, üstün olan âbidlerin "hakikat ehli" mutasavvıflardan olduklarını ima ederler.

C. Sâlih

Salâh; düzgünlük, istikâmet üzere bulunma halidir. Islâh ise; düzeltme, istikamet verme demektir. Dinî ve tasavvufî ıstılahta salâh, kalb ve amel ile ilgilidir. Kalbin salâhı, amelin sâlih olmasına; amelin salâhı ise niyetin sahih olmasına bağlanmıştır.²⁸⁶ Salâhın zıddı fesâd, yani bozulma, ıslâhın zıddı ise ifsâd, yani bozgunculuktur.

Sâlih, zâhirî amelleri düzgün, bâtinî hâlleri istikamet üzere olup,²⁸⁷ iyilik sahibi, dürüst kimsedir.²⁸⁸ Kur'an'da sâlih ismi; iyi kimseler²⁸⁹, iyi kullar²⁹⁰, anlamlarında kullanılmıştır. Hz. Peygamber (sav), sâlih kimseler hakkında şöyle buyurmuştur: "*Allah Teâlâ'nın yeryüzünde yaşayanlar içinde kapları vardır.*

²⁸⁰ Ebû Nuaym Isbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 152

²⁸¹ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, (çev.Mehmet Yalar), C.II, 1. B., İstanbul, İlkhâf Yayınevi, 2012, s. 419

²⁸² İbn Acîbe, *Mi'râcü't-Teşevvüf*, s. 105

²⁸³ Ebû Nuaym Isbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 504

²⁸⁴ Ebû Nuaym Isbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 619

²⁸⁵ Ebû Nuaym Isbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 158

²⁸⁶ Ebû Nuaym Isbehânî, a.g.e., C. I, s. 646

²⁸⁷ İbn Acîbe, *Mi'râcü't-Teşevvüf*, s. 106

²⁸⁸ Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s. 541

²⁸⁹ El-A'râf, 7/168

²⁹⁰ El-Enbiyâ, 21/105

Rabbimizin kapları, sâlih kullarının kalpleridir. Bu kalplerin O'na en sevgili olanları da en yumuşak ve en ince olanlarıdır.²⁹¹

Sûfilere göre Allah sâlihleri ıslah eder,²⁹² onlara ihsanda bulunup ödüllendirir²⁹³ ve onları fitneden korur.²⁹⁴ Onlar da her hallerinde Allah'ın onları gördüğünün farkında olup,²⁹⁵ onu görür gibi kulluk ederler. Sâlihlerin sohbeti kalpleri gafletten uyandırıcı etkiye sahip olup, kendileriyle muhatap olanlar sâlih kimseler arasına girerler.²⁹⁶ Sâlih bir dostla hayat güzelleşir ve pek çok hayırlar elde edilir.²⁹⁷ Düşmanın bile sâlih olanı hayırlıdır ki kişiye adil davranır.²⁹⁸ Sâlih kişi, kerametlere şahit olup, kendisi de keramet sahibi olabilir.²⁹⁹ Onlar, ahirette gidecekleri yeri düşünmekten dolayı pek rahat yaşayamazlar.³⁰⁰ Sâlih insanlar anılıp meclislerde hikâyeleri nakledildiğinde, muhataplar kendileriyle kıyaslayıp onların üstünlüklerini görünce nefislerini kınarlar, hor görürler. Böylece Allah'a karşı tevazuları gelişir. Nitekim Mâlik b. Dinâr der ki: *“Sâlih insanlardan bahsedildiğinde kendime ah çekip ofluyorum.”*³⁰¹

Sâlihler, her hallerinde Allah'ın kendilerini gördüğünü bildikleri için, ondan başka her şeyden uzak durmuşlardır.³⁰² Hz. Peygamber'in (sav) “Cibril hadisi”nde tarif ettiği, kulun Rabbini görür gibi ibadet etme hali olan ihsân, sâlih kimselerde zuhur etmeye başlamış ve böylece mâsivâdan kopma yoluna girmişlerdir.

V. MÜRİDİN GÜNLÜK HAYATI

Bir mürid, tasavvuf yoluna girip seyrü sülûkunu gerçekleştirmeye karar verdiği andan itibaren, artık hayatı uyması gereken edeplerden ibaret olur. Artık, oturmasında kalkmasında, yemesinde içmesinde, tanıdığı tanımadığı herkesle ilişkilerinde, mürşidiyle ilgili her durumda, ibadetlerinde, her adımında ve düşüncelerinde velhasıl hayatının her anında uyması gereken kurallarla muhataptır. Ebu Hafs el-Haddâd'ın

²⁹¹ Ebû Nuaym Isbehânî, a.g.e., C. VI, s. 97

²⁹² Ebû Nuaym Isbehânî, a.g.e., C. II, s. 240

²⁹³ Ebû Nuaym Isbehânî, a.g.e., C. I, s. 516

²⁹⁴ Ebû Nuaym Isbehânî, a.g.e., C. I, s. 178

²⁹⁵ Ebû Nuaym Isbehânî, a.g.e., C. VII, s. 478

²⁹⁶ Ebû Nuaym Isbehânî, a.g.e., C. IV, s. 270

²⁹⁷ Ebû Nuaym Isbehânî, a.g.e., C. VII, s. 492

²⁹⁸ Ebû Nuaym Isbehânî, a.g.e., C. V, s. 519

²⁹⁹ Ebû Nuaym Isbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 231

³⁰⁰ Ebû Nuaym Isbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 231

³⁰¹ Ebû Nuaym Isbehânî, a.g.e., C. II, s. 207

³⁰² Ebû Nuaym Isbehânî, a.g.e., C. VII, s. 478

söylediği üzere tasavvuf yolu bütünüyle edeplerden ibaret olduğundan,³⁰³ bir müridin kendisini ilgilendiren tüm edepleri iyice bilmesi gerekir.

A. Tasavvufî Terbiyede Âdâb

Edep (çoğul olarak âdâp); iyi ahlâk, güzel terbiye, utanma, zarâfet, usluluk, insanlara kavlen, fiilen güzel davranışta bulunmaktan ibarettir. Cürcânî'ye göre edep; hatanın her çeşidinden sakınmayı bilmektir. Edepten; şerîat, hizmet ve Hakk'ın edebi anlaşılır. İlki dinin zâhirine, şeklî unsurlarına tam anlamıyla riayet etmek, ikincisi hizmette ileri gitmekle birlikte yaptıklarını görmemek, yani kendine mal edip ucba düşmemek, üçüncüsü Allah'a ve kendine ait olanı bilmektir. Mutasavvıflar genelde iki türlü edep kabul ederler. Birincisi, zâhirî edep ki, ameli riyadan, münafıklıktan, yağcılıktan korumaktır. İkincisi de bâtinî edeptir ki, kalpteki şehvet, ihtiras, irâde zayıflığı vs. gibi kötü ahlak eseri olan vasıfları temizlemekten ibarettir. Edepler, sünnetleri güçlendirmek içindir. Sünnetler vacipleri, vacipler de farzları güçlendirir. Farzlar ise imanı korumak içindir.³⁰⁴ Ayrıca edep, sâlikin ifrat ve tefrit arasında orta bir yol tutmasıyla, ikisinin arasındaki sınırı korumasıdır.³⁰⁵ Edepli insan, bütün hayırları kendisinde toplamayı başarır.³⁰⁶

Sûfîler, halkın edebi konusunda birbirinden farklı üç derece olduğunu söylerler ki bunlar: dünya ehlinin edebi, dindarların edebi ve havassın edebidir. Ehl-i dünya, edep denilince genellikle fesahat, belâgat, bilgi ezberleme, yöneticileri eğlendirme, şiir ve sanatkârlık gibi şeyleri anlarlar. Dindarlar da edebi daha çok riyâzât, organları eğitmek, gönlü temizlemek, şer'î sınırları korumak, şehvetleri terk etmek, şüphelilerden kaçınmak, taatlere koşmak ve iyilikte yarışmak şeklinde yorumlarlar. Havâssın edep anlayışı ise; kalp temizliği, sırlara riayatkâr olmak, ahde vefa, hâl ve vakti muhafaza etmek, havâtıra değer vermemek, iç ve dış dengeyi korumak, kurb makamlarında, talep yerlerinde, huzur ve vuslat anlarında edebe sarılmaktır.³⁰⁷

³⁰³ Hücvirî, a.g.e, s. 103

³⁰⁴ Ethem Cebecioğlu, a.g.e, s. 180-181

³⁰⁵ Kâşânî, a.g.e, s. 46

³⁰⁶ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 535

³⁰⁷ Serrâc, a.g.e, s. 164

1. Müridin Nefsine Karşı Âdâbı

Bir mürid, edepleri gerçekleştirmede önceliği kendisine edepleri öğretecek olan müşîdine verecektir. Ondan, nefsinde uygulayacağı edepleri, Rabbine, O'nun kelâmına, ümmeti olduğu Peygamberine göstereceği edebi, ihvanına, ailesine ve mahlûkata göstereceği edepleri öğrenecek ve bu konudaki nasihat ve tavsiyelerine dikkatle uyacaktır. Böylece seyrü sülûkunu gerçekleştirmesi mümkün olacaktır.

Mürid, sürekli kalbinin gözcüsü, bekçisi ve koruyucusu olması gerekir.³⁰⁸ Zâhir ve bâtınında murâkabe ve müşâhede haline devam etmeli,³⁰⁹ varsa kerametlerini gizlemeli ve onlara istidrâc gözüyle bakmalıdır.³¹⁰

Kalbiyle sürekli zikir yapmalı ki, sair nafilelerden daha faziletli ve daha faydalıdır.³¹¹ Zikir vaktinde huzurlu olmalı, gafletle zikirden kaçınmalıdır. Allah'ı anma sırasında, zâhiren ağzını misvakla, bâtınen de tevbe, pişmanlık ve istiğfar ile temizlemelidir.³¹² Zikrin en yüce derecesine ve zirvesine yükselmeli ki muradına ersin, mesut olsun. Neticede, ilâhî tecelliden bir yudum almakla insanı hayrete ve dehşete düşüren vahdet sırrına vâsil olabilsin. Bunu elde etmek için himmet ve gayret sarf etmelidir.³¹³

Zâhiren birçok vird ve amelle meşgul olmak, müridin asıl edebi değildir. Öncelikle içini kötü düşüncelerden temizlemek, kötü ahlâkını tedavi edip güzel ahlâkı elde etmek ve kalbindeki gafleti gidermekle uğraşmalıdır.³¹⁴ Hâl ve taatlerinden mümkün olanı gizlemeli, fiil ve ibadetlerini görmemeye çalışmalı,³¹⁵ samimi biçimde gayret etmelidir.³¹⁶ Eceli gözetmeli, geçmiş ve gelecek hâllerle uğraşmayı bırakıp, bulunduğu vakti dikkate almalı ve her vakit kendisine en uygun olan hâli yaşamaya çalışmakla beraber, bulunduğu hâli de fazla düşünmemelidir. Her hâl ve vakitte kendine gerekli olan ameli işlemelidir. Üzerinden geçen, gerek bildiği, gerek bilmediği gafletli

³⁰⁸ Şeyh Ali Behcet Efendi, *Risâle-i Ubeydiyye-Âdâb-ı Nakşibendiyye*, (haz. Siraceddin Önlüer), 1. B., İstanbul, Hâcegân Yayınları, 2012, s. 65-66

³⁰⁹ Sülemî, *Cevâmiu Âdâbi's-Sûfiyye-Sufilerin Âdâbını İhtiva Eden Kitap (Tasavvufun Ana İlkeleri/Sülemî'nin Risâleleri içinde)*, (çev. Süleyman Ateş), Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981, s. 62

³¹⁰ Sülemî, *Cevâmiu Âdâbi's-Sûfiyye*, s. 67

³¹¹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 735

³¹² Sülemî, *Cevâmiu Âdâbi's-Sûfiyye*, s. 54-71

³¹³ Şeyh Ali Behcet Efendi, a.g.e, s. 65-66

³¹⁴ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 734

³¹⁵ Sülemî, *Cevâmiu Âdâbi's-Sûfiyye*, s. 59

³¹⁶ Abdulkâdir Geylânî, *Gunyetü't-Tâlibîn'den Tasavvuf ve Tarikat Âdâbı*, (çev. Osman Güman), 1.B., İstanbul, Gelenek Yayınları, 2013, s. 27-30

işlerden tevbe etmeye devam ederek ve tevbesini korumalıdır. Zâhiren ve bâtinen takvaya ve fakra sarılmalı, azalarını emirlere uydurmalı, az yemeli ve az uyumalıdır. Bâtını koruyup, zâhire riayet etmelidir. Tevekkül edip, tevekkülde incelik sahibi olmalı, kaçırdığı güzel ahlâka üzülmelidir. Ruhaniyet sıfatlarını istemeli, yüksek himmetlere meylederek mürüvvetle meşgul olmalı, işinin sonu doğru olsun diye, başını doğru yapmalıdır. Terbiyeye uygun, geniş yürekli davranmalı, hâllerde âdâba uyarak kapalı konuşarak onları gizlemeli, ehil olmayanlara bahsetmemelidir. Yaşadığı hâllerde doğru ve ihlâslı olmaya dikkat etmeli, yalnızlığı sevmelidir. Konuşma arzusu duyduğunda susmalı, susma arzusu duyduğunda konuşmalıdır. Tecrübe etmediği hiçbir bilgiden söz etmemelidir.³¹⁷ Yola girişinde samimi ve sâdık, boş zan ve şüphelerden arınmış bir kalbe sahip olup³¹⁸ hâline razı olmalıdır.³¹⁹ Zâhirde kabul ettiği şeyleri içinden de kabul etmeli, nifaktan kaçınmalıdır.³²⁰ Mürid, kendisine arız olabilecek vesveseleri umursamamalıdır. Müridin yanında halkın kabulü ile reddetmesi aynı olmalıdır.³²¹ Belaya sabretmeli, zarara ve açlığa şükretmeli, başına gelen musibete razı olmalıdır. Kimin için çalıştığını düşünerek, sıhhatli amellere devam edip güzel halleri celb etmelidir.³²²

Sadık mürid, arayışında, ahiret talebinde samimi olup, isteğinin farkında olandır.³²³ Neye baksa Mevlâyı görür, yalnızca³²⁴ ve her an Allah'tan (c.c), O'nun rızasını diler.³²⁵ Aza razı olup³²⁶ azın azıyla, yani zaruri şeylerle yetinir,³²⁷ kanaatkâr olup,³²⁸ kanaati şeref bilir. Allah için terk edilecek şeyleri terk eder, tedbîr ve ihtiyârı bırakıp, teslim haline dönmüştür. Dünyalık iddialardan vazgeçmiş, fakirlik ve zayıflık sınırına dönmüştür. Rızık peşinde koşmayı terk edip, her halde kaderin getirdiğine ve Allah'ın verdiği garantiye razıdır. Dünyadan kaçınmış,³²⁹ sıyrılmıştır.³³⁰ Dünyadan ve

³¹⁷ Sülemî, *Cevâmiu Âdâbi's-Süfiyye*, s. 37-74

³¹⁸ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 723-724

³¹⁹ Abdulkâdir Geylânî, a.g.e, s. 27-30

³²⁰ Gazâlî, *Eyyühe'l-Veled-Gençliğe Öğütler*, (çev. Hüseyin Okur), 5. B., İstanbul, Semerkand Yayınları, 2007, s. 56

³²¹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 729-729

³²² Sülemî, *Cevâmiu Âdâbi's-Süfiyye*, s. 44-67

³²³ Ebû Nuaym Isbehânî, a.g.e, C. VIII, s. 22

³²⁴ Sülemî, *Cevâmiu Âdâbi's-Süfiyye*, s. 40

³²⁵ Şeyh Ali Behcet Efendi, a.g.e, s. 65-66

³²⁶ Ebû Nuaym Isbehânî, a.g.e, C. VIII, s. 144

³²⁷ Sülemî, *Cevâmiu Âdâbi's-Süfiyye*, s. 42-51

³²⁸ Ebû Nuaym Isbehânî, a.g.e, C. VIII, s. 144

³²⁹ Ebû Nuaym Isbehânî, C. VIII, a.g.e, s. 86

³³⁰ Sülemî, *Menâhicü'l-Ârifin*, s. 21

dünya ehlinden yüz çevirmiş olup, onları düşünmez.³³¹ Kalbinde az da olsa dünya muhabbeti kalmamıştır. Mürid, dünyevi sebeplerden kurtulmaya mal sevgisinden başlamış,³³² dünyadan yaşamaya yetecek kadarını alarak, dünya malı yığmaktan kaçınmıştır. Vebalini ve zevalini bildiği için dünya ile az meşgul olmuş, kendi isteğiyle fânî dünya malından bir şeyle kirlenmekten uzak durmuştur. Fakat kimseye muhtaç olmamak için kazançtan geri kalarak oturmamış, dini istismar ederek kazanca alet de etmemiştir. Mürid, benlik ifade eden sözleri söylemeyi terk etmeli, halkın kusurlarıyla uğraşmayı bırakıp kendi kusurlarıyla meşgul olmalı ve nefsi, kendi hastalığıyla tedavi etmeli, bütün şehvetleri terk etmeli, arzulardan yüz çevirmelidir.³³³ Gizlisi-açığı, büyüğü-küçüğü ile bütün kusurları terk etmelidir.³³⁴ Zenginken fakirlerle oturmamalı, uzun emelden sakınmalıdır. Fakirliği, yoksulluğu tercih etmeli, zenginlerle oturmayı hoş görmemeli, zenginlere tamah ederek onlara hizmet etmekten uzaklaşmalıdır. İstememeli, ihtiyacı olduğu halde istemekten, dilenmekten uzak durmalı, beşeriyet isteklerini gidermeli, şikâyet etmemelidir. Kendini beğenmekten, tembellikten ve usanmaktan, şerli insanlarla arkadaş olmaktan, boş durmaktan, hırs ve oburluktan, her türlü kötü halden kaçınmalıdır. Hiçbir halde gaflete düşmemeli, sebepleri yaratanı görerek sebeplerden sıyrılmalıdır.³³⁵ Sapıklık ve bid'at türü şeylerden,³³⁶ kötü mekânlardan uzak kalmalı,³³⁷ Hakk'ın dışındaki alaka ve meşguliyetleri kesmeye çalışmalıdır. Makam ve mevki hırsından çıkmalı, elini haram ve şüpheliye uzatmamalıdır.³³⁸

Nefsin Hak yolundan uzak³³⁹ ve kıymetsiz olduğunu bilmelidir.³⁴⁰ Nefsi arzularından menederek,³⁴¹ nefsinin karşı hep suizan beslemeli, nefsinin kusurlu görmeli, ondan razı olmayıp, onu hor görmeli, iyilik emretse dahi ona yüz vermemelidir. Nefse ve yaptığı işlere karşı kör olmalı, onu daima suçlamalı, hiçbir halde ondan razı

³³¹ Sülemî, *Cevâmiu Âdâbi's-Sûfiyye*, s. 48-53

³³² Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 728-737

³³³ Sülemî, *Cevâmiu Âdâbi's-Sûfiyye*, s. 39-70

³³⁴ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 728

³³⁵ Sülemî, *Cevâmiu Âdâbi's-Sûfiyye*, s. 37-74

³³⁶ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 724

³³⁷ Abdulkâdir Geylânî, a.g.e, s. 27-30

³³⁸ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 728-744

³³⁹ Sülemî, *Cevâmiu Âdâbi's-Sûfiyye*, s. 56

³⁴⁰ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 729

³⁴¹ Sülemî, *Menâhicü'l-Ârifîn*, s. 21

olmamalıdır.³⁴² Ona öğüt vermeli, ona uymamalı, daima nefse aykırı gitmelidir. Önüne çıkabilecek seçeneklerden daima evlâ olanı yapmalıdır.³⁴³ Kendini beğenme duygusundan kurtulmaya çalışmalı, istemekte ve diğer işlerde nefsin küçük düşmesine ve horlanmasına katlanmalı, nefsinin küçük görüldüğü yerlere gidip oturmalıdır. Riyâzet yaparken açlık ve zillate katlanmalı, ekmek kırıntısı yemeli, yalnız yemeyi sevmemelidir. Mürid, vuslat makamına kavuşuncaya kadar mücahedeye devam etmelidir. Halvetteyken Allah ile edebini,³⁴⁴ dini edep ve hükümlerin tümünü gücü yettiğince hakkı ile muhafaza etmeli, azalarını haram olan işlerden korumalı,³⁴⁵ diliyle başkalarına cefa etmekten kaçınmalıdır.³⁴⁶

Âlim olan mürid kendini cahilliğe, zâhid râğbete ve marifet ehli suskunluğa verir,³⁴⁷ her halinde zarif davranır. Herkese nasihat ederek, halka şefkat gözüyle bakar,³⁴⁸ böylece Allah katında güzel bir hâl sahibi olmaya çalışmalıdır.³⁴⁹ Az konuşup çok iş yapar, insanları övmekten ve yermekten dilini korur. Ahlâklıdır, sâdıkların ahlâkını kuşanmıştır.³⁵⁰

2. Şeyhine Karşı Âdâbı

Hakk'a vasıl olmak isteyen mürid, bir şeyhten terbiye görmeli,³⁵¹ nebilerin, siddîkların, velîlerin ve Allah dostlarının âdâb ve ahlâkıyla ahlâklanmalıdır.³⁵² Çok sayıda şeyhle muhatap olmuşsa, kendisine sohbetinde bir bereket hâsıl olan şeyhe devam etmeli ve hiçbir sebep yüzünden ondan ayrılmamalıdır.³⁵³ Mürid, büyüklerin gittiği mezhep ve yolun dışında bir mezheple amel etmemeli,³⁵⁴ şeyhlerin haklarını ve onlarla oturmakla öğrenilen edebî bereketlerini hiçbir zaman unutmamalıdır. Şeyhine

³⁴² Sülemî, *Cevâmiu Âdâbi's-Sûfiyye*, s. 38-74

³⁴³ Sülemî, *Cevâmiu Âdâbi's-Sûfiyye*, s. 51-52

³⁴⁴ Sülemî, *Cevâmiu Âdâbi's-Sûfiyye*, s. 39-71

³⁴⁵ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 744

³⁴⁶ Sülemî, *Menâhicü'l-Ârifin*, s. 21

³⁴⁷ Ebû Nuaym Isbehânî, a.g.e, C. VII, s. 576

³⁴⁸ Sülemî, *Cevâmiu Âdâbi's-Sûfiyye*, s. 43-51

³⁴⁹ Ebû Nuaym Isbehânî, a.g.e, C. VIII, s. 144

³⁵⁰ Sülemî, *Cevâmiu Âdâbi's-Sûfiyye*, s. 35-58

³⁵¹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 728

³⁵² Serrâc, a.g.e, s. 238.

³⁵³ Sülemî, *Cevâmiu Âdâbi's-Sûfiyye*, s. 66

³⁵⁴ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 724

ve kendisine edep, terbiye öğreten kimselere saygı göstermeli, şeyhlerin haklarına riayet etmelidir.³⁵⁵

Bir mürid, şeyhinde hoşuna gitmeyen bir şey gördüğünde bunu hayra yorar, herhangi bir ayıbını gördüğünde bunu gizler, kusuru kendinde arar. Kesinlikle şeyhinin masum ve günahsız olduğunu düşünmez, onda gördüğü hata ve kusurun devam etmeyeceğini, bundan kurtulacağını ümit eder. Onu, kendi ile Rabbi arasında bir vasıta, Rabbine kavuşturucu bir yol olarak bilir. Şeyhinden azami ölçüde istifade edebilmek için ona güvenir, bulunduğu yörede ondan daha iyisinin bulunmadığına inanır ve bizzat ağzından onu terbiye etmeye daha liyakatli birinin var olduğunu duymadıkça bu düşüncesini korumaya devam eder. Şeyhi, kendisine öfkelenip surat asarsa gocunmaz ve bu durumun nedenini kendinde arar.³⁵⁶ Şeyhine kalbi ile itiraz etmeyip, kendinde muhalefet meydana gelirse hemen şeyhine bildirir.³⁵⁷ Mürid, şeyhi ile tartışmaya girmez, hata yaptığını bilse bile karşıt deliller getirmekten kaçınır,³⁵⁸ şeyhi adına kendi nefesine düşmanlık eder, şeyhine karşı çıkmayı terk ederek kendini ona sevdirmeye çalışır.³⁵⁹ Seyrû sülûku ile ilgili herhangi bir sırrını asla ondan başkasına açmaz.³⁶⁰ Namaz vakti haricinde önüne seccade sermez, huzurunda çokça nafîle namaz kılmaz.³⁶¹ Mürid, şeyhinin huzurunda gerekmedikçe konuşmaz,³⁶² konuşması gereken durumlarda ise alçak sesle konuşur.³⁶³

Şeyhin işaret ettiği şeyi, sebebini bilsin bilmesin, derhal kabul eder, onunla istişare edip, gösterdiği yola tabi olarak emirlerine uyar ve güzelce itaat eder.³⁶⁴ Gerek huzurda gerek gıyapta, kalbini ona karşı çıkmaktan korur.³⁶⁵

Mürid, terbiyesine girdiği şeyhinin yanında sürekli kalmalı,³⁶⁶ içi-dışı bir oluncaya³⁶⁷ ve ihtiyaç duymaz oluncaya dek ondan ayrılmamalıdır. Daima ona eşlik ederek yanında bulunmak için gayret etmelidir. Huzurunda iken ona ve yanındakilere

³⁵⁵ Sülemî, *Cevâmiu Âdâbi's-Sûfiyye*, s. 47-61

³⁵⁶ Abdulkâdir Geylânî, *Gunyetü't-Tâlibîn'den Tasavvuf ve Tarikat Âdâbı*, s. 30-39

³⁵⁷ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 730

³⁵⁸ Gazâlî, *Eyyühe'l-Veled*, s. 55-56

³⁵⁹ Abdulkâdir Geylânî, a.g.e, s. 30-39

³⁶⁰ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 730

³⁶¹ Gazâlî, *Eyyühe'l-Veled*, s. 55-56

³⁶² Abdulkâdir Geylânî, a.g.e, s. 30-39

³⁶³ Sülemî, *Cevâmiu Âdâbi's-Sûfiyye*, s. 35

³⁶⁴ Sülemî, *Cevâmiu Âdâbi's-Sûfiyye*, s. 47-61

³⁶⁵ Abdulkâdir Geylânî, a.g.e, s. 30-39

³⁶⁶ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 733

³⁶⁷ Gazâlî, *Eyyühe'l-Veled*, s. 55-56

hizmet için daima hazır olmalı, şeyhinin yanında mertebeye yüksek biri varken izinsiz yanlarına oturmamalıdır. Şeyhin huzurunda tartışılan bir konu hakkında kesin cevabı biliyorsa dahi susmalı, şeyhinin cevabını yetersiz bulsa bile konuşmamalı, cevabını içinde saklamalıdır. Allah'ın, şeyhin diliyle söyleteceği cevabı ise fırsat kabul edip, hemen onu uygulamalıdır. Kendi irâdesi dışında ağzından bir söz çıkacak olsa derhal susup tövbe etmelidir. Şeyhinin emrettiği bir konuda kusuru olursa, başarılı olmak ve duasını almak amacıyla konuyu ona açmalıdır.³⁶⁸

3. Allah'a, Kur'an'a, Peygambere Karşı Âdâbı

Mürid, Allah'a verdiği sözde durmalı,³⁶⁹ Rabbine ibadeti güzelleştirmelidir. İbadeti mahveden tehlikeleri bilmeli, ilmiyle amel etmeli,³⁷⁰ nafilelerle kendini Allah'a sevdirmeye çalışmalıdır. Allah'ın kelâmı ile dost olmalı, Allah'ın hükümlerini uygulamada sabırlı olup, emirlerini yerine getirmede azimli olmalıdır. Onun nazarından hayâ etmeli, her şeyden daha çok sevdiği Rabbi için gayret sarf etmelidir.³⁷¹ Bütün hallerde Allah'a itaati tercih etmeli, usanmadan ibadet ve taate devam etmeli, Allah'a karşı edepli olmalı, O'nun emirlerini ihlâs ile yerine getirmeli, zâhiren ve bâtinen güzel muamele yapmalı, Allah'tan korkmalı, çekinmelidir. Daima Allah'a karşı vefa göstermelidir. Hastalık halinde şikâyetçi olmamalı, derdini başkasına söylerken Allah'ın gücünü düşünmelidir. İşlerini Allah'a bırakıp rahat etmeli, Allah ile işlerinde daima kendine yakışır şekilde davranmalıdır. Allah'tan bir dilekte bulunurken edepli olmalıdır. Yalnız Allah'a bağlanmaktan şeref duymalı,³⁷² kendisi ile Allah Teâlâ arasında sahih bir itikada sahip olmalı,³⁷³ Allah'tan (c.c) yardım dilemek ile birlikte sebeplere yapışmakta gevşeklik yapmamalıdır.³⁷⁴

Mürid, Kur'ân'ın emirlerine inanmalı, ta ki onu hayırlara, yüce mertebelere götürsün. Bütün vakitlerini, hâllerini, huylarını, fiillerini Kur'ân'a vurmalı, eksikliklerini görmelidir. Hak yolunun talibi olan mürid, şeriatte Rasul'e (sav)

³⁶⁸ Abdulkâdir Geylânî, a.g.e, s. 30-39

³⁶⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 744

³⁷⁰ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e, C. VIII, s. 22

³⁷¹ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e, C. VIII, s. 144

³⁷² Sülemî, *Cevâmiu Âdâbi's-Sûfiyye-Sufilerin Âdâbını İhtiva Eden Kitap (Tasavvufun Ana İlkeleri/Sülemî'nin Risâleleri içinde)*, (çev. Süleyman Ateş), Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981, s. 41-72

³⁷³ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 724

³⁷⁴ Şeyh Ali Behcet Efendi, a.g.e, s. 65-66

uymalı,³⁷⁵ şeriat ilminden kendisine lazım olanı öğrenmeli, sağlam delil ve hüccetlere dayalı ilimle amel etmelidir.³⁷⁶ Hakikat ilimlerine sarılmalı, hem zâhir hem de bâtın ilmını tashih etmeli, zâhir ve bâtında ilme uymalıdır. Farzları korumaya düşkün olmalıdır.³⁷⁷ Sûfiler, farzları ve farzların önünde ve sonunda kılınan sünnetleri muhakkak yerine getirirler.³⁷⁸ Sûfilerin izcisi olan mürid de farz ve sünneti güvence altına almak için nefsinı edeplere uymaya zorlamalıdır.³⁷⁹

4. İhvanına Karşı Âdâbı

Hakikat talibi, sadık bir mürid, kalbini gözetim altında tutar, halini korur ve tefekkür ile meşgul olur.³⁸⁰ Başa geçme isteğini terk edip, üstâdlık taslamaktan kaçınır.³⁸¹ Kardeşleri arasında iken kendi başına bir şeyler yazmakla meşgul olmaz, bunun yerine kendini farz olan amele verir. Üstünlük görüntüsü vereceğinden kardeşlerinin arasında çokça nafîle kılmaktan uzak durur. Diğer müridlerin arasında zikir yaparken veya Kur'ân okurken sesini yükseltmez, aksine kısık sesle okur ya da tefekkür etmek gibi kalbi bir ibâdete yönelir.³⁸²

Mürid, yol arkadaşlarıyla güzel arkadaşlıklar kurar,³⁸³ her daim hizmetlerinde olup, yardımlarına koşar. Hiçbir dervişi hizmetinde kullanmaz, kendisi ise herkese hizmet eder. Kardeşlerinden birinin kendisine soğuk davrandığını görür veya gıybeti yapılarak kendisine eziyet edilirse bunu belli etmemeye çalışır ve hiçbir şeyden haberi yokmuş gibi davranır.³⁸⁴ Diğer müridlerle beraberken onlara muhalefet etmez,³⁸⁵ karşı çıkmaz, tartışıp didişmez. Onlardan biri kendisine karşı çıksa, hakikatte onun gibi düşünmese dahi görünüşte söylediğini kabul etmiş görünür. Her zaman kardeşlerinin gönüllerini hoş tutar, hoşlanmadıkları şeyleri yapmaz. Onunla ilişkiyi kesenle ilişkisini sürdürür, kendisini mahrum bırakana verir, kendisine zulmedeni affeder. Başı dara düştüğünde, kendi derdiyle onları meşgul etmez ve onları zora sokmamak için durumunu saklar, böylece üzüntüsüyle kardeşlerinin mutluluğunu bozmamış olur.

³⁷⁵ Sülemî, *Cevâmiu Âdâbi's-Sûfiyye*, s. 51-56

³⁷⁶ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 724-727

³⁷⁷ Sülemî, *Cevâmiu Âdâbi's-Sûfiyye*, s. 45-68

³⁷⁸ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 735

³⁷⁹ Sülemî, *Cevâmiu Âdâbi's-Sûfiyye*, s.41

³⁸⁰ Abdulkâdir Geylânî, a.g.e, s. 53-59

³⁸¹ Sülemî, *Cevâmiu Âdâbi's-Sûfiyye*, s. 42

³⁸² Abdulkâdir Geylânî, a.g.e, s. 41-59

³⁸³ Sülemî, *Cevâmiu Âdâbi's-Sûfiyye*, s. 38

³⁸⁴ Abdulkâdir Geylânî, a.g.e, s. 41-59

³⁸⁵ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 734

Yapacağı işlerde kimseyi bekletmez ve üzmez. Kardeşleri uyanıkken, kendisi uyku çökmedikçe uyumaz, uyku bastırarak olursa bir köşeye çekilip ağırlık geçinceye kadar hafifçe kestirir.³⁸⁶

Mürid, dostlarıyla iyi geçinmeli,³⁸⁷ kardeşlerinin açtığı özel halleri saklamalı,³⁸⁸ onlara karşı gizli hasetten sakınmalıdır.³⁸⁹ Kimseden herhangi bir hak talebinde bulunmamalı, onların hakkını eksiksiz yerine getirmeye gayret etmeli, kardeşlerinin söylediği ve yaptığı şeylere uyum göstermeli, kendisinden nefret ettirmemelidir. Hiçbir kardeşine kin gütmemeli, birine karşı kalbinde olumsuz bir duygu meydana gelse, bu durumdan kurtulmak için ona iyilik yapmalı, geçmezse daha çok iyilik yapmalıdır. Küçüklerine şefkatle, büyüklerine saygı ve hürmetle, dengi olanlara lütuf, diğerkâmlık ve nezaketle muamele etmelidir.³⁹⁰

Dostlarında gördüğü hatalardan dolayı onları mazur görmeli,³⁹¹ onlara güzel zan beslemelidir. Kardeşlerinin kusurlarına bakmamalı, sevgi ve hüsnü zanla hareket etmeli, onların kusuruna kalmamalı,³⁹² onların bir kusurunu gördüğünde onlar adına bahaneler üretmelidir.³⁹³ Kardeşlerinin kabahatlerini örtmeli,³⁹⁴ ayıplarını görmezden gelmelidir.³⁹⁵ Onları güzellekle anmalı,³⁹⁶ hatalarını hoş görmelidir. Kimseyi kendine borçlu bilmemeli, herkesin kendisi üzerinde hakkı olduğunu düşünmelidir. Her daim kardeşlerinin yanında, nefsinin ise karşısında olmalıdır.³⁹⁷ Mürid, kardeşlerinin ahvalini sormalı, onlara iyilikte bulunup kendine tercih etmelidir.³⁹⁸

Kıdemli bir mürid, kardeşlerinin yanında kendinin haklı olduğunu bilirse, sükût eder.³⁹⁹ Normal konuşmalarında sesini yükseltmez. Topluluk içindeyken onlardan biriyle fısıldaşmaz ve dervişler arasında onlara elden geldiğince dünyevi konulardan ve yiyecek, içecek konularından söz etmez. Birisi kendisine akıl danıştırsa onun sözünü yarıda keserek cevap vermekte aceleci davranmaz, konuşması sırasında karşı çıkarak,

³⁸⁶ Abdulkâdir Geylânî, a.g.e, s. 41-59

³⁸⁷ Sülemî, *Cevâmiu Âdâbi's-Sûfiyye*, s. 40

³⁸⁸ Sülemî, *Cevâmiu Âdâbi's-Sûfiyye*, s. 57

³⁸⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 739

³⁹⁰ Abdulkâdir Geylânî, a.g.e, s. 41-59

³⁹¹ Sülemî, *Cevâmiu Âdâbi's-Sûfiyye*, s. 41

³⁹² Sülemî, *Cevâmiu Âdâbi's-Sûfiyye*, s. 61-65

³⁹³ Abdulkâdir Geylânî, a.g.e, s. 41-42

³⁹⁴ Sülemî, *Cevâmiu Âdâbi's-Sûfiyye*, s. 65

³⁹⁵ Abdulkâdir Geylânî, a.g.e, s. 41-42

³⁹⁶ Sülemî, *Cevâmiu Âdâbi's-Sûfiyye*, s. 65

³⁹⁷ Abdulkâdir Geylânî, a.g.e, s. 41-55

³⁹⁸ Sülemî, *Cevâmiu Âdâbi's-Sûfiyye*, s. 57-61

³⁹⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 734

yadırgayarak tepki göstermez.⁴⁰⁰ Muhatabı, sözünü bitirdikten sonra, anlattığı şeyin doğru olmadığını düşünüyorsa ilkin ona onay vererek bu söylediğinin tercih edilecek şıklardan biri olduğunu belirtir, daha sonra kendince işin doğrusu neyse muhatabını incitmeden, küstürmeden, nazikçe söyler.⁴⁰¹ Kardeşlerine öğüt vererek konuşur, onlara Allah yolunu gösteren kimse ile sohbet etmelerini tavsiye eder. Arkadaşlarını, nefislerini kontrol altında tutmaya ve iyi hâllerini arttırmaya teşvik eder. Herhangi bir sefere çıkacağı zaman kardeşlerine vasiyet edip kendilerine nasihatte bulunur.⁴⁰²

Arkadaşlarından biri hastalanınca ziyaretine gider, gidemezse, iyileştiğinde iyi dileklerini sunar. Kendisi hastalandığında kardeşleri gelmezse, bir engel sebebiyle gelemediklerini düşünür, ziyaretine gelemeyen kardeşlerine aynı muameleyi yapmaz. Bir mürid, kıyafetlerini, yaygılarını, binek hayvanını vb. şeyleri kardeşlerinden esirgemez. Kendi malını kullanmalarını herkese mübah görür, kendisi başkasının malını kullanmayı mübah görmekten şiddetle kaçınır. Onlardan biri kendisinin yaygısını ayağının altına serecek olsa bunu yadırgamaz, kendisi ise başkasının yaygısı üzerine ayak koymaz.⁴⁰³ Azığını arkadaşlarıyla paylaşır, malını, rızkını arkadaşlarından esirgemez,⁴⁰⁴ ama kendisi onların malını izinsiz kullanmaz. Kardeşi, kendisiyle malını paylaşmak isterse bunu memnuniyetle kabul eder. Gücü yettikçe hiç kimseden her hangi bir eşyasını ödünç istemez, fakat kendisi başkasına ödünç verir, mümkünse geri almaz. Geri istemek zorunda kalırsa da hemen işini görüp geri verir. Ödünç isteyen, her gün bile istese geri çevirmez. İhvanından biri eşyasına bakacak olursa, onu derhal ona verir. Bir topluluğun arasına sonradan katıldığında onların kurallarına uymak zorunda olan mürid, bir tekke veya medreseye misafir olduğunda, orada bir şeyh veya hizmetçi varsa, onların yönlendirmeleri doğrultusunda hareket etmeli, onaylarını almadan hiçbir şey yapmamalıdır.⁴⁰⁵

5. Ailesine Karşı Âdâbı

Mürid, ailesine karşı ahlâklı olmalı, elden geldiğince örf ölçüsünde ihtiyaçlarını karşılamalıdır. Günlük yiyeceği varsa ertesi güne bekletmemeli, saklayacaksa sadece

⁴⁰⁰ Abdulkâdir Geylânî, a.g.e, s. 57-59

⁴⁰¹ Sülemî, *Cevâmiu Âdâbi's-Sûfiyye*, s. 57-61

⁴⁰² Sülemî, *Cevâmiu Âdâbi's-Sûfiyye*, s. 61-70

⁴⁰³ Abdulkâdir Geylânî, a.g.e, s. 41-59

⁴⁰⁴ Sülemî, *Cevâmiu Âdâbi's-Sûfiyye*, s. 40-43

⁴⁰⁵ Abdulkâdir Geylânî, a.g.e, s. 41-59

ailesi için saklamalıdır. Ailesine hizmet ederken Allah'ın emrini yerine getirmeyi amaçlamalıdır. Kendine hizmet etmeyi kafasından silmeli, yemek yediğinde ailesi için yemeli, onları kendi isteğine uymaya zorlamamalıdır. Yaz mevsiminde eline kışlık yiyecek geçse onu satmalı, yazlık ihtiyacını karşılamalıdır. Kendisi ve ailesinin o gün ki maişetini kazansa, daha fazlası için çalışmakla meşgul olmamalıdır. Kendisi tevekkül edebiliyor ama ailesi yapamıyorsa onları zorlamamalı, onlar için maişet temin etmelidir. Ailesinde Allah'a itaat, sîret ve ibadet güzelliği görse dahi, çalışma konusunda şayet dayanamayacaklarsa tevekkül ve sabrı tercih etmemeli, helal kazanç peşinde olmalı, ailesine helal yedirmeli ki ibadet ve dini bütünlük yönünden ailesine olumlu etkisi olsun. Düzgün iş yapmalı ve özü sözü bir olmak için gayret göstermelidir ki Allah, sabır ile Allah'a ve kendisine itaat konusunda ailesini ıslah etsin, böylece ailesine bereket yansısın. Bir misafiri geldiğinde imkânı varsa misafire yedirdiğinden ev halkına da yedirmeli, yemeği herkese yetecek ve bir miktar da artacak şekilde yaptırmalıdır. Fakir olduğu için darlık çekiyorsa, ailesinin rızasıyla misafiri tercih edebilir. Misafirden arta kalan yemeği ev halkı -bereket umarak- yiyebilir. Aile sahibi bir mürid, bir ziyafete davet edildiğinde, evde ailesinin yiyeceği bir şey yoksa tek başına ziyafete gidip onları perişan etmesi ve kendi arzusunu onların ihtiyacına tercih etmesi mertliğe sığmayacağından, bu durumda ailesini bırakmamalı, davete gitmemelidir. Davet eden, durumu biliyorsa, ailesi ile beraber davet etmelidir.⁴⁰⁶

6. Mahlûkata Karşı Âdâbı

Mahlukatın hakkı, onlara buldukları konuma göre davranmak ve değer vermektir.⁴⁰⁷ Müridin Allah'ın kullarından ve yaratıklarından gelebilecek her türlü zorluk ve hoşça gitmeyen şeylere direnç göstermesi, hatta kendini Allah'ın kulları için toprak gibi görmesi edeptendir. Allah'ın yaratıklarına karşı şefkatle muamele etmeli,⁴⁰⁸ bela sırasında halka şefkatle, genişlik zamanında hilimle, nefsin yoksulluğa düşmekten çekindiği zamanlarda cömertlik ve kerem ile davranmalıdır. İnsanlara merhamet etmeli, ümmete şefkat göstermeli, gariplerle sohbet etmeyi sevmelidir. Dünya için kimseye düşmanlık etmemelidir. Din ve dünya işlerinde yardımlaşmalı, kendisine hizmet edenlerden dünya malını esirgememelidir. Küçüklere öğüt verip, dünyevi şeyler ve

⁴⁰⁶ Abdulkâdir Geylânî, a.g.e, s. 59-61

⁴⁰⁷ Şeyh Ali Behcet Efendi, *Risâle-i Ubeydiyye*, s. 65-66

⁴⁰⁸ Serrâc, a.g.e, s. 238

mâlâyânî konular konuşmamalıdır. Mürid, edepli olmalı, kimsenin kötülüğünü yüzüne söyleyerek utandırmamalıdır. Büyüklere saygı, küçüklere sevgi göstermeli, haklara riayet etmelidir. Gücü yettiği zaman affetmeli, bütün müslümanlara hürmet etmelidir. Davetleri kabul etmek hususunda helâl, haram arasında ayırım yapmalıdır.⁴⁰⁹

Sadık bir mürid, zenginlere karşı izzet-i nefis sahibidir. Onların mallarına tamah etmemiş, zenginlere ait her şeyi kalbinden söküüp atmıştır. Onlara karşı zelil davranışlar sergilemekten kaçınır, zenginlerle birlikte kalmak zorunda kalırsa onlara güzel davranır. Fakirlere karşı ise kendinde üstünlük görmez, yeme, içme, giyinme, oturma vb. her konuda fakirleri kendine tercih edip önceler, kendini fakirlerden aşağı görür. Onlara yaptığı iyilikleri başlarına kakmaz. Mürid, fakirleri kendinden istemek zorunda bırakmaz, borç isterse, görünüşte borç verip, içinden o borçtan vazgeçer, bunu da o fakirin yüzüne değil, bir yakınına söyler. Fakiri minnet altında bırakmamak ve onurunu kırmamak için yardımına sadaka demez. Ailecek muhtaçsa, sadece ona değil, ailesine yetecek kadar da yardımda bulunur. Fakir kendisine sıkıntısını arz ederken onu can kulağıyla dinler ve güler yüz gösterir, asık suratla, keskin bakışlarla ve sert sözlerle karşılık vermez. Hâlihazırda yardım imkânı yoksa durumunu düzelttiğinde yardım edeceğine söz verir. Kesin bir dille onu ümitsizliğe sevk edip bir daha kapısına gelmemesine neden olmaz. Böylelikle onu sırrını kendisiyle paylaştığına pişman etmez.⁴¹⁰

Mürid, daima halkı nefisine tercih etmeli, insanların menfaati için sıkıntılara ve belâlara, velhasıl herkesin zahmetine katlanmalıdır.⁴¹¹

7. Yolun Yabancılarına Karşı Âdâbı

Mürid, kendi yolunda olmayanlarla sohbeti terk etmeli,⁴¹² tarikat hükümlerini onlardan saklamalıdır. Yabancılardan aldığı sırları saklamalı, onları kendi hallerine bırakmalı, hiçbir şekilde işlerine müdahil olmamalıdır. Kötü davranışlarına karşı elden geldiğince tahammül etmeli, kendini onlardan üstün görmemelidir. Avama aldırış edilmeyeceği, havassın ise her zaman tehlikede olacağını düşünerek yabancıların değil,

⁴⁰⁹ Sülemî, *Cevâmiu Âdâbi's-Sûfiyye*, s. 35-64

⁴¹⁰ Abdulkâdir Geylânî, a.g.e, s. 43-45

⁴¹¹ Sülemî, *Cevâmiu Âdâbi's-Sûfiyye*, s. 41-68

⁴¹² Sülemî, *Cevâmiu Âdâbi's-Sûfiyye*, s. 54

aslında kendisinin tehlikede olacağını unutmamalıdır.⁴¹³ Müslümanların tamamına saygı göstermeli, fikirleri kendi düşüncelerine zıt kimselerin işine karışmaktan kaçınmalı, dünya ehliyle arkadaşlık yapmamalıdır.⁴¹⁴

8. Yemek Yeme Âdâbı

Yemek yiyen bir mürid, kendisine nimetler veren mevlâsından gafil olmamalı, kalben O’nu zikretmeli, asla akıldan çıkarmamalıdır. Mürid, sofraya hazırlanmadığı sürece yemeği aklına getirmemeli, yemek vakti gelince sofrada gösterilen yere oturmalı, yemektekileri bekletmemeli, önüne konan yemeği yemelidir. Sofrada kendisinden büyükler varken elini onlardan önce uzatmamalıdır. Sırf nefisini tatmin etmek için yememeli, yemek konusunda iştahı olmayan hasta gibi davranmalıdır. Yemek sahibine “Gel, bizimle ye!” veya sofradaki hiç kimseye “Buyur ye!” dememeli ve kendi önündeki yiyecekte bir kısmını onların önüne koymamalıdır. Bir topluluk içinde yemek yerken, özel bir şeyi kendine almamalı ve yememeli, ilk önce kendisine bir şey verilmişse onu ortaya koymalıdır. Yemek sırasında yemeği övmemeli ya da yermemelidir. Sofrada kimsenin ağzına lokma vermemeli, su içmesi teklif edildiğinde reddetmeyip hiç olmazsa bir yudum almalıdır. Kardeşleriyle yerken teklifsiz olmalıdır. Zenginlerle birlikte yemek yerken gururlu olmalı, fakirlerle birlikte yerken onları kendine tercih etmelidir. Dinen yasak sınırı aşmadığı müddetçe, iştahı olmasa bile sofradakilerle yemeyi sürdürmeli ve onlar yemeye devam ettiği sürece elini sofradan çekmemelidir. Yemeye devam ederken ve gözü sofrada iken sofrayı önünden kaldırmamalıdır. Mürid, yemek sahibi onun eline su dökmek isterse engel olmamalıdır. Kardeşlerine yemek verirken elden geldiğince temiz ve nazik olmalı, bir dervişe yemek ikram edeceği zaman onu öylece bir odada bekletmemelidir. Elden geldiğince yemeğin tamamını misafirine ikram etmeli, bir kısmını saklamamalı, yemek az ise misafirinden sonra, artanı yemelidir.⁴¹⁵

⁴¹³ Abdulkâdir Geylânî, a.g.e, s. 42

⁴¹⁴ Sülemî, *Menâhicü'l-Ârifîn*, s. 21

⁴¹⁵ Abdulkâdir Geylânî, a.g.e, s. 55-59

9. Yolculuk Âdâbı

Mürid, seyahat etmeli, sefere çıkmayı sevmeli,⁴¹⁶ mübarek ülkelerine gitmelidir.⁴¹⁷ Sefer için ilim, zikir, takva ve yakîni kuşanmalı, seferdeyken farzları eda etmek için gerekli olan şeyleri yanında bulundurmalıdır.⁴¹⁸ Yolculuğa çıkacağı zaman, yapacağı ilk şey düşmanlarından helallik almak olmalıdır. Anne-babadan ya da hak bakımından onların yerini tutan amca, dayı, dede ve nineden kim varsa onlardan izin almalıdır. Ailesi varsa, yolculuğa çıkmasından zarar görecektir ya da geçim sıkıntısı çekeceklerse, ya bu durumu düzeltmeli ya da onları da yanında götürmelidir. Mürid, yola çıktığında aklı arkada kalmamalı, aklı ne geride bıraktığı işlerinde kalmalı, ne de ileride elde edeceği şeylerin peşinde olmalıdır. Her nerede konaklasa, kalbi rahat olmalı ve bütün varlıklardan sıyrılmalıdır. Yolcu değilken vird olarak okuduğu dua ve zikirleri yolculuk sırasında aksatmamalı, yola çıkarken kalbini gözetmeli, gafletten sıyrılmalıdır. Yolculuğu boyunca Rabbini unutmamak için azami gayret göstermeli, her ne olursa olsun dünyevi bir gaye için yolculuğa çıkmamalıdır. Hac veya bir şeyhi karşılamak ya da mukaddes mekânlardan birini ziyaret etmek gibi ulvî gayelerle yolculuk etmelidir. Mürid, yolculuk sırasında konakladığı herhangi bir yerde kalbinin bütün bulanıklıklardan arınmış ve mutlu olduğunu fark ettiğinde orada kalmalı ve kesin bir emir almadan veya ilâhî bir takdir olmadan oradan ayrılmamalıdır. Kesin bir emir geldiğinde, nereye gitmesi istenmişse oraya yönelmeli ya da şehvi duyguları ve iradesi tamamen elinden alınmış, benliğini bütün varlıklardan kurtarmış, muradına ermiş, sevgili makamına gelmiş ve Allah'ın fiili ile hareket eden biri olmuşsa, kader onu nereye sürüklerse oraya gitmelidir. Müridin, yolculuk esnasında her hangi bir yerde mevki-makam bulursa Allah'ın huzurundan kovulmamak ve perdelenmemek için oradan derhal uzaklaşması ve nefsinin bu durumu kabullenmesine engel olması gerekir. Mürid, yolculuk sırasında yol arkadaşlarıyla güzel geçinmeli, onların hatalarını görmezden gelmeli, hiçbir konuda onlarla çekişmemeli, yeri geldiğinde onlara hizmet etmeli, ama hizmet beklememelidir. Yolculuk boyunca abdestli olmalı, su yoksa teyemmüm etmelidir. Yolculukta, özellikle sakalı henüz bitmemiş olan genç yaştaki insanlarla hemhâl olmamalıdır. Bir yöreye uğradığında orada bir şeyh varsa öncelikle ona selam vererek hizmetinde bulunmalı, feyiz ve bereketinden mahrum kalmamak için ona saygı

⁴¹⁶ Sülemî, *Cevâmiu Âdâbi's-Süfiyye*, s. 43-51

⁴¹⁷ Sülemî, *Menâhicü'l-Ârifîn*, s. 21

⁴¹⁸ Sülemî, *Cevâmiu Âdâbi's-Süfiyye*, s. 43-51

ve hürmetle bakmalıdır. Eline bir şey geçtiğinde onu kendisine saklamayıp arkadaşlarıyla paylaşmalı, arkadaşlarından biri yolculuk etmeye engel bir durumla karşılaştığında onun yanında beklemeli, onu orada terk etmemelidir.⁴¹⁹

10. Semâ Âdâbı

Mürid, zoraki semâ yapmamalı, kendi isteğiyle semâya başlamamalıdır. İradesi dışında semâya başlayacak olursa yapması gereken şey, edebini takınarak kalbiyle Rabbini zikretmek, kalbini gaflet ve unutmaya sebeplerinden korumakla meşgul olmaktır. Kulağına nağmeli bir ses geldiğinde, onu okuyan kişiye bunun Hak tarafından –duyanı amel etmeye teşvik, gûnahtan sakındırma, azarlama, daha çok ibâdet etmeye çağırma gibi bir sebeple- söyletildiğini düşünüp, işareti alır almaz derhal gereğini yapmak için semâya başlamalıdır. Topluluk halinde semâ yapılıyorsa ve aralarında bir şeyh varsa, mürid şeyhe hürmeten elden geldiğince hareketsiz kalmalıdır. Kendini tutamaz da elinde olmaksızın dönmeye başlayacak olursa, bu dönüşüne bir yere kadar göz yumulur. Bu durum geçince, yine şeyhe hürmeten durmalıdır. Mürid, ne okuyucudan ne de ilahi okuyucusundan, Kur'ân okumak yerine ilahi söylemesini talep etmemeli, ilahiye yinelemesini de talep etmemeli ve bunu Allah'a bırakmalıdır. Semâ sırasında başkasından yardım istememeli ama ondan yardım istenirse yardım etmelidir. Birinin okuduğu âyet veya beyit sebebiyle dönmeye başladığında diğerleri ona katılmamalı ama semâ ederken ona selam vermelidirler. Orada bulunup semâ eden müridi izleyenler, bir kusurunu ve eksikliğini görürlerse bunu görmezden gelmelidirler. Özellikle uyarılması gereken bir şey görmüşlerse yumuşak bir üslupla uyarmalı ve bunu dilleriyle değil, kalpleriyle yapmalı, hata edenin nazik bir dille ve incitilmeden uyarılabilmesi için ise uyarının sahip olduğu hâlin ileri düzeyde, kalbinin de tamamen arınmış olmasına, ayrıca ince bir bilgiye, kâmil ve övgüye değer bir âdâba ihtiyaç vardır.

Mürid, semâ sırasında hırkasını çıkarıp atarsa ya onu okuyucuya vermeyi kastetmiştir -ki bu durumda o, okuyucuya aittir- ya da ortalık yere atmıştır. Bu durumda ne amaçla attığı sorulur ve ona göre hüküm verilir. Hırkasını atan kişinin geri dönüp onu kabul etmesi uygun değildir. Ancak şeyhi hırkayı almasını emrederse onu herkesin gözü önünde geri alır; fakat daha sonra başkasına verir. Hırka bir grubun tam

⁴¹⁹ Abdulkâdir Geylânî, a.g.e, s. 61-64

ortasına düşerse onu eşit olarak paylaşmaları gerekir. Şeyh yanlarında olup, hırkanın belli kişilere verilmesini emrederse ona göre hareket edilir.⁴²⁰

B. Çeşitli Meslek Gruplarının Âdâbı

Sûfîler, sâlikleri mesleklerine göre tasnif ederek her bir sınıfın seyrü sülûk âdâbını birbirinden farklı olarak şöyle izah etmişlerdir:

1. Devlet Yöneticisinin Âdâbı

Devlet yöneticisi, bu gücün kendisine Allah tarafından bahşedildiğini bilmeli, bu makamın kendisine başkasından alınıp verildiği gibi, bir gün kendisinden alınıp başkasına verileceğini de unutmamalı, yöneticiliğin Allah'ın halifeliği olduğunu bilmeli, görevini bizzat yapmalı, başkasına yaptırmaya çalışmamalıdır. İşini doğruluk ve adaletle yapmalıdır. Halkından bir kısma meyledip diğerlerine eziyet etmemelidir. Yöneticiliği hakkıyla yerine getirmeli, bunda da hakkın emrine uymalıdır. Yönetimini icra ederken, hevâ ve hevesine uymamalıdır. Bir taraftan yöneticiliği icra ederken, öte yandan dinin kendisine yüklediği görevleri de gerçekleştirmelidir.⁴²¹

2. Yönetici Yardımcılarının Âdâbı

Devlet yöneticilerinin vezirleri olan yardımcıları, devlet yöneticisine ve halka karşı doğruluk, gayretkeşlik, sebat ve tahammülle davranmalıdır. Şeriat caddesinde dosdoğru yürüyerek, doğruluğu evvela Rabbine karşı göstermeli, dünyaya aldanmamalı, gözünü dünyanın değil ahiretin üstün rütbelerine dikmelidir. Din işlerinde doğru, yakîn sahibi ve sabitkadem olmalı, şeriatı yaşamak uğruna başına gelebilecek bütün sıkıntılara karşı tahammüllü olmalıdır. Devlet yöneticisinden asla gizlisi-saklısı olmayıp, kalbini ona karşı ihanet ve aldatma içinde olmaktan korumalıdır. Aldığı görevleri üstün bir gayretle yerine getirmeli, gevşeklikten, açgözlülüğten, tamahkârlıktan uzak durmalıdır. Hizmetinde vefalı olmalı, sözünü tutmalı, görevini yerine getirirken çıkabilecek sıkıntılara katlanmalıdır. Emrindekilere ve halka karşı şefkatli olmalı, sıkıntılarını gidermeli, geçimlerini sağlamakla meşgul olmalıdır. Görevini icra ederken emrindekilerin tamahkârlık ve rüşvete bulaşmamaları için, onlara karşı sağlam bir karakterle muamelede bulunmalıdır. Bir görevlendirme yaptığında, başkalarının

⁴²⁰ Abdulkâdir Geylânî, a.g.e, s. 64-68

⁴²¹ Necmeddîn-i Dâye, a.g.e., s. 325-343

etkisiyle değişiklik yapmamalı, kötü niyetli kimselere kulak asmamalıdır. Halkın, ordunun ve bütün memleketin yükünü gayret ve şefkatle çekmelidir.⁴²²

3. Müftü Ve Vâizlerin Âdâbı

Müftüler, faydasız ilimden ve bunların afetlerinden sakınmalı, fetva verirken işin içine nefsinı katmamalı ve bu konuda oldukça ihtiyatlı olmalıdır. Zamanını iyi değerlendirip teheccüd namazına gayret etmeli, ibadetlerin sadece zâhiri ile yetinmeyip türlü mücâhedelerle nefsinı terbiye etmeye ve kalbini sürekli murâkabeye çalışmalıdır.

Vâizler hikâye anlatıcısı durumuna düşmemeli, konuştuğu zaman Allah'ın rızasını ve ahiret mükâfatını hedeflemeli, bid'at ve dalâletten uzak durup, sünnet yolunda ömür süren selef-i sâlihînin söz ve haberlerini nakletmeli, şariate sınıksarı sarılarak muhataplarına tövbe, zühd ve takva telkin etmeli, havf ve recâ dengesini gözeterek, dünyalık elde etme uğruna dini kullanmaktan şiddetle kaçınmalıdır.⁴²³

4. Zenginlerin Âdâbı

Mal mülk sahibi zenginler, her biri başlı başına birer âfet olarak kabul edilen; Rabbini unutturan gaflet, fesat ve zulüm, nimete karşı nankörlük, kendini beğenme, kibirlenme, böbürlenme, vazifelerinden ve hayırlı işlere yönelmesinden alıkoyacak aşırı meşguliyet, cimrilik, israf, gurur gibi kötü hallerden sakınıp, iffet, Hakka yönelme, şükür, tevazu, cömertlik, takva, denge, rıza gibi iyi hallere sarılmalıdır. Malını mülkünü kalbinde değil, elinde ve cebinde taşımalıdır. Malın, cennet derecelerini kazanmak ve Hakk'a yakınlığı elde etmek için bir vesile olacağı gibi, cehenneme düşmeye ve Hak'tan uzaklaşmaya sebep olabileceğini de unutmamalıdır. Sahip olduğu malı akrabalarına, komşularına, muhtaçlara harcamalıdır.⁴²⁴

5. Çiftçi Ve İşçilerin Âdâbı

Çiftçiler; sahip oldukları ile mağrur olmamalı, gönlünü mala bağlamamalı, sahip olduğu şeylerin emanetçisi olduğunu bilmelidir. İşçilerini küçümsememeli, onlara haksızlık etmeyip ücretlerini tam ödemelidir. Dünya tohumu değil, ahiret tohumu ekme

⁴²² Necmeddîn-i Dâye, a.g.e., s. 344-352

⁴²³ Necmeddîn-i Dâye, a.g.e., s. 355-360

⁴²⁴ Necmeddîn-i Dâye, a.g.e., s. 370

niyetinde olmalı, mal yığma sevdasına düşmemeli, kapılarını halka açık tutmalıdır. Mahsulü az olunca üzülmemeli, rızık için endişelenmemeli, Hakk'a tevekkül etmelidir.

İşçileri, ırgatları yönetenler; emri altındakilerin seviyelerine dikkat etmeli, rüşvete bulaşmamalı, kuvvetliyi zayıfa tercih etmemeli, dindarları desteklemeli, emrindekilerin huzur ve refahı için gayret etmelidir. Zulüm meydana gelmemesi için tedbirli olmalı, emrindeki kimselerin malına mülküne tamah etmemeli, aza kanaat etmeli, onlardan sorumlu tutulup hesaba çekileceğini unutmamalıdır.

İşçi ve ırgatlar; diyanete ve emanete dikkat etmeli, hıyanetten ve kötülükten kaçınmalı, iş sahibi hazır olsun olmasın doğru ve temiz olmalı, malını muhafaza etmeli, mesleğinde ciddiyet göstermelidir. Hayvanlara eziyet ederek fazla yük yüklememeli, çok çalıştırıp dövmemelidir. İşini yaparken zikir halinde olmalı, gerçek ekincinin Allah olduğunu unutmamalı, kendisini ekin konusunda Allah'ın vekili olarak görmelidir.⁴²⁵

6. Ticaret Ehlinin Âdâbı

Tâcir, malını Allah'ın rızası doğrultusunda kazanıp harcamaya niyet etmeli, dindarlık ve güvenilirlikten ayrılmamalı, alışverişte insafı olmalı, kolay olanı tercih etmeli, alım-satım yaparken yalan söylememeli ve yemin etmemelidir. Alacağı bir malı kötülememeli, satacağı bir malı da övmemelidir. Malının ayıp ve kusurlarını gizlememeli, köle ticareti yapmaktan kaçınmalıdır. Tâcir bir şehre gittiğinde mübarek insanların yerlerini, türbelerini soruşturmalı, ziyaret etmelidir. Vardığı şehrin kıymetli zatlarının sohbetlerine katılmalı, samimi bir şekilde onların hizmetlerinde bulunmalıdır. Tâcir, ölüm vakti gelmeden, gideceği yerin sermayesini önden göndermelidir. Hiçbir zaman dünyayı dine tercih etmemeli, dünyevi meşguliyetlere dalıp dini işlerden geri kalmamalı, her durumda hakkın zâkiri, ahiretin talibi olmalıdır.⁴²⁶

7. Sanat Ve Zanaat Ehlinin Âdâbı

Sanat ve meslek ehli kimse, işini şefkat, güvenilirlik ve diyanetle yapmalı, şeriat yolundan ayrılmamalı, şüpheli ve haram maldan kendini korumalıdır. Fazla ücret almamalı, eksik vermemeli, malının haram olduğunu bildiği kimselerle iş yapmamalıdır. İşinde ve sanatında hile ve sahtekârlık olmamalı, işini hakkıyla yapıp, yaptığı işten ve malın değerinden anlamayan müşterilerden yüksek fiyat talep etmemeli,

⁴²⁵ Necmeddîn-i Dâye, a.g.e., s. 372-376

⁴²⁶ Necmeddîn-i Dâye, a.g.e., s. 378-381

malını yabancılara satarken tanıdığına satar gibi satmalı, aldatmaktan uzak durmalıdır. Kazancının bir miktarını da kıymetli zatlardan birine veya muhtaç bir fakire vermelidir.⁴²⁷

⁴²⁷ Necmeddîn-i Dâye, a.g.e., s. 386

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VELÂYET DAİRESİ VE İLGİLİ KAVRAMLAR

I. AVAM-HAVAS AYIRIMI VE HAVAS MERTEBESİNE DAİR KAVRAMLAR

Müminler, Allah'a olan yakınlık durumlarına, bilgilerine ve yaşayışlarına göre avam ve havas olmak üzere iki gruba ayrılırlar. Avam, kelime olarak çoğul olup, tekil şekli “âmm” olarak kullanılır. Sözlükte; genel, yaygın olmak, içermek, kapsamak, içine almak anlamlarına gelir. Avam ise; halk, cumhur anlamlarına gelir. Tasavvuf haricindeki diğer ilimlere göre avam kelimesiyle, dini bilgisi olmayan veya bilgisi zayıf kimseler kastedilir. Tasavvufî ıstılahta ise; ilim ve marifet ehli olmayan, derece bakımından düşük kimseler kastedilir. Tasavvufî olgunluk eğitiminden geçmemiş, nefsinin hastalıklarını iyileştirmemiş kişiler, avamdan sayılır.⁴²⁸ Sûfiler, avam müminleri; müridler, sevap için amel edenler, ilahi rahmeti ümit edenler, cennete talip olanlar ve henüz yeni tövbe eden kimseler olarak sınıflar.⁴²⁹

Havas kelimesi çoğul bir kelime olup, tekili has'tır. Sözlükte; ayrı tutmak, ayrıcalık vermek, tarafını tutmak, bahşetmek, ihsan etmek, lütfetmek anlamlarına gelir. Dinî ıstılahta ise; Allah'a kullukta, ilimde, yaşayışında sıradan avamdan sıyrılıp özel bir konuma ermektedir. Bu hale erenlere “has” denir. “Has”, müzekker bir kelime olup, müennes olarak “hassa” kullanılır. “Ahas” kelimesi, “özelin de özeli” anlamında ism-i tafdîl kipinde kullanılmıştır. “Ehl-i Husûs” ifadesi de havası ifade eder.

Tasavvuf ıstılahında havastan kasıt velîlerdir. Hücvirî, hırka konusu üzerinden avam ile havasın farkını şöyle ortaya koyar: *“Hırka ile avam aziz, havâs zelil olur. Avamın hırka ile izzeti, bunu giymeleri halinde halkın kendilerine hürmet ve itibar etmeleridir. Havasın hırka ile zilleti, bunu giymeleri halinde halkın kendilerine avâm*

⁴²⁸ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 5. B., İstanbul, Ağaç Yayınları, 2009, s. 67

⁴²⁹ Ebû Tâlib el-Mekkî, a.g.e., C. III, s. 342

nazarıyla bakmaları ve bundan dolayı kendilerini levm etmeleridir. Şu halde hırka; avam için nimet elbisesidir, havas içinse bela zırhıdır. Zira avamın çoğu alın teri ile başka bir iş yapma imkânına sahip olmayınca, bir zaruret hali olarak bu kıyafet içinde bulunurlar. Makam ve itibar elde etmek için diğer bir vasıtaya sahip olmayınca, mecburen hırka giyerler. Çünkü makam ve itibar kazanmanın vasıtası, mal ve servet toplamanın yolu, hırkadır. Hâlbuki havas, makam ve itibarın terk edilmesi kanaatini taşır, zilleti de izzete tercih eder. Bu sebeple hırka bunlar için musibet, onlar için ise nimettir.”⁴³⁰

Bu sözlerden anlaşıldığına göre; avam ile havas arasındaki fark çok keskin ve büyük olup, biri için iyi olan şey, üst mertebedeki diğeri içinse, içine düşülmesinden sakınılan büyük bir tehlike ve zarar hali olarak görülebilir.

Sûfilere göre Allah, seçtiği kullarından bazılarını has kabul etmiş, ibadetine tahsis etmiş, hizmetine mahsus etmiş, muhabbetine ve icabetine mazhar kılmış, davasına vekil kılmış, razı olacağı işlerde kullanmış ve dualarına karşılık nimetlerini lütfetmiştir. Kalplerine yaptıklarını ve sanatını yerleştirip davetini izhar etmiştir. Lütfu, keremi, dostluğu ve nimetleri ile beslemiş, yollarını açmıştır. Has kullar, kalplerini arındırıp, Allah'ın isteklerine bağlar, mahlukatı bırakıp gece-gündüz Allah'ın emrine âmâde olurlar. Allah'ın rahmetinden mahrum kalmaktan, Allah'ın kendilerine verdiği ihsanları ellerinden almasından korkarlar. Allah'a, zorlanmadan ibadet ederler. Varlıklarını, iradelerini Allah'a kullukta başarılı olmak için seferber ederler.⁴³¹

Sûfiler, “Her kimin güzel bir sûreti varsa veya arzuladığı güzel bir konumdaysa ve bol miktarda da rızkı varsa, bunlarla birlikte de Allah'a karşı tevazu içerisindeyse Allah'ın has kullarından olur” derler.⁴³² Zünnûn-ı Mısırî bir duasında şöyle demiştir: “Ey sevdikleri ile has kullarının kalbinden dünya şehvetlerini silen, dostluğunu ve yakınlığını onlara bahşeden!”⁴³³ Bu duadan anlaşılacağı üzere, has kulların kalbinden dünya sevgisi silinir, bunun yerine dostluk ve yakınlık elbisesi giydirilir. Yine bir duasında der ki: “Allah'ım! Sen ki halis kullarına ihlâsı verdin, has kullarını

⁴³⁰ Hücvirî, a.g.e., s. 109

⁴³¹ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 465

⁴³² Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. III, s. 340

⁴³³ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VII, s. 442

eksikliklerden korudun.”⁴³⁴ Bu dua ise havassın Allah tarafından özel bir koruma altında olduklarına işaret eder.

Sûfîler, havassın bahsedilen avantajlarının yanı sıra dezavantajlarını da ifade ederler ki, bu dezavantajlar sıradan insanların, yani avamın hayatlarında normal olup, onlar için herhangi bir eksiklik ifade etmez.⁴³⁵ Ayrıca Allah’ın has kullarının, evliyâlık gücüyle desteklenmiş olduklarını,⁴³⁶ marifetin en üst seviyesine yerleştiklerini⁴³⁷ söylerler.

Havassın avama üstün olmasını sağlayan şeyin, kalplerindeki marifet bilgisi olduğunu söyleyen sûfîlere göre,⁴³⁸ avam – havas ayırımında marifetullah esastır. Havassın avama üstün olduğu marifet büyür, kalplere yerleşir ve tutunursa, o zaman güçlü bir imana dönüşür. Böylece kulun ahlâkı kemâle erer, kirlerden arınır ve marifetin gücüyle Allah’ın kadrini ve celâlini celbeder. Böylece zikir ve ahlâk üzerinde düşünme imkânı bulur da onları nasıl yarattığını ve nasıl şekillendirdiğini, kaderleri nasıl takdir ettiğini, onları nasıl tasvir ettiğini, zamanı nasıl tespit ettiğini, olayları kendi iradesiyle nasıl evirip çevirdiğini tefekkür eder.⁴³⁹

Sûfîlere göre Allah’ın has kulları üç derecedir; Allah kimine, korkuya kapılıp sabırları zorlanmasın, takdirinden sıkıntıya duçar olmasın ve hükmünden ümitsizliğe düşmesinler diye musibetleri fazla vermemiştir. Kimini, kalplerini âlimlere yönlendirmek için, günahkârlardan ve onlarla birlikte olmaktan uzak tutmuştur. Kimine ise musibetleri boca eder, sonra da sabır ve hoşnutluk desteği gönderir de böylece belâlar geldikçe sevgileri ve takdire rızaları artar. Ayrıca Allah’ın özel olarak kendilerine nimet verdiği, ilmin zâhirini ve bâtını lütfettiği ve isimlerini gizlediği has kulları da vardır.⁴⁴⁰ Havas dairesindekiler, sahip oldukları sıfatlara göre velî, sâdık, ârif, sûfî vb. isimlerle isimlendirilirler.

⁴³⁴ Ebû Nuaym Isbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 527

⁴³⁵ Ebû Nuaym Isbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 315

⁴³⁶ Ebû Nuaym Isbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 341

⁴³⁷ Ebû Nuaym Isbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 396

⁴³⁸ Ebû Nuaym Isbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 397

⁴³⁹ Ebû Nuaym Isbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 397

⁴⁴⁰ Ebû Nuaym Isbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 340

A. Velî

Havas dairesi içindekilerin tamamı velî olarak kabul edilir. Bu nedenle havas hiyerarşisinde en geniş tabaka olarak yer alır. Havas dairesinde yer alan sıddîk, mukarreb, melâmetî, ârif, muvahhid gibi kimseler, almış oldukları bu isimleriyle beraber aynı zamanda birer velîdirler. Dolayısıyla bu kimselerin bilinmesinden önce velî ve velâyet konusunun anlaşılması gerekir.

1. Velâyet

Velâyet, lügatte; yaklaşma, yakınlık, dostluk, himaye, nusret ve yardım,⁴⁴¹ iki veya daha fazla şeyin –araya başka bir şey girmeksizin- peş peşe gelmesi⁴⁴² gibi anlamlara gelir. Tasavvufta ise velâyet; sâlikin, nefsi ile giriştiği mücâhedesi ve bundaki sabrı neticesinde kendisi ile Rabbi arasında oluşan yakınlık ve dostluktur. Bu dostluk vesilesiyle varlıkları görme halinden kurtulup, Allah'ın zâtında fânî olur.⁴⁴³ Ermiş olduğu fenâ makamı sayesinde, sâlik ile Rabbi arasında mâsivânın tesiri kalmaz.

Tasavvufta genelde dört tür velâyetten söz edilir. Bu velâyetlerin en büyüğü sayılan *velâyet-i uz mâ*, Hz. Peygamber'e (sav) verilen ve şahsına münhasır olan velâyettir. O'nun haricindeki sair peygamberlere verilen velâyete ise *velâyet-i kübrâ* adı verilir. Peygamberler haricindeki inananlar içinde, sahip oldukları iman ile öne çıkan müminlerin sahip oldukları velâyet *velâyet-i vüstâ*; müminlerin avamının sahip olduğu velâyet ise *velâyet-i suğrâ*'dır.⁴⁴⁴ Ayrıca sûfiler velâyeti üç aşamada ele alırlar. Birinci aşamadaki velâyet, iman ve takva sahibi müminlerin sahip olduğu *umûmî velâyettir*. Bu velâyete sahip sâliklerin seyir ve bilgisinin yerden göğe kadar olduğu söylenir. İkinci aşamadaki velâyet ise, marifetullahı yönelmiş sâliklerin velâyeti olan *husûsî velâyet* olup, buna sahip olan sâliklerin arştan ferşe bütün mahlûkatı kendi seyir ve tasarrufları altında tuttukları söylenir. Üçüncü aşamada bulunan en yüksek velâyet ise, marifetullahı tamamen elde eden âriflerin sahip olduğu *hâssü'l-hâs* velâyettir. Bu velâyete sahip kimseler, sınırlarını kendilerinden başka kimsenin bilemeyeceği, uçsuz bucaksız bilgi ve kudrete sahiptirler.⁴⁴⁵ Velâyetin başlangıcında fenâ, sonrasında bekâ ve bekâü'l-bekâ

⁴⁴¹ Hücvirî, a.g.e., s. 273

⁴⁴² Kâşânî, a.g.e., s. 590

⁴⁴³ İbn Acîbe, *Mi'râcû't-Teşevvüf*, s. 43

⁴⁴⁴ Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s. 697

⁴⁴⁵ Eşrefoğlu Rûmî, a.g.e., s. 311

makamlarına ulaşılır. Fenâ ile başlayan velâyet, sonu olmayan bir yükseliş ve ilerleme ile sürüp gider.⁴⁴⁶ Bir hadis-i şerifte işaret edildiği üzere **“Kul, Allah için sevip Allah için buğz etmedikçe, imanı kesin bir şekilde tahakkuk etmiş olmaz. Allah için sevip Allah için buğz ettiği zaman ise velâyeti hak eder.”**⁴⁴⁷ Dolayısıyla velâyetin, sevgi ve nefret ile doğrudan ilgisi vardır. Bu iki duygunun mâsivâdan kurtarılıp, sadece Allah'ın sevdiği ve sevmediği şeylere uygun olması, velâyetin temel özelliğidir.

2. Velî ve Özellikleri

Velî, sözlükte; yakın, yanında olan, bitişik, komşu, yardımcı, destek veren, arka çıkan, dost, akraba, hami, koruyucu, kanun nazarında sorumlu kişi, efendi, sahip, malik gibi anlamlarda kullanılır. Çoğul kullanımını “evliyâ” olarak gelir. Ayrıca “el-Velî”, Allah'ın isimlerinden biridir. Tasavvufta ise velî; Allah'ın, bâtınından mâsivâyı çıkarıp ilham ile nurlandırdığı,⁴⁴⁸ bunun neticesinde isyana ve şehvetlere düşmekten koruyup, araya günah sokmaksızın itaatleri peş peşe işlemekte başarılı kıldığı,⁴⁴⁹ böylece fenâ ve bekâya erdirip,⁴⁵⁰ kendisine yakın kılarak⁴⁵¹ dost edindiği⁴⁵² kimsedir.

Kur'an-ı Kerîm velîlerden bahsederken, sahip oldukları imanlarının onları takvaya ulaştırdığını, böylece velîlerin ölmeden önce de, öldükten sonra da müjdelere nail olup, korku ve hüzn yaşamayacaklarını haber verir.⁴⁵³ Ayrıca yahudilerin velâyet iddialarına **“öyle ise ölümü temenni edin (bakalım)”**⁴⁵⁴ diyen Kur'an, velîlerin ölümden çekinmeyeceklerine, zira onların ölümü, dostun dosta kavuşması olarak değerlendirdiklerine işaret eder. Kudsî bir hadiste Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: **“Her kim velî kuluma düşmanlık ederse ona harp ilan ederim. Kulum, bana sevimli gelen şeyler içinde ona farz kıldığım şeyler kadar hiçbir şeyle bana yaklaşamaz. Kulum bana nafilerle yaklaşır, ta ki onu severim. Onu sevdiğim zaman; kendisiyle işittiği işitmesi, kendisiyle gördüğü görmesi, onunla tuttuğu eli, onunla yürüdüğü ayakları**

⁴⁴⁶ İbn Acîbe, *Mi'râcü't-Teşevvüf*, s. 43

⁴⁴⁷ İbn Ebi'd-Dünyâ, *Kitâbu'l-Evliyâ*, no: 19, Beyrut, Müessesetü'l-Kutub'is-Sakafiyye, 1993, s. 15-16

⁴⁴⁸ Abdurrezzak Tek, *Nakşîliğin Osmanlı Topraklarına Gelişi: Molla Abdullah İlähî*, 1. B., Bursa, Emin Yayınları, 2012, s. 133

⁴⁴⁹ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 647

⁴⁵⁰ İsmail Ankaravî, *Minhâcü'l-Fukarâ-Fakirlerin Yolu*, (haz. Sadettin Ekici-Meral Kuzu), 3. B., İstanbul, İnsan Yayınları, 2011, s. 351

⁴⁵¹ Abdurrezzak Tek, a.g.e., s. 133

⁴⁵² Kâşânî, a.g.e., s. 590

⁴⁵³ El-Yûnus, 10/62-64

⁴⁵⁴ El-Cuma, 62/6

*olurum. Benden isterse, kesinlikle ona veririm. Yine bana sığırsa kesinlikle onu korurum. Müminin nefsindeki tereddüdünden başka yapmış olduğum hiçbir şeyde tereddüt etmedim. O, ölümden hoşlanmaz, onun kötü gördüğünden ben de hoşlanmam.*⁴⁵⁵ Bu hadise göre velînin Allah ile yakınlaşmasını sağlayan şey nafîle ibadetlerdir. Velînin Allah ile olan yakınlığı o kadar fazladır ki, işiten, gören, tutan, yürüyen kul değil de neredeyse Allah'tır. Onlar bu yakınlıkları sayesinde Allah'tan isteyecekleri her şeye kavuşurlar. Bununla beraber, onların Allah katındaki değeri, görünüşlerine bakılarak anlaşılabilir. Allah, velîleri kubbelerinin altına alarak gizlemiş, onlara olan sevgisini, verdiği değeri gizli tutmuştur.⁴⁵⁶ Velî kimsenin nasıl tanınacağını soran sahabelerine Hz. Peygamber (sav), **“Görüldüklerinde Allah'ı hatırlatan kimselerdir”** demiştir.⁴⁵⁷ Bundan anlaşılacak sonuca göre kişinin bir velîyi görmesi, o velînin üzerinde taşıdığı hâl ve ahlâktan etkilenerek, kendisinin de Allah'a güzel kulluk yapması gerektiğini anlamasını sağlar.

Sûfilere göre velîler, Allah ve Rasûlünün âdâbından birini bile terk etmezler.⁴⁵⁸ Allah onları seçmiş, günahlardan korumuş, ism-i a'zamı öğretmiş ve dualarını makbul kılmıştır.⁴⁵⁹ Onları ilham ile destekleyip, kendilerine, karşısında hiç kimsenin mukavemet edemeyeceği bir güç vermiştir.⁴⁶⁰ Zâhir ve bâtın lisanına sahip kılmıştır ki zahir lisanlarıyla Hakk'ı mahlûkata tanıtır, batın lisanlarıyla ise Hak ile muhabbet ederler.⁴⁶¹ Onlara türlü kerametler lütfetmiştir.⁴⁶² Onları sevmeyi ibadet saymış,⁴⁶³ onlara eziyet edenleri kötü akıbet ile karşılaştırmıştır. Velî kulları övmekte -hasetçiler hariç- bütün diller birleşmiştir.⁴⁶⁴ Zira onlar, halkın üzüntüyle karşıladığı halleri, tevekkül ile karşılarlar.⁴⁶⁵ Allah, yeryüzünü onlarla ayakta tutar.⁴⁶⁶ Velî kimseler,

⁴⁵⁵ Buhârî, “Rikâk”, 38 (6137), (haz. Mustafa Dîb el-Biğâ), 5. B., Dımaşk, Dâru İbni Kesîr, 1993

⁴⁵⁶ Abdurrahman Câmî, *Nefehatü'l-Üns*, (çev. Lâmiî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara), 4. B., İstanbul, Marifet Yayınları, 2008, s. 84

⁴⁵⁷ İbnü'l-Mübârek, *Kitâbü'z-Zühd*, 2. B., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004, s. 100; İbn Ebi'd-Dünyâ, *Kitâbu'l-Evliyâ*, s. 14-18.

⁴⁵⁸ Serrâc, a.g.e., s. 115

⁴⁵⁹ Necmüddîn Kübrâ, *Fevâihu'l-Cemâl*, s. 153-154

⁴⁶⁰ Hakîm Tirmizî, *Hatmü'l-Evliyâ-Velîliğ'in Sonu*, (çev. Salih Çift), 1. B., İstanbul, İnsan Yayınları, 2006, s. 112-113

⁴⁶¹ İbn Fûrek, a.g.e., s. 406

⁴⁶² Hakîm Tirmizî, a.g.e., s. 112-113

⁴⁶³ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 354

⁴⁶⁴ Hakîm Tirmizî, a.g.e., s. 112-113

⁴⁶⁵ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 626

⁴⁶⁶ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 442

nefislerindeki hastalıklarla ilgilenir,⁴⁶⁷ niyetlerini kontrol etme ve düzeltme ile meşgul olurlar. Hayâ sahibi olup,⁴⁶⁸ Allah'ın takdirine razı olurlar ve her şeyde hakkı gözetirler. Allah için üzüldü, Allah için sevinirler, her şeyden Allah'a sığınır. Sadece Allah ile meşgul olup,⁴⁶⁹ Allah ile aralarındaki his ve sırları muhafaza ederler.⁴⁷⁰ İnsanlara karşı cömert davranıp onların eziyetlerine tahammül gösterirler ve onlara nasihat ile rehberlik ederler.⁴⁷¹ Allah'ın, kendilerine ağır gelebilecek yükleri kaldırmasıyla kalpleri huzur içinde olur.⁴⁷² Halkın tümüne güzel ahlâkla muamele eder,⁴⁷³ aklî seviyelerine göre davranarak⁴⁷⁴ onları Hakk'a yaklaştırır.⁴⁷⁵ İnsanların kendilerine olan teveccühlerine rağmen velî olduklarını düşünmezler.

3. Veli – Nebî Üstünlüğü Tartışması

Nübüvvet, velîliğe ziyade bir niteliktir. Velîlerin velâyeti, bir peygambere tabi olmakla ortaya çıkabilir. Peygambere tabi olmadan velâyet meydana gelemez.⁴⁷⁶ Bu, genel kabul gören görüştür.

Muhyiddin İbnü'l-Arabî, velâyetin, bütün beşeri mertebelerin en üstünü olup, velâyet vasfının sahibini asla terk etmeyeceğini, ama nübüvvet ve risalet vasfının ahirette düşüp, sahibinde yine velâyetin kalacağını söyler. Bundan dolayı velînin, nebî ve resûlden üstün olduğunu söyler. Ayrıca velînin nebîden üstün olmasını; velînin esmaü'l-hüsnâ'dan bir isim ve bu ismin de insan ve Allah'ın ortak adı olması, nebî ve resûlün ise velînin aksine sahip oldukları bâtın ilminin bilincinde olmamaları gibi nedenlere bağlar. İbnü'l-Arabî'nin bu görüşü, velâyet ve nübüvvetin bir şahısta beraberce bulunması şartıdır. Yoksa ayrı şahıslarda ortaya çıkan bir velâyet ve nübüvvet karşılaştırması yapmaz. Çünkü ona göre de velâyet ve nübüvvet ayrı şahıslarda bulununca, her velînin bir nebîye tabi olma zorunluluğundan dolayı elbette nebî üstündür. Bu durumda nebî, gayba ait özel bilgilere sahip olma özelliğiyle velîden,

⁴⁶⁷ Ebû Saîd Harrâz, *Kitâbu'l-Keşf Ve'l-Beyân-Kalplerin Makamları-içinde*, (çev. Hacı Bayram Başer), 1. B., İstanbul, Hayykitap Yayınları, 2015, s. 77

⁴⁶⁸ Hakîm Tirmizî, a.g.e., s. 113

⁴⁶⁹ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VI, s. 537

⁴⁷⁰ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 484

⁴⁷¹ Hakîm Tirmizî, a.g.e., s.113

⁴⁷² Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e, C. VIII, s. 378

⁴⁷³ Hakîm Tirmizî, a.g.e., s. 113

⁴⁷⁴ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 484

⁴⁷⁵ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VII, s. 585

⁴⁷⁶ Ebû Saîd Harrâz, *Kitâbu'l-Keşf Ve'l-Beyân*, s. 73

resûl ise ayrıca muhataplarına ilâhî tebliğleri iletme göreviyle hem nebîden hem de velîden üstündür.⁴⁷⁷

İmam Rabbânî ise, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin bu düşüncesini sertçe tenkit eder. Ona göre velâyetin kemâlâtı ile nübüvvetin kemâlâtı arasında, sonsuz olanla sonlu olan arasındaki oran gibi bir fark bulunur. Velâyet ve nübüvvetin her ikisinde de yükseliş ve iniş mertebeleri mevcut olup inişleri sırasında nübüvvet sahibinin içiyle dışıyla yüzü tamamen halka dönmüş olup, velâyet sahibinin ise yüzü halka dönükken içi Hakk'a dönüktür. Bu durumun sebebi, velâyet sahibinin yükseliş basamaklarını, nübüvvet sahibi gibi tamamlayamamış olmasındandır. Nübüvvet ve velâyetin aynı kişide olması şartını, velînin üstünlüğü fikrini makul bir manaya yorma çabası olarak gören İmam Rabbânî, velînin yüzünün Hakk'a, nebînin yüzünün halka dönük olmasını velî açısından kemâlât değil, bir noksanlık olduğunu savunur.⁴⁷⁸

B. Sâdık - Sıddîk

Sıdk, helâk olma tehlikesinde bile, içindeki manevi hâli ifşa etmeden, özü sözü bir olup hakkı söylemektir.⁴⁷⁹ Bütün hâller ve makamlar sıdka muhtaç olup, kıymeti tartışılmaz olan ihlâs bile sıdk ile gerçekleşir. Oysa sıdkın hiç bir şeye ihtiyacı yoktur.⁴⁸⁰

Sahibi bakımından sıdk üç kısımda değerlendirilir. *Avamın sıdkı*, amelin her türlü nefsi çıkar ve menfaatlerden arındırılarak işlenmesidir. *Havassın sıdkı* ise, hâllerin her türlü mâsivâ için olmasından arındırılmasıdır. *Hâssatül-havâssın sıdkı* ise, sahip oldukları tevhidin Allah'tan gayrisine ilgi duymaktan arındırılmasıdır.⁴⁸¹ Sıdk, ilk olarak niyette gerçekleşir. Niyetinde sıdkı yakalayan kimse bunu, sırasıyla diline ve ameline taşır.⁴⁸² Sıdkın yansıdığı yerler de üçtür: Ameldeki sıdk, amelin sözlere uygun olması, sözdeki sıdk sözlerin hâllere uygun olması ve hâllerdeki sıdk ise hâllerin sahip olduğu ilâhî sırlara uygun olmasıdır.⁴⁸³

⁴⁷⁷ Toshihiko İzutsu, *Füsûs'daki Anahtar Kavramlar*, (çev. Ahmed Yüksel Özemre), 4. B., İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2005, s. 345-359

⁴⁷⁸ İmam Rabbani, *Mektûbât-ı Rabbânî*, (çev. Talha Hakan Alp-Ömer Faruk Tokat-Ahmet Hamdi Yıldırım), C. II, 4. B., İstanbul, Semerkand Yayınları, 2011, s. 45-54

⁴⁷⁹ İbn Fûrek, a.g.e., s. 52

⁴⁸⁰ Gazâlî, *Ravzatü't-Tâlibîn*, s. 228

⁴⁸¹ İbn Acîbe, *Mi'râcü't-Teşevvüf*, s. 37

⁴⁸² İbn Fûrek, a.g.e., s. 54

⁴⁸³ İbn Fûrek, a.g.e., s. 54

Sûfîler iki tür sıdk biçiminden söz ederler. Rağbete dayalı olan *sıdk-ı rağbet*, dünyevi hırs ve isteklerden uzaklaşmaktır. Korkuya dayalı olan *sıdk-ı rehbet* ise, Allah dışındaki hiçbir şeyden korkmamak, sadece Allah'tan korkmaktır.⁴⁸⁴

Sadıklar, kalbi bütün pisliklerden arınmış,⁴⁸⁵ her nefesinde mevlâsına karşı samimi,⁴⁸⁶ halâvet, iyilik ve vakar sahibi,⁴⁸⁷ dili ile kalbi birbirine uyumlu,⁴⁸⁸ özü sözü doğru velîlerdir.

Sıddıklar ise; sahip oldukları özel destek, marifet ve muhabbetle Allah'ın müşâhede edip,⁴⁸⁹ emirlerini ruhsat ve tevillere meyl etmeden en zor anlamıyla kabul eden,⁴⁹⁰ resûlüne tabi olup getirdiklerini kemâl derecesinde tasdik eden,⁴⁹¹ çok doğru sözlü,⁴⁹² içi dışı bir,⁴⁹³ yakîni oldukça kuvvetli olan velî kimselerdir.⁴⁹⁴

Sıddıklar, Kur'an'ı üst seviyede anlama,⁴⁹⁵ sürekli zikir halinde olma,⁴⁹⁶ haklı veya haksız yere Allah adına yemin etmeme, gıybet etmeyip ettirmeme,⁴⁹⁷ iki günlerinin eşit olmasından utanma,⁴⁹⁸ sebebe değil müsebbibe bakma⁴⁹⁹ ve kendilerinden başka ümmeti de düzeltmekten zevk alma⁵⁰⁰ gibi özelliklere sahiptirler.

C. Sâbık

Sâbık, sözlükte; önceki, öne geçen anlamında, fail kipte bir isim olarak kullanılır. Tasavvufta ise; Cenâb-ı Hakk'ı talep edip, O'na hiçbir bedel görmeyen,⁵⁰¹ O'nun iradesi karşısında kendi iradesinden vazgeçen,⁵⁰² büyük ve küçük günahlardan

⁴⁸⁴ Ebû Saîd Harrâz, *Kitâbu'l-Hakâik-Kalplerin Makamları-içinde*, (çev. Hacı Bayram Başer), 1. B., İstanbul, Hayykitap Yayınları, 2015, s. 102

⁴⁸⁵ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VII, s. 450

⁴⁸⁶ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 82

⁴⁸⁷ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 237

⁴⁸⁸ Ebû Saîd Harrâz, *Kitâbu'l-Hakâik*, s.102

⁴⁸⁹ İbn Acîbe, *Bahru'l-Medîd*, C. IX, s. 636

⁴⁹⁰ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, C. VI, s. 23

⁴⁹¹ Kâşânî, a.g.e., s. 328

⁴⁹² İbn Acîbe, *Bahru'l-Medîd*, C. II, s. 446

⁴⁹³ Kuşeyrî, *Letâifü'l-İşârât*, C. VI, s. 23

⁴⁹⁴ İbn Acîbe, *Bahru'l-Medîd*, C. II, s. 446

⁴⁹⁵ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. II, s. 198

⁴⁹⁶ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 517

⁴⁹⁷ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 300

⁴⁹⁸ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 186

⁴⁹⁹ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VII, s. 476

⁵⁰⁰ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 669

⁵⁰¹ İbn Acîbe, *Bahru'l-Medîd*, C. VIII, s. 73-75

⁵⁰² Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s. 529

sakınarak dünyadan tamamen gönlünü çeken, ahiretle meşgul olup, iyilikleri ağır basan ihlâslı, âlim, hâl sahibi, öncü velîlerdir.⁵⁰³

Allah'ın muradı karşısında kendi isteğinden vazgeçen sâbıkın, heybet üzere ibadet etmek, Rabbini unutmamak, O'ndan geldiğini bildiği için belâlardan lezzet almak gibi özellikleri vardır.⁵⁰⁴

D. Melâmetî

Melâmet kelimesi, Arapça “levm” kelimesinden türemiştir. Lev m, Arapçada; yerme, kınama, azarlama, itâp etme, serzenişte bulunma anlamlarına gelir. Tasavvuf ıstılahında ise melâmet; bir taraftan nefis hakkında suizan besleyip sürekli töhmet altında tutmak suretiyle onu aşağılayarak hoşuna gidecek şeyleri yapmayı terk etmek, diğer taraftan da her iş ve davranışında halkın rızasını aramayı terk ederek onların kendisini iyi bilmemesi için çabalarken, kötü bilmelerini de engellemek ve bu durumda kendisine yönelebilecek kınamalara aldırılmayarak Allah yolunda yürümektir.⁵⁰⁵ Melâmet anlayışının korku ve ümit arasındaki dengesi o kadar keskindir ki melâmetin bir Kaderî* kadar kaybetme korkusu ve bir Mürcîî** kadar kazanma ümidi taşıması gerektiği söylenmiştir.⁵⁰⁶

Hücvirî, üç çeşit melâmet zikreder ki ilki, zahiren istikamet sahibi kimsenin buna rağmen halk tarafından kınanması, ikincisi halkın gözünde iyi bilinip halkın bu zannından kurtulmak için şeriate muhalif olmayan bazı fiillerle halkı kendinden nefret ettirmek ve üçüncüsü ise, tamamen şeriate aykırı hareket edip küfre ve sapkınlığa düşmüş kimsenin, bu haline melâmet adını vermesiyle ortaya çıkan bâtil melâmet anlayışıdır.⁵⁰⁷

Melâmette nefis ile mücadele esastır. Bu mücadele; nefsi alçaltma, çabalamaya zorlama, töhmet altında bırakma, itaat halindeyken lezzet almasını engelleme, onda varlık görmeme, hep suçlu bilme, hiçbir haline razı olmama, tam anlamıyla hasım olma

⁵⁰³ İbn Acîbe, *Bahru'l-Medîd*, C. VIII, s. 73-75

⁵⁰⁴ Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s. 529

* Kaderî: İlâhî kaderi reddeden Kaderiyye mezhebi mensubu.

** Mürcîî: İmanı dille ikrardan ibaret sayan, ameli öteleyen mürcie mezhebi mensubu. Bkz. Abdulkahir ..Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, Mektebetü Muhammed Ali Sabîh, Kahire, t.y. s. 202.

⁵⁰⁵ Ali Bolat, *Melâmetîlik*, 3. B., İstanbul, İnsan Yayınları, 2011, s. 171

⁵⁰⁶ Ali Bolat, a.g.e., s. 173; Sülemî, *Risâletü'l-Melâmetiyye*, (haz. Ebu'l-Âlâ Âfîfi), 1. B., Beyrut, Menşûratü'l-Cemel, 2015, s. 110

⁵⁰⁷ Hücvirî, a.g.e., s. 125

gibi eylemlerle gerçekleştirilir. Öte yandan nefsinin halkın gözünde hakir gösterip, iyi bilinmeyi âfet saydığından bunu çeşitli şekillerle engeller. Kısacası melâmet, nerede nefsin izzeti varsa, onu reddetmektir.

Melâmetî, melâmet yolunu tutan kimsedir. Sûfilerin yaptığı çeşitli melâmetî tariflerine bakılacak olursa; içinde iyi bir kimse olduğuna dair bir düşüncesi, dışında ise yapmacıklık ve gösterişi olmayan,⁵⁰⁸ iyiliğini gizleyip kusurlarını saklamayan, Allah ile arasındaki hâlden halk bir tarafa, kendi zâhirinin bile haberdar olmadığı,⁵⁰⁹ ihlâsa sıkıca sarılıp sadakatle gereğini yapan kimsedir. Melâmetin ihlâs ile olan sıkı ilişkisinden dolayı melâmetî, var gücüyle ihlâsı elde etmeye çalışır.⁵¹⁰

Sûfî ile melâmetîden hangisinin daha üstün olduğu konusunda yapılan tartışmalarda, melâmetîyi üstün görenler, sûfilerin iddia sahibi olup kerametlerini gizlemedikleri, hakikate yeterince vâkıf olmadıkları, Allah'ın kendilerine verdiği lütufları gizlemeyip halka açtıkları, böylece sırları koruyamadıkları gerekçesiyle daha zayıf bir hale sahip olduklarını savunurlar.⁵¹¹ Öte yandan sûfîleri daha üstün görenler, melâmetîlerin ihlâstan ayrılmamakla beraber ihlâsın hakikatine nüfuz edemediklerini, kendilerini halkın gözünde küçük düşürmeye çalışmalarının halka kıymet vermelerine neden olduğunu, ayrıca bâtınlarında ihlâsa sahip oldukları düşüncesinin bulunmasından dolayı eleştirmişlerdir.⁵¹²

E. Mukarreb

Sözlük anlamı “yakınlık” olan kurb kelimesi, tasavvufî istılahta; kişinin Allah'ın emrine uygun davranarak bütün vakitlerde ibadet ve taat içinde olup⁵¹³ bir makamdan başka bir makama yükselmesi suretiyle Allah'a yaklaşmasıdır.⁵¹⁴ Sûfîler, kurba ulaşmanın özellikle farz ibadetlerden geçtiğine işaret ederler.⁵¹⁵ Kurban zıddı, bu'ddur. Bu'd, kişinin Allah'a itaatten uzaklaşıp, aykırı davranmasıdır.⁵¹⁶

⁵⁰⁸ Ali Bolat, a.g.e., s. 128

⁵⁰⁹ Sühreverdî, *Avârifü'l-Ma'ârif*, s. 90; Gazâlî, *Ravzatü't-Tâlibîn*, s. 50

⁵¹⁰ Sühreverdî, *Avârifü'l-Ma'ârif*, s. 93

⁵¹¹ Ali Bolat, a.g.e., s. 175

⁵¹² Gazâlî, *Ravzatü't-Tâlibîn*, s. 52; Sühreverdî, *Avârifü'l-Ma'ârif*, s. 91

⁵¹³ Kâşânî, a.g.e., s. 452

⁵¹⁴ Sühreverdî, *İrşâdü'l-Mürîdîn*, s. 29

⁵¹⁵ Gazâlî, *Ravzatü't-Tâlibîn*, s. 127; Sühreverdî, *Avârifü'l-Ma'ârif*, s. 665

⁵¹⁶ Sühreverdî, *İrşâdü'l-Mürîdîn*, s. 29

Mukarreb, kurb halini elde eden kimse olup, sūfler mukarrebi; fenâ ve bekâyâ ulaşarak⁵¹⁷ hâllerini kemâle erdirip,⁵¹⁸ Allah ile yakınlık elde eden velî kimse⁵¹⁹ olarak tarif ederler. Kur'an-ı Kerim'de mukarreb kimselerle alâkalı olarak: “*(İman ve amelde) öne geçenler ise (ahirette de) öne geçenlerdir. İşte onlar (Allah'a) yaklaştırılmış kimselerdir*”⁵²⁰ buyrulmuştur. Bu âyette mukarreb kimseler, sâbık kimseler ile alakalandırılmıştır. Yine bir diğer ayette: “*Fakat (ölen kişi) Allah'a yakın kılınmışlardan ise, ona rahatlık, güzel rızık ve Naîm cenneti vardır*”⁵²¹ buyrulmuştur. Bazı sūfî müfessirler, bu ayetin tefsirinde mukarreb kimseleri, sâbık kimseler ile bir tutarlar.⁵²² Yine, “*Ona, Allah'a yakın olanlar şâhit olur*”⁵²³ ile “*Bir pınar ki, Allah'a yakın olanlar ondan içerler*”⁵²⁴ ayetlerinin tefsirlerinde mukarreb kimse; Allah'ın zâtında fâni olmuş ve müşâhedeye ulaşmış, sadece Allah'ı seven ve bu sevgisine başka hiçbir şeyi karıştırmayan kimse olarak tarif edilmiştir.⁵²⁵

Mukarrebler; iyilik yapmaya gençliklerinde başlayıp ölünceye dek sürdürürler.⁵²⁶ Mâsivâ ile itminan bulmazlar.⁵²⁷ Allah ile aralarında bir veya birkaç ruhtan başkası bulunmaz⁵²⁸ ve ebrârdan olan kimselere rehberlik ederler.⁵²⁹

F. Ârif

Ârifin kimliği ortaya konulmadan önce marifet kavramının incelenmesi gerekir. İslâmî disiplinler içinde ilimle alakası bakımından çokça zikredilen ve ilimden ziyade ilimde derinliğe ve tecrübeye teşvik etmede en fazla vurgulanan kavramdır.

1. Marifet

Marifet; tanıma, bilme, vukûfiyet, derin bilgi anlamlarına gelir. Zıddı; nekret, yani tanımama halidir. Sūflere göre ise marifet; kulun, lehindeki ve aleyhindeki

⁵¹⁷ İbn Acîbe, *Mi'râcü't-Teşevvüf*, s. 105

⁵¹⁸ İbn Acîbe, *Mi'râcü't-Teşevvüf*, s. 105

⁵¹⁹ Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s. 444

⁵²⁰ El-Vâkıa, 56/11

⁵²¹ El-Vâkıa, 56/88

⁵²² İbn Acîbe, *Bahru'l-Medîd*, C. IX, s. 597

⁵²³ El-Mutaffifin, 83/21

⁵²⁴ El-Mutaffifin, 83/28

⁵²⁵ İbn Acîbe, *Bahru'l-Medîd*, C. X, s. 618

⁵²⁶ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. II, s. 401

⁵²⁷ İbn Acîbe, *Mi'râcü't-Teşevvüf*, s. 105

⁵²⁸ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VI, s. 229

⁵²⁹ Ebû Tâlib el-Mekkî, a.g.e., C. III, s. 239

şeyleri,⁵³⁰ görme, tatma, yaşama ve tecrübe yoluyla öğrenerek,⁵³¹ kendi hakikatini anlamasını sağlayan tasavvufî bilgidir.⁵³² Bu bilgi sayesinde sâlik seyrü sülûku esnasında elde ettiği makam ve hâllerin etkisinden kurtulur.⁵³³ Yine bu bilgi vasıtasıyla Allah tarafından kalbine icmalî olarak indirilen ilimlerin tafsilatına nüfuz eder.⁵³⁴

Tasavvufta genel olarak iki tür marifetten söz edilir: *marifetü'n-nefs* ve *marifetullah*. *Marifetü'n-nefs*, kişinin kendi nefsini tanınmasıdır. Nefsi terbiye ve tezkiye sürecinde gerçekleşen bu tanıma işlemi sâlikin, nefesine muhalefet etmeden Allah'a yakın olma yolunda mesafe kat edemeyeceğini anlamasını sağlar. "**Nefsini tanıyan Rabbini tanır**"⁵³⁵ sözünün de ifade ettiği üzere, kişinin marifetullahı elde etmeden önce nefsini tanınması gereklidir. Nefsi tanımayla ilgili olarak ayrıca iki tür marifetten daha söz edilir ki bunlar; *marifetü'l-evâmîr* ve *'n-nevâhî* ile *marifetü'l-aduv*'dur. İlahî emir ve yasaklarını bilmek şeklinde tanımlanan ilk kısmı kişiye dini hayatı ilâhî kurallar çerçevesinde nasıl yaşayabileceğini gösterdiği gibi amellerini ihlâslı bir şekilde, sırf Allah rızası için yapmasının değerini de öğretir. İkinci türü olan *marifetü'l-aduv* ise sâlikin Allah'a ulaşmasına engel olmaya çalışan düşmanlarını tanınmasıdır.⁵³⁶ Bu iki marifet, *marifetü'n-nefsin* alt türleri olarak da sayılabilir.

Marifetullâh ise, Allah'ı tanıma bilgisidir. Allah'ı, isimlerini, sıfatlarını,⁵³⁷ kişiye O'nun iradesi olmadan herhangi bir fayda veya zararın erişemeyeceğini, O'nun iradesi haricinde hiçbir icraatın meydana gelemeyeceğini bilmek ve buna gönülden inanmaktır.⁵³⁸ Sûfîler, kulun yaratılış gayesini bildiren "**Ben cinleri ve insanları bana ibadet etsinler diye [li ya'budûn] yarattım**"⁵³⁹ ayetinde geçen "**li ya'budûn**" [bana ibadet etsinler diye] ifadesini, İbn Abbas'ın (r.a) "**li ya'rifûn**" (beni tanısinlar diye)

⁵³⁰ Kâşânî, a.g.e., s. 526

⁵³¹ Süleyman Uludağ, *Keşfü'l-Mahcûb-Hakikat Bilgisi*, 3. B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2010, s. 331, 2.dipnot

⁵³² Kâşânî, a.g.e., s. 526

⁵³³ Sülemî, *Mes'ebetü Deracâtî's-Sâdikîn-Tasavvufta Sadıkların Dereceleri (Tasavvufun Ana İlkeleri/Sülemî'nin Risâleleri içinde)*, (çev. Süleyman Ateş), Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981, s. 117

⁵³⁴ Sühreverdî, *Avârifü'l-Ma'ârif*, s. 12

⁵³⁵ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, C. II, s. 262, no: 2532

⁵³⁶ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VI, s. 153-154

⁵³⁷ Sülemî, *Deracâtü'l-Muâmelât-İşlemlerin Dereceleri (Tasavvufun Ana İlkeleri/Sülemî'nin Risâleleri içinde)*, (çev. Süleyman Ateş), Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981, s. 29

⁵³⁸ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VI, s. 153-154

⁵³⁹ Ez-Zâriyât, 51/56

şeklinde tefsir etmesini⁵⁴⁰ delil olarak, marifetullahı bu dünyada kulun elde edebileceği en kıymetli şey olarak görürler. Nitekim Mâlik b. Dinâr, Atâ b. Rebâh ve Abdullah b. Mübârek gibi ilk dönemin önde gelen zâhid ve sûfileri bu görüşü destekleyici sözler söylemişlerdir.⁵⁴¹

Öte yandan sûfiler, muhatap olma açısından marifetullahı üç seviyede ele almışlardır. Bu seviyenin ilk adımı teşkil eden *marifet-i âmm*; Allah'ın sıfatlarını, teşbih ve ta'tile düşmeden, yani kendisi dışındaki mahlûkatın sıfatlarına benzetmeden ve de sıfatlarını yok saymadan bilmektir. Avama mahsus olan marifetin bu türü halkı takliden de olsa tevhidin bilgisine ulaştırır. İkinci dereceyi teşkil eden *marifet-i hâs* ise, sâlikin; zât ve sıfat arasında farklılık görmesine neden olacak her türlü ikilikten kurtulmasıdır.⁵⁴² Bu tür bir marifet fiil, sıfat ve zât açısından fenâ makamına ulaşmakla elde edilir. Üçüncü derecedeki *marifet-i hâssu'l-havâssa* gelince; Hakk'ın zâtını zâtıyla tanıttığı bu marifet daha ziyade vehbî olup doğrudan ilâhî lütuf ve ihsanla elde edilir. Bu marifetle sâlik tevhidin hakikatine ulaşma imkânını elde eder.⁵⁴³

2. Ârif ve Özellikleri

Tasavvufun teşekkül döneminden itibaren üzerinde hassasiyetle durulan ârifin kimliği meselesinde sûfiler ârife ait özellikle şu hususları zikretmişleridir: Ârif; Allah'ı ve muradını bilmiş, O'nun isteklerine ve yasaklarına riayet etmiş,⁵⁴⁴ böylece müşâhedeye ermiş ve bu müşâhedesinde derinleşmiştir ki⁵⁴⁵ mevlâsına bu şekilde yönelince, O'nun tecellilerine mazhar olmuş,⁵⁴⁶ marifete erip ârif adını almaya hak kazanınca artık irade ve ihtiyarı, Hakk'ın ihtiyarına tabi olup nefsinin iradesi devre dışı kalır.⁵⁴⁷

Allah ârifi muhabbetiyle meşgul eder.⁵⁴⁸ Bu muhabbet sayesinde ârif, mabuduna bakar, onunla ünsiyet kurar, kendisine lütfettiği nimetleri gözetir, verdiği nimetleri itiraf

⁵⁴⁰ Sülemî, *Kitâbu'l-Mukaddime Fi't-Tasavvuf-Tasavvufa Giriş (Tasavvufun Ana İlkeleri/Sülemî'nin Risâleleri içinde)*, (çev. Süleyman Ateş), Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981, s. 82

⁵⁴¹ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. II, s. 197; C. II, s. 623; C. VI, s. 315

⁵⁴² Herevî, *Menâzilüs-Sâirîn*, s. 141

⁵⁴³ Abdurrezzak Tek, *Tasavvufî Mertebeler*, 1. B., Bursa, Emin Yayınları, 2008, s. 338-342

⁵⁴⁴ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. I, s. 49

⁵⁴⁵ İbn Acîbe, *Mi'râcü't-Teşevvüf*, s. 105

⁵⁴⁶ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, s. 243

⁵⁴⁷ Serrâc, a.g.e., s. 36

⁵⁴⁸ İbn Acîbe, *Mi'râcü't-Teşevvüf*, s. 106

edip şükreder, hep tövbeyle O'na yönelir.⁵⁴⁹ Ârif, marifete kavuşunca kimseden etkilenmeme ve başkasını etkileme gücüne kavuşur. Böylece halkın etkisinden kurtulur, kendisinde irşad özellikleri tezahür eder ve kendisiyle yoldaşlık edenlerin de marifete ermesine vesile olmaya başlar.⁵⁵⁰ Bu şekilde kulların hidâyetine vesile olmasından dolayı, yeryüzünün en değerli bir kıymeti olarak konumlandırılır. Bir hadiste “*Her şeyin bir madeni vardır; takvanın madeni de âriflerin kalpleridir*”⁵⁵¹ buyrulduğu üzere, takva onun hayatının en merkezî esasıdır.⁵⁵² Ayrıca o, Rabbinin kelamı ile hemhal olup hayatını Kur'an'ın ışığıyla aydınlatır. Bu nedenle “*Kur'an ârifin bostanıdır*” denilmiştir.⁵⁵³ Ârifin en fazla meşgul olduğu amel, zikir, onu besleyen temel gıdasıdır.⁵⁵⁴

3. Ârifin Üstünlüğü

Tasavvuf terbiyesine yönelen kişiler buldukları mertebe açısından çeşitli isimlerle adlandırılmışlardır. Derece bakımından, daha ilk basamaktan itibaren karşımıza çıkan mertebelerle zâhid başlangıcı, ârif ise çoğunlukla en üst dereceyi oluşturur. Örneğin zâhid, velî, âşık ve âriften oluşan bir sınıflandırmada, zâhid; ahireti övüp, kötü gördüğü dünyayı⁵⁵⁵ terk eden kimsedir.⁵⁵⁶ Ahirette kazananlardan olmak için faziletli amelleri gözetir, konuştuğu zaman da faziletli amellere teşvik eder. Tevekkülü kuşanarak,⁵⁵⁷ açlık ile nefesine meşakkat çektirir.⁵⁵⁸ Gözleri yaşlı olup⁵⁵⁹ ihtiyacını kullara değil sadece Mevlâsına arz eder.⁵⁶⁰ Bu güzel özelliklere sahip olmasına rağmen çektiği meşakatlere ve işlediği amellere kıymet verdiğinden, nefsinde bir tür kemâlât vehmeder. Oysa ârif, nefsinde ne bir hâl, ne bir kemâlât ve ne de güzel bir haslet olduğuna inanır. İşi gücü niyetini kontrol edip hakkın rızasına uydurmaktır. İşlediği

⁵⁴⁹ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 354; Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, s. 157

⁵⁵⁰ Sülemî, *Kitâbu'l-Mukaddime Fi't-Tasavvuf*, s. 77

⁵⁵¹ Taberânî, *el-Mu'cemül-Kebîr*, C. XII, s. 234; Süyûtî, *el-Câmiu's-Sağîr*, no. 3720; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, C. X, s. 268

⁵⁵² Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VII, s. 428; Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, s. 117

⁵⁵³ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. II, s. 181

⁵⁵⁴ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, s. 223

⁵⁵⁵ Ebû Saîd Harrâz, *Kitâbu'l-Ferâğ-Kalplerin Makamları-içinde*, (çev. Hacı Bayram Başer), 1. B., İstanbul, Hayykitap Yayınları, 2015, s. 94

⁵⁵⁶ İbn Fûrek, a.g.e., s. 332

⁵⁵⁷ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VII, s. 428

⁵⁵⁸ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, s. 223

⁵⁵⁹ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, s. 174

⁵⁶⁰ Sülemî, *Zikru'n-Nisveti'l-Müteabbidâti's-Sûfiyye*, s. 421

amellere değil, mevlâsına bakar.⁵⁶¹ Meşguliyeti zikir olup,⁵⁶² konuşmaları sıklık üzeredir.⁵⁶³

Velî, yüce makamların talibi olan kimsedir. Marifete eren ârif ise, velî kimselerin talip olduğu makamlara oldukça yakındır. Dolayısıyla ârif kimse aynı zamanda velî olup, velîler ise marifet öğrencileridir. İhtiyak sahibi âşıklar ise acziyet ve mecburiyet içine düşmekten kendilerini alıkoyamayıp, iradelerini kontrol altında tutamazlarken, ârif olanlar bu hâllerden kurtulup, Rablerinin marifetine ererek sükûnete kavuşmuşlardır. Böylece ârif marifetten bahsedebilecek seviyeye yükselmiştir. Oysa âşık henüz marifete ermemiş bulunduğu için, ondan bahsedemez.⁵⁶⁴ Âşık, Rabbi ile ünsiyet kurma yoluna girmişken, yani henüz mürid iken, ârif bu ünsiyetin sonuna ulaşarak muhabbeti elde etmiştir.⁵⁶⁵ Dolayısıyla âşıklar da âriflerin takipçileri konumundadırlar.

Tüm bu tarif ve ayrımlardan anlaşıldığı üzere ârif; velî, âşık ve zâhiden üstündür. Sûfî ise ârifin ilticagâhı olup ona yol gösteren irşadın sahibi konumundadır.

G. Muvahhid

Tevhid, sözlükte; birleştirme, bir araya getirme, tek tip haline getirme, standartlaştırma, bir yerde toplama anlamlarına gelir. Dini ıstılahta ise; Allah'a iman, birliğini ikrar, tektanrıcılık anlamlarına gelir.⁵⁶⁶ Tasavvufî ıstılahta ise tevhid; üç kısım olup, tevhîdü'l-âmm (avamın tevhidi), Allah'tan başka ilah olmadığına tanıklık etmek; tevhîdü'l-hâssa (seçkinlerin tevhidi), Hak ile birlikte başkasını görmemek; tevhîdü'l-hâssati'l-hâssa (seçkinlerin seçkinlerinin tevhidi), tek zâttan başkasını görmemektir.⁵⁶⁷

Muvahhid, tevhid ehli demektir. Tevhidin içerdiği tüm halleri kendinde taşıyan kimse, muvahhiddir. Sûfîler, işlerin hepsinin Allah'tan geldiğine inanan kişiyi muvahhid olarak tarif edip,⁵⁶⁸ üç kısma ayırırlar: Avam tabakasındaki muvahhid; kelime-i şehâdeti tasdik, ikrar ve ilan ile müşriklerden ayrılmış muvahhid ismini alan genel müminlerdir. Havas tabakasındaki muvahhid; tevhidin hakikatine eren müminlerdir. Bu muvahhidler,

⁵⁶¹ İbn Fûrek, a.g.e., s. 332-334

⁵⁶² Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, s. 223

⁵⁶³ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VII, s. 428

⁵⁶⁴ Ebû Saîd Harrâz, *Kitâbu'l-Ferâğ*, s. 94

⁵⁶⁵ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 599

⁵⁶⁶ Kuşeyrî, a.g.e. s. 557

⁵⁶⁷ Kâşânî, a.g.e., s. 167

⁵⁶⁸ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 504

aklın esaretinden kurtulmuş olup, sebebe değil müsebbibe bakarlar. Ahassu'l-havas tabakasındaki muvahhidler ise tevhidin, dillerin anlatamayacağı bir seviyesine ulaşmışlardır.⁵⁶⁹

II. RİCÂLÜ'L-GAYB VE HİYERARŞİSİ

A. Ricâlü'l-Gayb

Ricâl, Arapçada “erkek kimse, adam” anlamına gelen “racul” kelimesinin çoğuludur. Tasavvufta ricâl dendiği zaman, cinsiyet olarak erkek kastedilmez. Türkçedeki adam, er, erkek kelimelerinin “cesur, yiğit kimse” anlamında kullanılışı gibi kullanılır ki; “Allah yolunda cesur, yiğit kimse” anlamına gelir. Ricâlullah; Allah adamları, ricâlü'l-gayb ise, gayb erleri, erenleri demektir.⁵⁷⁰

Sûfîler, “Ricâl kimdir?” sorusuna; “Sözlerine sâdık kalarak, Allah’ın yanında, dimdik duranlardır” diye cevap vermişler⁵⁷¹ ve kişinin, nefsinin ayıplarını bildiğinde bunların derecesine ulaşacağını söylemişlerdir.⁵⁷²

Hücvirî, ricâl topluluğunun toplam üç yüz elli beş kişi sayıp “ehl-i hal ve akd” yani “işleri çözen ve bağlayan veliler” adını verir ve ricâlî; üç yüz ahyâr, kırk ebdâl, yedi ebrâr, dört evtâd, üç nukabâ ve tek kutup olarak sıralar. Bu bilginin üzerinde ehl-i sünnetin icmâi bulunduğunu kaydeder.⁵⁷³ Kimi sûfîler ise bunların sayısının 356 olduğunu,⁵⁷⁴ kimi ise 360 kişi olduğunu nakleder.⁵⁷⁵

1. Kutub

Kutub, Arapçada eksen, mihver anlamına gelir. Tasavvufî ıstılahta ise evliyâ hiyerarşisinde en tepede olan kimse kastedilir. Bazen de kutub kelimesi bir makamı gerçekleştiren kimse için kullanılır ki buna göre bir zamanda farklı makamlarda, hallerde ve ilimlerde farklı kutublar olabilir ve üzerinde bunlardan biri baskın

⁵⁶⁹ Herevî, a.g.e., s. 147-148

⁵⁷⁰ Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s. 518

⁵⁷¹ Ebû Nuaym İsbehânî a.g.e., C. VIII, s. 344

⁵⁷² Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VII, s. 624

⁵⁷³ Hücvirî, a.g.e., s. 276

⁵⁷⁴ Muhammed Nûru'l-Arabî, *Noktatü'l-Beyân, Gayb bahçesinden seslenişler –içinde-*, s. 248

⁵⁷⁵ Musa b. Şeyh Tâhir Tokâdî, *Mantıku'l-Gayb, Gayb bahçesinden seslenişler –içinde-*, (haz. Tahir Hafızlıoğlu), 2. B., İstanbul, İnsan Yayınları, 2012, s. 57

olduğunda, filanca ilimlerde kutubdur ya da hallerde kutubdur veya makamlarda kutubdur, denilebilir.⁵⁷⁶

Sûfîlere göre kutub; her zamanda Allah'ın bakışının yöneldiği tek kişi,⁵⁷⁷ gavs,⁵⁷⁸ Hz. Peygamber'in (sav) yeryüzündeki vekili,⁵⁷⁹ her asırda halkın en üstünü⁵⁸⁰ olan kimsedir. Hz. Peygamber'in (sav) buyurduğu: **“Allah Teâlâ, her yüzyılın başında, bu dini [aslî şeklinde] tutacak birisini mutlaka yaratır”**⁵⁸¹ hadis-i şerifini şerh eden Sadreddin Konevî, bahsedilen kişinin kutub olduğunu söyler.⁵⁸²

Hücvirî, Keşfü'l-Mahcûb'unda kutub ve ricâl hakkında şöyle bilgi verir: *“Ulu ve yüce Allah'ın dergâhında bulunan ve ‘ehl-i hal ve akd’ komutan velîlere gelince; bunların sayısı üçyüzdür. Bunlara “ahyâr” adı verilir. Diğer kırk tanesine “ebdâl” adı verilir. Sayıları yedi olan velîler topluluğuna “ebrâr” denilmiştir. Dört tanesine ise “evtâd” ismi verilmiştir. Diğer 3 tanesine “nükabâ” denilir. Bir tanesine de “kutub” ve “gavs” adı verilmiştir. Bütün bunlar yekdiğerini tanır. Yapılacak işler hususunda bazıları diğer bazılarının iznine muhtaç olurlar. Nakledilen haberler bu hususu ifade etmektedir. Bunların sıhhati üzerinde ehl-i sünnetin icmâi vardır.”*⁵⁸³ Bu bilgileri veren Hücvirî, kutub ile gavsın aynı kişi olduğunu belirtir. Ayrıca, “kutbu'l-müdâr aleyh” tabirini kullanarak kutbun; dünyanın, [kendisi] üzerinde döndüğü kişi olduğuna işaret etmiştir.⁵⁸⁴

Kutbun tek olduğu,⁵⁸⁵ aynı anda iki kutub olamayacağı görüşü sûfîlerce genel kabul görmüştür.⁵⁸⁶ Kutbun makamının Mekke ya da Yemen olmakla beraber bu yerlerde bazen veya genel itibari ile buldukları söylenir.⁵⁸⁷

Sûfîler, kutbun on beş alâmetini şöyle sayarlar:

⁵⁷⁶ İbn Acîbe, *Mi'râcü't-Teşevvüf*, s. 107

⁵⁷⁷ Kâşânî, a.g.e, s. 456

⁵⁷⁸ Kâşânî, a.g.e, s. 456

⁵⁷⁹ İbn Âbidîn, *İcâbetü'l-Gavs-Gavsın Esrarı*, (çev. Hakan Tatlısu), 1. B., İstanbul, Gelenek Yayınları, 2015, s. 67

⁵⁸⁰ İbn Âbidîn, a.g.e, s. 64

⁵⁸¹ Ebû Dâvud, *Sünen*, C. IV, s. 313, no:4291; Hakim, el-Müstedrek, C. IV, s. 567-568, no:300/8592

⁵⁸² Sadreddin Konevî, *Kırk Hadis Şerhi*, (çev. Ali Pekcan), 1. B., İstanbul, Gelenek Yayınları, 2010, s. 30

⁵⁸³ Hücvirî, a.g.e, s. 276

⁵⁸⁴ Hücvirî, a.g.e, s. 209. Dipnotta Süleyman Uludağ'ın açıklaması.

⁵⁸⁵ İbn Acîbe, *Mi'râcü't-Teşevvüf*, s. 107

⁵⁸⁶ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'l-Hitâb'tan bir bölüm-Gayb bahçesinden seslenişler –içinde-*, s. 103

⁵⁸⁷ İbn Âbidîn, a.g.e, s. 63

- 1-Hz. Peygamber'in (sav) kademi üzere merhamet ahlâkıyla ahlâklanıp, tıpkı onun gibi hilim, şefkat, bağışlayıcılık, akıl, vakar, cömertlik ve cesaret sahibi olmak,
- 2- Peygamberlerin masum olması gibi mahfuz bir velî olmak,
- 3- İnsanlar nezdinde nebevî hilâfetin vekili olarak, Allah'ın arzında O'nun halîfesi olmak,
- 4- Niyabet, yani hükümlerin uygulanmasında, ilâhî hikmetin gerektirdiği bir biçimde onun Hakk'ın nâibi, vekili olması,
- 5- Hameletü'l-arş meleklerinin kuvvet ve yakınlık biçimindeki medetleriyle desteklenmek,
- 6- Zâtın hakikatının onun için açılması, âşikâr olması,
- 7- İlâhî sıfatların varlıkları ihata edişinin onun için âşikâr olması,
- 8- Ona iki varlık, yani tecelliden önceki ilk varlıkla, tecelli ile meydana gelen ikincisi arasında hüküm verme ve ayırım yapmanın ikram edilmiş olması,
- 9- İlkten ayırımının yapılmasına hükmedilmesinin ikram edilmesi,
- 10- Varlıkta ortaya çıkan meziyetleri, kerametleri ve bunların zıddını, genel ve icmâlî olarak bilmesi,
- 11- Öncekinin, yani tecelliden öncesinin hükmünü bilmek,
- 12- Sonrakinin hükmünü bilmek,
- 13 ve 14- Ne öncesi ne de sonrası olanı, yani öncesi olmayanı ve sonrası olmayanı bilmesi,
- 15- Başlangıcın bilgisine muttali olması.⁵⁸⁸

Sûfilere göre halk kutbu, kutub olarak tanıyamaz. Hatta evliyâdan bile kutbu tanıyanlar azdır. Dolayısıyla onun bütün ahlâkını bilebilenler pek bulunmaz.⁵⁸⁹ Sadece belli başlı kişiler onun farkına varır. Onun sahip olduğu yüce mevhibeler ve halkın idrak edemediği ağır yükümlülüğün yanı sıra, Cenâb-ı Hakk'ın kendisine giydirdiği kisvenin büyüklüğünden olsa gerek, gözler neredeyse onu idrak edemez. Kutub, Hz.

⁵⁸⁸ Detay için bkz. İbn Acîbe, *Mi'râcü't-Teşevvüf*, s. 107-112

⁵⁸⁹ İbn Âbidîn, a.g.e, s. 64

Peygamberin yeryüzündeki vekilidir. Kutbun -ki o aynı zamanda gavstır- durumu, Cenâb-ı Hakk onu kıskandığından hem avâma hem de havâssa gizlidir. Yalnız şu vardır ki o; âlim görünümlü cahil, akıllı görünümlü saf, hem yakın hem uzak, hem zor hem kolay, hem güvenli hem sakıncalı görünür.⁵⁹⁰ Melekler, Rahman'ın arşını taşıdıkları gibi, kutub da varlıkların arşını taşır.⁵⁹¹ Kutbun kalbi, Hakk'ın huzurunda, insanların Kâbe'yi tavaf ettiği gibi tavaf etmektedir. Hakk'ın huzurundan hiç ayrılmaz. Her yönden Hakk'ı müşâhede eder. Kutub, Hak Teâlâ'dan halka inen bütün belâ ve yardımları karşılar. Bu yüzden başı varidatın ağırlığından sürekli çatlamak üzeredir. Bedeni ise, ne Mekke'ye ne de başka bir mekâna has değildir. O, Allah'ın dilediği yerdedir. Beldelerin en üstünü Belde-i Harâm, evlerin en üstünü Beytü'l-Harâm olduğu gibi, her asırda halkın en üstünü ise kutubdur. Belde-i Harâm onun bedeni, Beytü'l Harâm da onun kalbi gibidir. İmdatlar ondan herkese, istidadına göre yayılır.⁵⁹² Yeryüzüne has belâlar ilkin kutba iner, ardından ondan taşar ve yeryüzüne dağılır. Ona bir belâ indiğinde, onu korku ve teslimiyetle karşılar. Ardından Allah'ın kendisine levh-i mahfûzda gösterdiklerini beklemeye koyulur. Eğer onda silme ve değişim gözükürse Allah'ın bu yöndeki hükmünü yüce dergâhının kapıcılarına -bunun kendisinden feyiz ettiğini hissettirmeden- infaz ettirir. Eğer ona, o belânın gerçekleşeceği ve engel olamayacağı görünürse, o zaman görevi kendisine en yakın olan iki imâma verir onlar da görevi alır ve bu görevi kendilerine en yakın dört evtâda verirler. Bu durum, kendi dairesindekilerin tümüne ulaşmıncaya kadar böyle devam eder. Eğer bu belâ kalkmazsa, o zaman âriflerden efrâd olanlar, bunu mü'minlerin avâmından ahadlara dağıtır, ta ki Allah bunu onların üstlenmesiyle ortadan kaldırsın.⁵⁹³

Kutubluğun belli bir süresi yoktur. Bir an da, bir ömür de sürebilir. Kutubluk, verildikten sonra geri alınmaz, ancak ölümlerle sona erer. Çünkü kutub, mahfûz olduğundan kutubluğun elinden alınmasına sebep olabilecek bir hataya düşmez. Gökyüzünden yeryüzüne inen her belâ, önce kutba iner. Bu yüzden ki, gece-gündüz sürekli -birileri ağır ağır vuruyormuşçasına- baş ağrısı çeker. Kutbun ehl-i beytten olması şart değildir. Zira bu vehbî bir durumdur, Allah dilediğine verir. Soylu da

⁵⁹⁰ İbn Âbidîn, a.g.e, s. 67-69

⁵⁹¹ İbn Âbidîn, a.g.e, s. 109

⁵⁹² İbn Âbidîn, a.g.e, s. 63-64

⁵⁹³ İbn Âbidîn, a.g.e, s. 73-74

olabilir, başkaları da olabilir.⁵⁹⁴ Hz. Peygamber (sav) zamanındaki kutbun Üveys el-Karanî, Hz. Peygamber'den (sav) sonra ilk kutbun Hz. Fatıma (r.ah) olduğu söylenir. Sahabeden sonra ilk kutub ise, Ömer b. Abdülaziz'dir.⁵⁹⁵ İbn Mesrûk, kendi zamanının kutbunun Cüneyd-i Bağdâdî olduğunu söyler.⁵⁹⁶ Kutbun kabzasında on sekiz bin âlemin, hardal tanesi gibi olduğu nakledilir.⁵⁹⁷

Bazı sûfiler, kutubların Hz. İdrîs'in (as) naipleri olduğunu, bütün evliyânın kutbun dairesi içinde olduklarını, kutbun bazen zâhiren de halife olabileceğini, bazen zâhiren zalim görünebileceklerini, zâhirî halifelerin kutbun naibi ve gölgeleri olduklarını, kutbun; dairenin merkezindeki bir nokta gibi olup, tüm varlıkların onun etrafında döndüklerini, kutubluktan muradın, âlemin işlerini yürütmesi bakımından Hak halifeliği olduğunu, bir kimse kutub olduğunda Hak Teâlâ'nın misal âleminde onu bir tahta çıkardığını, tabilerinin ilmini arttırdığını, kutbun çok evleneceğini, her asrın halkının o asrın kutbunun bayrağı altında haşır olacağını, kutubların yaş bakımından uzun ömürlü olduklarını söylerler.⁵⁹⁸

Bursevî'ye göre önceki ümmetlerin çok uzun ömürlü olmalarından dolayı, Hz. Peygamber'e (sav) kadar 25 kutub gelmiştir. Zira önceki ümmetler çok azgın olmalarından dolayı onlarla ancak peygamberler baş edebilmiştir.⁵⁹⁹ Kutbun, âlemde son ölecek kişi olup ve o ölünce kıyametin kopacağı da söylenir.⁶⁰⁰

Kutupla ilgili bir terim olan *gavs* Arapçada; yardım çağrısı, yardım, imdat anlamlarına gelir. Tasavvufî ıstılahta ise; velîler zümresindeki en üstün kişi kastedilir. *Gavs*; en yüksek manevi makâm sahibi, kutub⁶⁰¹ ve zamanın biricigidir. *Gavs*, yardım istendiğinde *gavs*, istenmediğinde kutubdur.⁶⁰² *Gavs*, bir tane olur.⁶⁰³ Zirvedeki tek kişi, kutubdur, *gavstır*.⁶⁰⁴ Sadece bir kimsenin nitelenebileceği bir makam kastedildiğinde

⁵⁹⁴ İbn Âbidîn, a.g.e, s. 65-66

⁵⁹⁵ İbn Âbidîn, a.g.e, s. 23-24

⁵⁹⁶ Hücvirî, a.g.e, s. 209

⁵⁹⁷ Muhammed Nûru'l-Arabî, *Noktatü'l-Beyân-Gayb bahçesinden seslenişler –içinde-*, (haz. Tahir Hafızlıoğlu), 1. B., İstanbul, İnsan Yayınları, 2012, s. 246

⁵⁹⁸ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'l-Hitâb'tan bir bölüm-Gayb bahçesinden seslenişler –içinde-*, (haz. Tahir Hafızlıoğlu), 1. B., İstanbul, İnsan Yayınları, 2012, s. 103-109

⁵⁹⁹ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'l-Hitâb'tan bir bölüm-Gayb bahçesinden seslenişler –içinde-*, s. 108

⁶⁰⁰ Muhammed Nûru'l-Arabî, *Noktatü'l-Beyân, Gayb bahçesinden seslenişler –içinde-*, s. 250

⁶⁰¹ Ethem Cebecioğlu, a.g.e, s. 225

⁶⁰² Kâşânî, a.g.e, s. 419

⁶⁰³ İbn Âbidîn, a.g.e, s. 40

⁶⁰⁴ Hücvirî, a.g.e, s. 276; İbn Âbidîn, a.g.e, s. 54-55

gavs terimi kullanılır. Gavs, kendisinden necîb, nakîb, evtâd, ebdâl gibi velîler zümresine ruhani medetin ulaştığı kimsedir. Bâtınî önderlik, varislik ve hilâfet onundur. O, varlık âleminin etrafında döndüğü ruhudur. Göze göre gözbebeği mesabesindedir. Onu ancak bekâ billâh sırrından payı ve nasibi olanlar tanıyabilir. Onun gavs olarak adlandırılması, onun, desteği ve özel rütbesiyle âlemlere yardımcı olması sebebiyledir.⁶⁰⁵

2. Efrâd

Efrâd, Arapça ferd kelimesinin çoğuludur. Ferd, tek, biricik, yegâne, eşsiz, yalnız, benzersiz gibi anlamlara gelir. Efrâdın, velîlerden kutbun nazarı⁶⁰⁶ ve tesiri dışındaki ferdler olduğu kabul edilir.⁶⁰⁷ Ancak kimi sûfiler, efrâd kimselerin kutubdan bağımsız olmadıklarını, kendilerini öyle zannettiklerini söyler.⁶⁰⁸

Efrâdın sayıları iki, üç, altı, on olur. Bazı yönlerden kutubdan üstündürler. Talebeleri olamayacağından irşad makamına inememişler, tasarrufu terk etmişlerdir. Sırt üstü uyuyup, uyurken yüzlerini örttükleri söylenir.⁶⁰⁹

3. İmâmân

İmâmân Arapçada; iki imâm anlamına gelir. İmâmın sözlük anlamı; önder, lider kimsedir. Dini ıstılahta; daha çok, ilimlerin en büyük âlimleri için kullanılır. Her ilmin öncüleri ve önde gelen âlimleri, o ilmin imâmı olarak vasıflandırılır. Hadis imâmı, fıkıh imâmı vs. Namazda en önde olduğu için, namaz kıldırana da imâm denir. Tasavvufî ıstılahta ise, velîler zümresinin en tepesinde yer alan kutbun, bir altında yer alan iki yardımcısı kastedilir.⁶¹⁰

İki imâmın, kutbun işlerini infaz edip yüklerini çektikleri, sağdaki imâmın adının Abdurrahman olup, melekût âleminin muhafazasına baktığı; soldaki imâmın adının ise Abdülmelik olup, mülk âleminin muhafazasıyla görevli olduğu, ismi Abdullah olan

⁶⁰⁵ İbn Acîbe, *Mi'râcî't-Teşevvüf*, s. 107

⁶⁰⁶ Ethem Cebecioğlu, a.g.e, s. 184

⁶⁰⁷ Kâşânî, a.g.e, s. 76

⁶⁰⁸ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'l-Hitâb'tan bir bölüm-Gayb bahçesinden seslenişler –içinde-*, s. 103-109

⁶⁰⁹ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'l-Hitâb'tan bir bölüm-Gayb bahçesinden seslenişler –içinde-*, s. 147-150

⁶¹⁰ Ethem Cebecioğlu, a.g.e, s. 308

kutbun vefatı halinde, soldaki imâm olan Abdulmelik'in kutbun yerine geçtiği zikredilir.⁶¹¹

4. Evtâd

Evtâd, Arapça vetid kelimesinin çoğuludur. Kazık, direk anlamına gelir. Tasavvufî ıstılahta ise evtâd, ricâl hiyerarşisindeki bir kısım velî kastedilip, her devirde Hz. İdris, Hz. İlyas, Hz. İsa ve Hz. Hızır'a naip olan, Hak tarafından âlemin dört yönünü korumak üzere tayin edilen⁶¹² ve menzilleri, makamları dört yön, yani doğu, batı, güney, kuzey olan kimselerdir. Yine Allah'ın kendileriyle âlemi koruduğu, Hakkın nazargâhı olup,⁶¹³ marifetullahta derinlik sahibi olan, varlık âleminin dört köşesinin sütunları mesabesindeki dört kişi olarak tarif edilir.⁶¹⁴

Evtâdın, âlemi her gece dolaştıklarına işaret edilir.⁶¹⁵ Bunlardan; doğuyu hıfzedenin adı Abdülhay, batıyı hıfzedenin adı Abdülalîm, kuzeyi hıfzedenin adı Abdülmürîd, güneyi hıfzedenin adı Abdülkâdir olduğu, şeytanın onlara sokulamadığı ifade edilir. Evtâd; Hz. Âdem, Hz. İbrâhim, Hz. İsa ve Hz. Peygamberin (sav) kalpleri üzere olup, imdatları da İsrâfil, Mikail, Cebrail ve Azrail'dendir. Yine her biri Kâbenin rükünlerinden rükn-i şâmî, rükn-i ırâkî, rükn-i yemânî ve rükn-i hacir hükmünde olup, erkek oldukları gibi kadın da olabilirler.⁶¹⁶ Evtâda bazen "dağlar" anlamında "cibâl" de denir.⁶¹⁷

5. Ebdâl-Büdelâ

Büdelâ ve ebdâl kelimeleri bedel kelimesinin çoğuludur. Arapçada kelimenin kökü olan "bedl"; değiştirmek, yerini almak anlamına gelir. Bedel adı ise, bu fiilin faili için kullanılmıştır. Tasavvufî ıstılahta ricâlû'l-gayb erlerinden bir kısmını kastetmek için kullanılır. Bu kimselere bedel denmesinin sebebinin; kötü huylarını iyi huylara tebdil etmeleri yahut diledikleri vakit, diledikleri yerde kendilerine bedel gösterebildikleri, yani bir anda birçok yerlerde görünebildikleri ya da kendilerinden

⁶¹¹ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'l-Hitâb'tan bir bölüm-Gayb bahçesinden seslenişler –içinde-*, s. 110

⁶¹² Ethem Cebecioğlu, a.g.e, s. 201

⁶¹³ Kâşânî, a.g.e, s. 93

⁶¹⁴ İbn Acîbe, *Mi'râcü't-Teşevvüf*, s. 107

⁶¹⁵ Hücviri, a.g.e, s. 289

⁶¹⁶ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'l-Hitâb'tan bir bölüm-Gayb bahçesinden seslenişler –içinde-*, s. 112-113

⁶¹⁷ İbn Âbidîn, a.g.e, s. 33

hiyerarşik olarak üstte olanların eksilmeleri durumunda onların yerine geçmeleri olduğu söylenir.⁶¹⁸ Ayrıca peygamberlerin halifeleri olmaları,⁶¹⁹ kötülükleri iyiliklerle, kendi sıfatlarını sevgilinin sıfatlarıyla değiştirmiş olmaları da zikredilir.⁶²⁰ Yedi şahıs oldukları belirtilir.⁶²¹

Bunlardan birisi bir yerden ayrılp, bedenini sureti üzere bırakır ve hiç kimse onun gittiğinin farkına varmaz. O, başkası değil, bedeldir. Bedeller, Hz. İbrahim'in (as) kalbi üzerinde bulunurlar.⁶²² Ebdâl, ulaştıkları mertebelere, oruç ve namazla ulaşmış değillerdir. Bu mertebeye cömertlikle, cesaretle, temiz gönüllerle ve kendi kendilerini hesaba çekebilmeleri ile ulaşmışlardır.⁶²³ Ebdâlden biri olmak istenirse, Allah'ın dileyip istediği şeyleri sevmek gerekir. Zira Allah'ı seven kişi, Allah'ın takdiri ve hükümlerinden herhangi biriyle bu sevgi dâhilinde karşılaşır.⁶²⁴ Sûfiler, ebdâlin; sükût, uzlet, açlık ve uykusuzluk ile ebdâl olduklarına işaret eder.⁶²⁵

Kimi sûfiler, ebdâl ile büdelânın ayrı gruplar olduğunu söyler ve ebdâl hakkında şu bilgileri verirler: "Ebdâl her asırda yedi kişidir. Her biri yedi iklimden birine bakar. Her bir bedel kendisine mensup olan iklimin işlerine vâkıf ve esrârını ârifdir. Ebdâl sürekli dolaşır. Önceden evli değilse ebdâl olduktan sonra evlenemezler. Yine ebdâlin baktığı yedi iklim vardır ki, şunlardır:

Birinci iklim; Zuhâl'e (Satürn) mensup olup, Hind beldeleridir.

İkinci iklim; Müşteri'ye (Jüpiter) mensup olup, Çin ülkesidir.

Üçüncü iklim; Merih'e (Mars) mensup olup, Türk illeridir.

Dördüncü iklim; Şems'e (Güneş) mensup olup, Horasan taraflarıdır.

Beşinci iklim; Zühre'ye (Venüs) mensup olup, Mâverâü'n-nehirdir.

Altıncı iklim; Utarid'e (Merkür) mensup olup, Anadoludur.

Yedinci iklim; Kamer'e (Ay) mensup olup, Bulgar'dır (Avrupa).

⁶¹⁸ Ethem Cebecioğlu, a.g.e, s. 11

⁶¹⁹ İbn Âbidîn, a.g.e, s. 25

⁶²⁰ İbn Acibe, *Mi'râcü't-Teşevvüf*, s. 107

⁶²¹ Kâşânî, a.g.e, s. 106

⁶²² Kâşânî, a.g.e, s. 106

⁶²³ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e, C. VII, s. 338

⁶²⁴ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e, C. VII, s. 404

⁶²⁵ İbn Arabî, *Hilyetü'l-Ebdâl-Allah Erlerinin Süsü-Hakikat Yolcusuna Kılavuz-İçinde-*, (çev. Muhammed Bedirhan), 2. B., İstanbul, Hayykitap Yayınları, 2010, s. 121

Bu yedilerin adları şunlardır: Abdülhay, Abdülmürîd, Abdülalîm, Abdülkâdir, Abdüssemî', Abdülbasîr, Abdüşşekûr. İlk dördü aynı zamanda evtâdın isimleridir.”⁶²⁶ Ebdâlin; çocuklarının olmadığı ve hiçbir şeye lanet okumadıkları nakledilir.⁶²⁷ Genel olarak ebdâlin sayısı 7 olarak kabul edilmekle beraber 9 veya 40 kişi olduklarını söyleyenler de bulunmaktadır.⁶²⁸ Ebdâl ve büdelâyı ayıranlar, büdelânın 12 kişi olduğunu ve ebdâl ile karıştırılmasının isim benzerlikleri sebebiyle olduğunu söylerler.⁶²⁹

6. Nükabâ

Nükabâ, nakîb kelimesinin çoğulu olup, Arapçada lider, başkan, reis, müdür, şef anlamlarına gelir. Tasavvufî ıstılahta ise, ricâl hiyerarşisinin üç yüzler seviyesinde bulunan kimseler kastedilir.

Sûfilere göre nükâbâ, “el-Bâtın” ismini gerçekleştirmiş veliler zümresidir.⁶³⁰ Nefislerin gizliliklerini ortaya çıkartan,⁶³¹ varlık âlemini aşıp, varlığı vereni görmenin yüceliğine çıkan⁶³² kimseler olup, üç yüz kişidirler.⁶³³ Sayıları, kimilerine göre üç yüz değil, on kişidir.⁶³⁴ Bazıları ise nukabânın on iki kişi olduklarını savunur. İsmail Hakkı Bursevî, nükabâyı 12 kişi olarak kabul edenlerden olup, 12 olmalarını 12 burç ile ilintilendirir. Bu burçların özelliklerine vâkıf olduklarını, sırlarını ve tesirlerini bildiklerini nakleder. Ayrıca onların, insanların bâtınlarını keşfettiklerini, sırlarını ortaya çıkardıklarını, nefis ve İblis hakkında derin bilgi sahibi olduklarını, bıraktıkları izden, sahibinin saîd (cennetlik) veya şakî (cehennemlik) olduklarını anlayabildiklerini söyler.⁶³⁵ Bazı sûfiler de nükabânın; kırklar olup, tasarruflarının sıkışık durumdakilere yetişmek, halkın ıslâhı, velâyete münasip kimselerin tespit edip velîlere katmak olduğunu naklederler.⁶³⁶

⁶²⁶ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'l-Hitâb'tan bir bölüm-Gayb bahçesinden seslenişler –içinde-*, s. 113-118

⁶²⁷ İbn Âbidîn, a.g.e, s. 54

⁶²⁸ Ethem Cebecioğlu, a.g.e, s. 11

⁶²⁹ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'l-Hitâb'tan bir bölüm-Gayb bahçesinden seslenişler –içinde-*, s. 138

⁶³⁰ Ethem Cebecioğlu, a.g.e, s. 490

⁶³¹ Kâşânî, a.g.e, s. 559

⁶³² İbn Acîbe, *Mi'râcü't-Teşevvüf*, s. 107

⁶³³ Ethem Cebecioğlu, a.g.e, s.490; Kâşânî, a.g.e, s. 559

⁶³⁴ İbn Âbidîn, a.g.e, s. 40

⁶³⁵ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'l-Hitâb'tan bir bölüm-Gayb bahçesinden seslenişler –içinde-*, s. 119

⁶³⁶ Musa b. Şeyh Tâhir Tokâdî, a.g.e, s. 57

7. Nücebâ

Nücebâ, tekili necîb olan Arapça bir kelimedir. Necîb, soylu, asil, mümtaz, seçkin anlamlarına gelir. Tasavvufî ıstılahta ise nücebâ; soyluluk ve seçkinlikleri sebebiyle Allah'a erkenden varan,⁶³⁷ yaratıkların ağırlıklarını taşıyan ve Hakk'ın dışındaki şeylerde tasarruf edebilen kırk kişidir.⁶³⁸

Nücebâ hakkında; “Allah’ın, yarattıkları arasından halis, nücebâ ve seçkin kulları vardır. Bunlar, dünyada bedenleriyle yaşarlar, ama ruhları melekût âlemine bağlıdır. Bunlar, Allah’ın kulları arasında en seçkin kullarıdır. Yeryüzünde O’nun eminleridir. İnsanları marifetullahâ dâvet edenlerdir. Allah’ın dinine yönelmeye vesiledirler” denilir.⁶³⁹ Bazı sûfiler, nücebânın üç yüzler olduğunu, tasarruflarının halka mansıp üleştirme olduğunu, kimini azledip kimini nasb ettiklerini söylerler.⁶⁴⁰ Bazıları ise nücebânın sekiz kişi olduklarını,⁶⁴¹ makamlarının kürsî olduğunu, kendi dertlerini bırakıp halkın dertleriyle ilgilendiklerini söyler.⁶⁴² Nücebânın kırk, on iki, üç yüz⁶⁴³ veya yetmiş kişi oldukları da nakledilir.⁶⁴⁴

8. Ahyâr

Ahyâr, Arapçada hayırlılar anlamına gelir. Dünya düzenini koruyan, özel olarak da “ricâlü'l-gayb” veya “ricâlullah” denilen seçkin insanlardır. Bunların sayıları çeşitli kaynaklara göre, altı ila üç yüz küsur arasında değişmektedir.⁶⁴⁵

Ahyârın alâmetleri; kulun rahatını bozması, taat için var gücüyle çalışması, alçak gönüllü olması,⁶⁴⁶ hilim, inâbe ve gece ibâdetidir.⁶⁴⁷ Ahyârın mertebelerine ancak sıdkla ulaşılabilceği kabul edilir.⁶⁴⁸

⁶³⁷ İbn Acîbe, *Mi'râcü't-Teşevvüf*, s. 107

⁶³⁸ Kâşânî, a.g.e, s. 554

⁶³⁹ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e, C. VII, s. 472

⁶⁴⁰ Musa b. Şeyh Tâhir Tokâdî, a.g.e, s. 57

⁶⁴¹ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'l-Hitâb'tan bir bölüm-Gayb bahçesinden seslenişler –içinde-*, s. 120; İbn Âbidîn, a.g.e, s. 35

⁶⁴² İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'l-Hitâb'tan bir bölüm-Gayb bahçesinden seslenişler –içinde-*, s. 120

⁶⁴³ İbn Âbidîn, a.g.e, s. 40

⁶⁴⁴ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'l-Hitâb'tan bir bölüm-Gayb bahçesinden seslenişler –içinde-*, s. 138

⁶⁴⁵ Ethem Cebecioğlu, a.g.e, s. 43

⁶⁴⁶ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e, C. I, s. 40

⁶⁴⁷ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e, C. VI, s. 225

⁶⁴⁸ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e, C. VIII, s. 638

9. Ebrâr

Birr Arapçada; hürmet, saygı; dürüstlük, dindarlık, zühd; kibarlık, nezaket; sadaka anlamlarında kullanılır. Ebrâr, çoğul bir kelime olup tekili “berr”dir. Berr; bağlı, sâdik, hürmetkâr; doğru dürüst, dindar, nazik, kibar anlamlarına gelir. Dinî ıstılahta ise; birr sahibi, iyiliğe erişmiş, iyilik yapan kimse kast edilir.

Tasavvufta ebrâr; imanında samimi olanlar, karıncayı bile incitmeyen⁶⁴⁹ ve kötülüğe niyet etmeyen,⁶⁵⁰ Allah'a itaat eden,⁶⁵¹ marifette istikâmet sahibi olan,⁶⁵² muttaki,⁶⁵³ delil ve burhan ehli, cennetlik, mümin kimselerdir.⁶⁵⁴ Ebrâr, Allah'ın sevgili, iyi kulları için kullanılan bir tabirdir. Ahyâr kelimesi ile aynı manaya geldiği, ayrıca ebdâl kelimesi ile de eş anlamlı olduğu söylenir. Ahyâr, derece olarak mukarrebûnun altındadır. Bu gruba mensup olanlar ikiye ayrılır: Allah bir kısmını, kullarına iâde etmiştir; onlar arasında yaşar, onları irşâd eder. İkinci grubu ise, Allah kullara iade etmemiş, kendisiyle meşgul etmiştir. Hiyerarşik rical sıralamasında bunlara yediler de denir. Bunlara uyulmaz, ancak inkâr da edilmez. Birinci grup, hizmet ehli olup, halk ile meşgul edilmiştir.⁶⁵⁵ Ayrıca el-Berr (cc), esmâ'ül-hüsnâdan bir isimdir ki, “cömertliği bir an olsun kesintiye uğramayan” anlamındadır.⁶⁵⁶

Ebrârın kalbinin güzel amellerle, eşrârın, yani şerhilerin ise kalplerinin kötülükle coştuğu söylenir.⁶⁵⁷ Ebrârın üç temel özelliği vardır. Bunlar; çok istiğfâr etmek, merhametli olmak ve bol sadaka vermektir.⁶⁵⁸ Sûfiler, ebrârın ilimlerinin mukarrebûnun ilimleri ile güzelleştiğini, amellerinin onların müşâhedesi, yani nezâret ve şahitliği ile ilâhî huzura yükseldiğini; onların, bu âriflere yakınlıkları sayesinde kendilerinde manevi bir ilerleme bulduklarını söyleyerek onların, mukarrebûnun talebeleri konumunda olduklarına işaret ederler.⁶⁵⁹

⁶⁴⁹ İbn Acîbe, *Bahru'l-Medîd*, C. X, s. 616.

⁶⁵⁰ İbn Acîbe, *Bahru'l-Medîd*, C. X, s. 466

⁶⁵¹ İbn Acîbe, *Bahru'l-Medîd*, C. X, s. 616

⁶⁵² İbn Acîbe, *Bahru'l-Medîd*, C. II, s. 303

⁶⁵³ Sülemî, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, s. 377

⁶⁵⁴ İbn Acîbe, *Bahru'l-Medîd*, C. X, s. 618

⁶⁵⁵ Ethem Cebecioğlu, a.g.e, s. 179

⁶⁵⁶ Abdülkerîm Cîlî, *el-Kemâlâtü'l-Îlâhiyye-Îlâhî Kemaller*, trc: Cevher Caduk, 1. B., İstanbul, İlkharf Yayınları, 2011, s. 210

⁶⁵⁷ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e, C. II, s. 221

⁶⁵⁸ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e, C. VIII, s. 155

⁶⁵⁹ Ebû Tâlib el-Mekkî, a.g.e, C. III, s. 239.

B. Rakamsal Ricâl Hiyerarşisi

Ricâlin, sayılarına göre tasnifi de, daha net bilgi sunabilir. Bu çalışmada İsmail Hakkı Bursevî'nin, İbnü'l-Arabî'ye dayanarak ortaya koyduğu ricâl sayıları esas alınmakla beraber⁶⁶⁰, farklı veriler de dipnotlarda gösterilerek şu şekilde sunulmuştur:

Birler

- Kutub
- Gavs
- Havârî
- Efrâd
- İsrafilî ferd
- Kadından da olabilen vâhid
- Kadından da olabilen bir diğer vâhid
- Sakîtü'r-refref bin sakîtü'l-arş isimli vâhid
- Vâhid
- Vâhid-i şebh-i İsa (a.s)
- Hızır (a.s)
- İlyas (a.s)

İKiler

- İmâmân
- Ricâlü'l-Ganî Billâh isimli ikiler

Üçler

- İlâhiyyûn ve Rahmâniyyûn isimli üçler
- Muhtârûn⁶⁶¹
- Hâtemü'l-Evliyâ: Hz. İsa, İbnü'l-Arabî ve Hz. Mehdi⁶⁶²
- Kutup ve İmâmân birlikte, üçler olarak da isimlendirilirler.
- Nükabâ⁶⁶³

Dörtler

⁶⁶⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'l-Hitâb'tan bir bölüm-Gayb bahçesinden seslenişler –içinde-*

⁶⁶¹ Musa b. Şeyh Tâhir Tokâdî, a.g.e, s. 57; İbn Âbidîn, a.g.e, s. 40

⁶⁶² İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'l-Hitâb'tan bir bölüm-Gayb bahçesinden seslenişler –içinde-*, s. 125-126

⁶⁶³ Hücvirî, a.g.e, s. 276

- Evtâd
- Ricâlü'l-Heybet Ve'l-Celâl isimli dörtler

Beşler

- Beşler
- Cebrâilî beşler
- Ricâlü'l-İştîyâk isimli beşler
- Urefâ⁶⁶⁴

Altılar

- Ricâlü'l-Eyyâmi's-Sitte isimli altılar

Yediler

- Ebdâl
- Halilî Yediler
- Ricâlü Meârici'l-Âlî isimli yediler
- Mülâzımân⁶⁶⁵
- Ahyâr⁶⁶⁶
- Urefâ⁶⁶⁷
- Ebrâr⁶⁶⁸

Sekizler

- Nücebâ⁶⁶⁹
- Ricâlü'l-Kuvvet ve Ricâlü'l-Kahr isimli sekizler

Onlar

- Ricâlü'l-Gayb isimli onlar
- Ricâlü'l-Ayni't-Tahkîm Ve'z-Zâid isimli onlar
- Nükabâ⁶⁷⁰

⁶⁶⁴ Musa b. Şeyh Tâhir Tokâdî, *Mantıku'l-Gayb, Gayb bahçesinden seslenişler –içinde-*, (haz. Tahir Hafızlıoğlu), 2. B., İstanbul, İnsan Yayınları, 2012, s. 57

⁶⁶⁵ Musa b. Şeyh Tâhir Tokâdî, a.g.e, s. 57

⁶⁶⁶ İbn Abidin, a.g.e, s. 39

⁶⁶⁷ İbn Abidin, a.g.e, s. 40

⁶⁶⁸ Hücvîrî, a.g.e, s. 276

⁶⁶⁹ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'l-Hitâb'tan bir bölüm-Gayb bahçesinden seslenişler –içinde-*, s. 119

On birler

- Ricâlü Tahti'l-Esfel isimli on birler

On ikiler

- Nükabâ⁶⁷¹
- Büdelâ isimli on ikiler

On dörtler

- On dörtler⁶⁷²

On beşler

- Ricâlü'l-Hannân Ve Atfî'l-İlahî on beşler

On sekizler

- On sekizler

Yirmi dörtler

- Ricâlü'l-Feth isimli yirmi dörtler

Otuzlar

- Ebdâl⁶⁷³

Kırklar

- Nühî kırklar
- Recebiyyûn
- Nükabâ⁶⁷⁴
- Ebdâl⁶⁷⁵
- Sıddîklar⁶⁷⁶
- Evtâd⁶⁷⁷
-

⁶⁷⁰ İbn Âbidîn, a.g.e, s. 40

⁶⁷¹ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'l-Hitâb'tan bir bölüm-Gayb bahçesinden seslenişler –içinde-*, s. 119

⁶⁷² Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e, C. IV, s. 397

⁶⁷³ İbn Âbidîn, a.g.e, s. 28

⁶⁷⁴ Musa b. Şeyh Tâhir Tokâdî, a.g.e, s. 57

⁶⁷⁵ İbn Âbidîn, a.g.e, s. 28

⁶⁷⁶ İbn Âbidîn, a.g.e, s. 28

⁶⁷⁷ İbn Âbidîn, a.g.e, s. 40

Kırk dörtler

- Ebdâl. Kırk erkek ve dört kadın.⁶⁷⁸

Yetmişler

- Nücebâ⁶⁷⁹

Üç yüzler

- Üçyüzler
- Nücebâ⁶⁸⁰
- Nükabâ⁶⁸¹
- Ahyâr⁶⁸²

Beş yüzler

- Beşyüzler⁶⁸³

Binler

- Binler⁶⁸⁴

Sayısı Belli Olmayanlar

- Ricâlü'l-Mâ'
- Muhaddesûn.

III. MÜRŞİD VE İLGİLİ KAVRAMLAR

A. Sûfî

Tasavvuf dünyasına mensup kimseler hakkında en fazla kullanılan kelime sûfî ismi olup, birçok mevzu bu isim etrafında dönüp durmaktadır. Tasavvufa karşı dışarıdan yöneltilen eleştiriler de, içeride yapılan tartışmalar da hiç şüphesiz bu kavram üzerinden gerçekleştirilir. Dolayısıyla en fazla yaygınlaşma alanı bulmuş olup tasavvuf ismi bile bu kavramdan sonra ortaya çıkmış gözükmemektedir.

⁶⁷⁸ İbn Âbidîn, a.g.e, s. 40

⁶⁷⁹ İbn Âbidîn, a.g.e, s. 39

⁶⁸⁰ Musa b. Şeyh Tâhir Tokâdî, a.g.e, s. 57

⁶⁸¹ İbn Âbidîn, a.g.e, s. 39

⁶⁸² Hücvirî, a.g.e, s. 276

⁶⁸³ İbn Âbidîn, a.g.e, s. 39

⁶⁸⁴ Akşemseddin, *Makâmât-ı Evliyâ*, (haz. İhramcızâde İsmail Hakkı), (Basılmamış eser), s. 44

1. Sûfi Kelimesinin Kökeni

Sûfi kelimesinin kökeni hakkında çokça tartışmalar mevcuttur. Bu tartışmalar ışığında ortaya çıkan ihtimaller şöyle zikredilir:

1- Sûfi: Dindar kimsedir. İslâm'dan önce Kâbe'yi ziyarete gelen birine sûfi denildiği nakledilir.⁶⁸⁵

2- Safevî: Bu kelimenin dile ağır geldiğinden kısaltılarak sûfi şeklinde söylenildiği mervîdir.⁶⁸⁶

3- Sûf: Yün demektir. Sûfiler Hz. Peygamber'in (sav) ve sahabenin yün elbise giymelerinden dolayı yün ismine nispetle sûfi denilmiştir.⁶⁸⁷

4- Ehl-i suffa: Ehl-i suffanın özelliklerine yakın olmalarından dolayı bu isme nispet edilmiştir.⁶⁸⁸

5- Safâ: Saflık, arılık, duruluktur. Sûfilerin batınlarını saflaştırmalarından mütevellittir.⁶⁸⁹

6- Saf: Sûfiler Hakka kullukta hep ön safta bulduklarından, bu kökenden türemiştir.⁶⁹⁰

7- Sıfat: Ahlâk-ı hamîde ile sıfatlandıkları için, sûfi kelimesinin sıfat kelimesi ile alakalı olma ihtimali de dillendirilir.⁶⁹¹

8- Sufâne: Bir çöl bitkisinin adı olup, sûfilerin seyahatlerinde bu bitkiyle beslendiği nakledilir.⁶⁹²

9- Sûfetü'l-kafâ: Enseye sarkan saç anlamında olup, saçlarını uzatmalarından dolayı bu ismin sûfilere verilmiş olabileceği de ihtimaller arasında zikredilir.⁶⁹³

⁶⁸⁵ Serrâc, a.g.e., s. 22

⁶⁸⁶ Sühreverdî, *Avârifü'l-Ma'ârif*, s. 76

⁶⁸⁷ Kelâbâzî, a.g.e., s. 54

⁶⁸⁸ Kelâbâzî, a.g.e., s. 53

⁶⁸⁹ Kelâbâzî, a.g.e., s. 53

⁶⁹⁰ Kelâbâzî, a.g.e., s. 53

⁶⁹¹ Kelâbâzî, a.g.e., s. 55

⁶⁹² Abdurrezzak Tek, *Tarihi Süreçte Tasavvuf Ve Tarikatlar*, 2. B., Bursa, Emin Yayınları, 2017, s. 67

⁶⁹³ Abdurrezzak Tek, *Tarihi Süreçte Tasavvuf Ve Tarikatlar*, s. 67

10- Benu Sûfe: İslâm'dan önce kendilerini Kâbe'ye adanmış oldukları rivayet edilen bir kabilenin adı olup, bunlara benzetilerek de sûfi ismi kullanılmış olabileceği anlatılır.⁶⁹⁴

11- Kuşeyrî, sûfi kelimesinin bunlardan hiç biriyle alakalı olmadığını, bu ismin bu taifeye özel bir isim olarak verildiğini savunur.⁶⁹⁵

2. Sûfi Ve Özellikleri

Sözlüklerde sûfi kelimesi için; yünlü, yün giyen, yün ürünü gibi anlamlar verilir. Dini ıstılahta ise sûfi; tasavvuf yoluna giren,⁶⁹⁶ Hakka ulaşan,⁶⁹⁷ Allah'ın seçkin kullarının özellikleriyle nitelenmiş kimsedir.⁶⁹⁸

Sûfi müelliflerden Sülemî, diğer ilimlere kıyasen yaptığı sûfi tanımında hadisçilerin, haberleri nakledip, onları ezberleyip toplamakla, sağlamını zayıfını ayırt etmekle meşgul olduklarını; fıkıhçıların, eserlerin hükümlerini, manalarını, nâsih - mensûh, mücmel ve mufassal olanlarını açıkladıklarını; amel işleme yolunu tutup zühd yoluna giren muamelatçıların da, fiilleri ve mücâhedeleri düzeltmeye çalıştıklarını; hakikatçilerin ise tevhidin hakikatlerine dalıp, tecrîdsiz tefrîde yani çokluk içinde birliği bulmaya işaret ettiklerini ve hâllerin manalarından söz ettiklerini, işte bunlara sûfiyye adı verildiğini söyler.⁶⁹⁹ Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*'unda tasavvuf ehlini sûfi, mutasavvıf ve mustasvif diye üçe ayırarak sûfinin, seyrü sülûk yolcularından kemâl ehli olup, nefsinin etkisinden kurtulan ve hakikate ulaşan kimse olduğunu, mutasavvıfın ise; seyrü sülûk yolculuğuna başlayarak henüz tâlip konumunda olan, nefsinin etkisinden kurtularak hakka ulaşmayı talep edip mücadele eden, sûfilerin yolunu onların belirlediği usullere uygun olarak takip eden kimse olduğunu, mustasvifin ise; mal ve makam sahibi olmak gibi dünyevi gayelerle kendini sûfilere benzettiğini söyler.⁷⁰⁰

Sûfilerin, sahip olduğu hâl ve makamlara göre farklı bir sûfi tanımı vardır. Bunlar binlerle ifade edilir. Örneğin Kuşeyrî, elli civarında sûfi tanımı nakleder. Belli

⁶⁹⁴ Abdurrezzak Tek, *Tarihi Süreçte Tasavvuf Ve Tarikatlar*, s. 67

⁶⁹⁵ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 527

⁶⁹⁶ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 527

⁶⁹⁷ Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s. 581

⁶⁹⁸ Kâşânî, a.g.e., s. 338

⁶⁹⁹ Sülemî, *Kitâbu Sülûki'l-Ârifîn-Âriflerin Sülûku Meselesi (Tasavvufun Ana İlkeleri/Sülemî'nin*

Risâleleri içinde), (çev. Süleyman Ateş), Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981, s. 122-123

⁷⁰⁰ Hücvirî, a.g.e., s. 98-99

başlı tanımlara göre sūfi; dünyanın, isyan ve itaatsizliklerin, şer olan her şeyin, hatta kendi varlığı da dâhil olmak üzere Allah Teâlâ dışındaki her şeyin,⁷⁰¹ kişinin ruhunda oluşturduğu tüm bulanıklıklardan arınan,⁷⁰² böylece nefesine kölelikten kurtulan,⁷⁰³ sebepleri görmeyip müsebbibe odaklanan, bunun sonucunda nefsinin etkisinden kurtulup mevlâsına bağlanan,⁷⁰⁴ Rabbinin her aldığına ve verdiği razı olup kendini istemekle ve üzülmeyle yormayan,⁷⁰⁵ sürekli Allah ile birlikte olup ondan kendisine gelen ilim ile beslenen,⁷⁰⁶ her güzel şeye tabi olmaya âmâde olup⁷⁰⁷ hakkın huzurunda ilk safta yer alan,⁷⁰⁸ hâliyle müridlere önderlik yapıp,⁷⁰⁹ insanlara nasihat eden,⁷¹⁰ Hakk'ın seçtiği,⁷¹¹ kâmil ve öncü velîdir. *Avârif* müellifi Sühreverdî, binden fazla tariften hareketle ortaya koyduğunu belirttiği tanımda sūfinin, devamlı kalp temizliği ile uğraşan kimse olduğunu belirtir.⁷¹²

İlk dönem sūfi müelliflerden Sülemî'nin yaptığı tespitlere göre sūfiler; Allah'ın yeryüzündeki güvenli dostları, Allah'ın kendilerine özel sırlar ve ilimler verdiği seçkin kullar olup, peygamber lisanıyla övülen kimselerdir.⁷¹³

Sonuç olarak sūfi; tasavvuf yolunda hedefe varmış kişi; mutasavvıf, sūfi olma yolculuğuna başlayan kimse; mustasvif ise, sūfi görüntüsü vermekle beraber, tasavvufla alakası olmayan kimsedir.

B. Delîl

Delâlet, Arapçada; işaret etme, gösterme, rehberlik, liderlik, başkanlık anlamlarına gelir. Bu yüzden yol gösterici kılavuzlara *delîl* adı verilmiştir. Bu isimlendirme, mürşidlik yapan kimse için kullanılmaya oldukça uygun düşmektedir. Ancak yaygınlık kazanmamıştır.

⁷⁰¹ Serrâc, a.g.e., s. 259

⁷⁰² Sülemî, *Beyânu Ahvâli's-Sûfiyye-Mutasavvıfların Halleri (Tasavvufun Ana İlkeleri/Sülemî'nin Risâleleri içinde)*, (çev. Süleyman Ateş), Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981, s. 112

⁷⁰³ Serrâc, a.g.e., s. 12

⁷⁰⁴ Serrâc, a.g.e., s. 25

⁷⁰⁵ Serrâc, a.g.e., s. 24

⁷⁰⁶ Serrâc, a.g.e., s. 25

⁷⁰⁷ Serrâc, a.g.e., s. 12

⁷⁰⁸ Hücvirî, a.g.e., s. 100.

⁷⁰⁹ Sülemî, *Menâhicü'l-Ârifin*, s. 14

⁷¹⁰ Ebû Nuaym Isbehânî, a.g.e., C. I, s. 49-50

⁷¹¹ Ebû Nuaym Isbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 641

⁷¹² Sühreverdî, *Avârifü'l-Ma'ârif*, s. 72

⁷¹³ Sülemî, *Kitâbu'l-Mukaddime Fi't-Tasavvuf*, s. 106-108

Hâris el-Muhâsibî'nin nakline göre Allah, irşadla vazifelendirdiği kullarına şöyle buyurmuştur: *“Ey deliller topluluğu! Beni kaybettiği için hasta olarak size geleni tedavi edin, hizmetimden kaçanı geri gönderin. Verdiklerimi ve nimetlerimi unutana hatırlatın. Size hitap ettim, çünkü ben Halîm'im. Halîm olan, halîm olanları istihdam eder.*⁷¹⁴ Görüldüğü üzere bu nakilde mürşidlere “delil” adı verilmiştir. Ayrıca Ahmed b. Ebi'l-Havârî hakkında, onun kadar Allah'a delâlet eden kimse olmadığı denilmiş ki,⁷¹⁵ buradan da mürşidin yaptığı irşad işine “delâlet” de denildiği anlaşılmaktadır.

C. Şeyh

Şeyh Arapçada; saygı duyulan yaşlı kişi, ihtiyar adam, reis, şef, başkan, üstâd gibi anlamlara gelir. Dinî istılahta; ilmi ile öne çıkan büyük âlimlere şeyh denilmiştir. Fıkıh, tefsir, kelim vb. ilimlerin literatüründe önde gelen âlimler hakkında şeyh kelimesi önceden beri kullanılmaktadır. Kimi âlimlere de şeyhü'l-islam, yani islamın öncü âlimi lakabı verilmiştir. Hadis literatüründe bazı muhaddisler için şeyh ismi hadis ilminde bir derece olarak kullanılmıştır.

Tasavvufta ise şeyh; şeriat tarikat ve hakikat ilminde derinleşmiş,⁷¹⁶ hak bir yolda sülûk eden ve bu yoldaki zararlı ve tehlikeli hususları tanıdıktan sonra, hâl ve makamlar konusunda müridini bilgi sahibi yapmak suretiyle irşad eden,⁷¹⁷ müridinin terbiye, sülûk ve keşfinde üstâdının seviyesine erişmesi için muhtaç olduğu işlerin tümünü kendinde toplayan, her durumda uygun olan ve olmayan işleri bilen kimsedir.⁷¹⁸

Şeyh kelimesi ilk dönemlerden beri zâhidler ve sûfîler arasında kullanılmaktadır. Ebû Abdullah b. el-Cellâ'nın altı yüz şeyhle görüştüğü,⁷¹⁹ Ahmed b. Hanbel'in, Serî es-Sekâtî hakkında *“yemeği koklamasıyla ünlü şeyh”* dediği,⁷²⁰ Cüneyd-i Bağdâdî'ye üstâd ve şeyh diye hitap edildiği nakledilir.⁷²¹

⁷¹⁴ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VIII., s. 65-66

⁷¹⁵ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VII, s. 580

⁷¹⁶ Kâşânî, a.g.e., s. 319

⁷¹⁷ Necmüddin Kübrâ, *Risâle İle'l-Hâim-Tasavvufî Hayat*, (çev. Mustafa Kara), 2. B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 1996, s. 87

⁷¹⁸ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'l-Hitâb'tan bir bölüm-Gayb bahçesinden seslenişler –içinde-*, s. 78

⁷¹⁹ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VII., s. 641

⁷²⁰ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VIII., s. 160

⁷²¹ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VIII., s. 429

Şeyhlik rütbesi, sûfilerin yolunda rütbelerin en yükseği ve Allah'a da'vette peygamber vekilliği olarak kabul edilir.⁷²² Kâmil bir şeyhin; himmetiyle, fiiliyle ve sözüyle müridine fayda verdiği, gerek huzurda gerekse gıyapta müridini koruduğu kabul edilir.⁷²³ Gazâlî, gerçek bir şeyhte bulunması gereken hâl ve sıfatları açıklarken, bir şeyhin dünya ve makam sevgisinden yüz çevirmesi, tabii olduğu bir silsile ile Hz. Peygamber'e (sav) ulaşması, nefsini terbiye etmiş olması, güzel ahlâklı, yemesinde, konuşmasında, uykusunda azlığı tercih etmesi, çokça namaz, oruç, sadaka vermesi gerektiğini belirtir. Ayrıca şeyhin kendisinin de basiret sahibi bir şeyh eliyle yetiştirilmiş olup, sabır, dua, şükür, tevekkül, yakîn, kanaat, nefis huzuru, ağırbaşlılık, tevazu, ilim, sadakat, hayâ, vefa, vakâr, sükûnet ve temkin gibi güzel ahlâka dâir niteliklere sahip olması gerektiğini zikreder.⁷²⁴

Sûfiler, şeyhliğin şartlarını iki kısma ayırıp, birinci kısımda; bir şeyhin; Hakk'ın has kulu, Allah katından verilen hakikatleri aracısız alabilme, özel bir rahmete sahip olma, ilimleri bizzat Hak'tan talim etme ve vasıtasız olarak ledün ilmine ulaşabilme kabiliyetinin olması gerektiğini söylerler.⁷²⁵ İkinci kısımda ise; ilim, ehl-i sünnet itikadı, akıl, cömertlik, şecaat, iffet, dünyadan etkilenmemek, şefkat, hilim, affedicilik, güzel ahlâk, îsâr, kerem, tevekkül, teslimiyet, rıza, sebat ve heybet sahibi olmayı zikrederler.⁷²⁶ Ayrıca bir şeyh; rüyalar, düşünce ve vesveseler, ilhamlar ve keşifler hakkında da gerekli bilgiye sahip olmalıdır.⁷²⁷

Tasavvuf yoluna girip seyrü sülûk ile kâmil bir insan olma hedefini gerçekleştirmek için müride bir şeyhin mutlaka gerekli olduğu anlaşıldıktan sonra, şeyhlerin de çeşitleri olduğunu, dolayısıyla müridin, kendisini gayesine eriştirecek olan şeyhin hangisi olacağını da bilmesi gerektiği vurgulanır. Şeyhler, daha çok sohbet, talim, hırka şeyhleri olarak bilinmekle beraber, bu çeşitlendirmeler usûl ve meşreplere göre farklı isimlendirmeler de almıştır. Sûfilerce zikredilen şeyh türleri genel olarak şunlardır:

⁷²² Sühreverdî, *Avârifü'l-Ma'ârif*, s.102; Sühreverdî, *Avârifü'l-Ma'ârif*, 1. B., Kahire, el-Mektebetü's-Sekâfeti'd-dîniyye, 2006, s. 94

⁷²³ Abdullah b. Alevî el-Haddâd, *Risâletü'âdâbi sülûki'l-mürîdîn*, (çev. Muhammed Danişman), 1. B., İstanbul, Hâcegân Yayınları, 2015, s. 63

⁷²⁴ Gazâlî, *Eyyühe'l-Veled*, s. 54-55

⁷²⁵ Necmeddîn-i Dâye, a.g.e., s. 196

⁷²⁶ Necmeddîn-i Dâye, a.g.e., s. 196-205

⁷²⁷ İsmail Hakkı Bursevî, *Kitâbu'l-Hitâb'tan bir bölüm-Gayb bahçesinden seslenişler –içinde-*, s. 78

Sohbet Şeyhi: En iyi, en kâmil ve en yüce şeyhtir.⁷²⁸ Hırka, zikir gibi vasıtalarla değil, aracısız irşad eden,⁷²⁹ Allah'a yakınlık kapısını gösteren şeyhtir.⁷³⁰ Sohbet şeyhi, müridlerini çoğunlukla söze ihtiyaç duymaksızın hâl ve tavırlarıyla etkileyerek terbiye eder.⁷³¹ Bundan dolayı, kelâmdan ziyade böyle bir şeyh ile birlikte bulunma haline daha fazla önem verilir.

Talim Şeyhi: Talebelerine ilim öğreten, ilim yolunu gösteren, zikir talim eden şeyhtir.⁷³² Talim şeyhleri, İslam'ı bilen, takva sahibi, sâlih müminlerdir. Kendilerine başvuran müminlere dinin zâhir hükümleriyle birlikte bâtın hükümlerini de öğretir; sohbet ve nasihatlerle nefislerini arındırıp ahlâklarını düzeltmek hususunda onlara yardımcı olurlar.⁷³³ Bu tür bir şeyhin kitapları, ilmin kaynaklarını bilen, mahir ve zeki kimse için yeterli olur.⁷³⁴ Böyle bir şeyhe, ilim şeyhi adı da verilir.⁷³⁵

Terbiye Şeyhi: Terbiye şeyhi, kendisine bağlanan bir müridi, tıpkı bir anne babanın çocuklarını, bir öğretmenin öğrencisini, bir ustanın çırağını yetiştirmesi gibi yetiştirir. Dindar, akıllı ve samimi bir kimse için bu tür bir şeyhle bulunmak yeterli olur.⁷³⁶

Hırka Şeyhi: Hâli, önce hırkaya, sonra müride geçen şeyhtir.⁷³⁷ Burada hırka, irşada vasıta olmuştur.

Zikir Şeyhi: Hâli, müride zikir vasıtasıyla geçen şeyhtir.⁷³⁸

Hizmet Şeyhi: Böyle bir şeyhin terbiyesine ve hizmetine giren bir mürid, kendi nefsinin kibrinden ve isteklerinden kurtulur. Müridin yükselişi hizmet ile gerçekleşecektir.⁷³⁹

⁷²⁸ Şeyh Ali Behcet Efendi, a.g.e., s. 45

⁷²⁹ Muhammed b. Abdullah Hânî, a.g.e., s. 135

⁷³⁰ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî-Âlemlerin Anahtarı*, (çev. Osman Güman), 1. B., İstanbul, Gelenek Yayınları, 2010, s. 203

⁷³¹ Reşat Öngören, "Şeyh", *DİA*, C. XXXIX, ss. 50-52

⁷³² İbn Acîbe, *Fütûhât-ı İlâhiye*, s. 187

⁷³³ Reşat Öngören, "Şeyh", *DİA*, C. XXXIX, ss. 50-52

⁷³⁴ Ahmed b.Zerrûk, *Kavâidü't-tasavvuf-İslam Tasavvufunun Temel Esasları*, (çev. Ali Pekcan, İbrahim Aydın, Mustafa Topcu), 1. B., İstanbul, Gelenek Yayınları, 2015, s. 100-101

⁷³⁵ Abdulkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbânî*, s. 203

⁷³⁶ Ahmed b.Zerrûk, a.g.e., s. 100-101

⁷³⁷ Muhammed b. Abdullah Hânî, a.g.e., s. 136

⁷³⁸ Muhammed b. Abdullah Hânî, a.g.e., s. 136

⁷³⁹ Bülent Akot, *Müşâtâk-ı Bitlisî Hayatı, Eserleri Ve Tasavvuf Anlayışı*, 1. B., İstanbul, İnsan Yayınları, 2011, s. 141

Ayrıca; bey’at şeyhi,⁷⁴⁰ tarikat şeyhi, irşad şeyhi, sülûk şeyhi,⁷⁴¹ manevi terakki şeyhi⁷⁴² tabirleri de kullanılmıştır.

D. Mürşid

Mürşid, Arapçada; irşad eden, rehber, kılavuz, doğru yolu gösteren, öğüt veren, öğretmen, eğitimci, kaptan, önder gibi anlamlara gelir. Tasavvufî ıstılahta ise mürşid; şeriat ve tarikata uygun olarak, kâmil bir şeyhin huzurunda sülûk edip cezbeyle erişmiş,⁷⁴³ irşad etmeye ehliyetli⁷⁴⁴ olduğuna dair hilâfet icazeti almış tarikat lideridir.⁷⁴⁵

Ebû Nuaym İsbehânî, bir mürşidi ve geçirdiği evreleri şu sözlerle ifade eder: *“Hak kimi yalnız koyup, zikrine has kılsa ve arındırırsa, onun dostu olur, onu seçer ve onunla irtibat halinde kahr. Peygamberlerin bilgilerine mirasçı kılar, kendisine daha fazla yakınlaştırır, yakardığında hazır bulunur, kendisine özel dost edinir, en üst makâmlara yükseltir, muntehâ mertebesine yüceltir. Zirvelerin zirvesinden rüşd ve hidâyet topraklarını, birr ve takva ehlinin derecelerini, safvet ve evliyâ menzilelerini gösterir. Her şeyiyle yerleşmiş ve her şeyi kapsamış olur. Peygamberleri bilen ve haberdar, açıklama gücüne hakim, talebeleri irşada vâkıf, onlara devamlı faydalı ve imamların kendisine verdiği göreve sadık biri olur. İşte hidâyet imamları, büyük elçiler ve Allah'ın İslâm için direk, yeryüzü için sütun kıldığı değerli yüceler bunlardır.”*⁷⁴⁶

“Mürşid” kelimesinin, ilk dönemlerde, az da olsa kullanıldığına dair rivayetler mevcuttur. Bunlar arasında Hz. Ebû Hüreyre’nin, çocukların ve sefihlerin yönetici olmaları ve alametleri hakkında sorulan soruya bu durumla karşılaşmaktan Allah'a sığınarak verdiği cevapta; azgınlara itaat edilip, mürşid kimseye isyan edilmesinden bahsettiği rivayettir.⁷⁴⁷ Ayrıca seleften Havşeb’in; *“Ey Ebû Selmân! Eğer uzun yaşarsan teselli olacağın birini bulamayışın yakındır. Eğer uzun yaşarsan mürşid birini bulamayışın yakındır”* dediği nakledilir.⁷⁴⁸ Zünnûn-i Mısri; *“Beytü'l-Makdis'de üzüntüye gark olmuş bir adam gördüm. Ona: “Seni bu hale getiren nedir?” diye*

⁷⁴⁰ Bülent Akot, a.g.e., s. 140

⁷⁴¹ Reşat Öngören, “Şeyh”, *DİA*, C. XXXIX, ss. 50-52

⁷⁴² İbn Acibe, *Fütûhât-ı İlâhiye*, s. 187; Ahmed b.Zerrûk, a.g.e, s. 100-101

⁷⁴³ Musa b. Şeyh Tâhir Tokâdî, *Mantuku'l-Gayb-Gayb bahçesinden seslenişler –içinde-*, s. 41

⁷⁴⁴ İbn Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye'nin Bâbü's-Şuyûh bölümü-Hakikat Yolcusuna Kılavuz-içinde-*, (çev.

Muhammed Bedirhan), 2. B., İstanbul, Hayykitap Yayınları, 2010, s. 64-65

⁷⁴⁵ Ethem Cebecioğlu, a.g.e., s. 455

⁷⁴⁶ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e, C. VIII, s. 409

⁷⁴⁷ Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, Bab 32, no: 66, s. 37

⁷⁴⁸ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. V, s. 120

sorduğumda: “Zâhidler ve âbidler ihlâsın özü ile gittiler, ben ise bulanık bir eksiklik içinde kaldım. Beni doğruya yönlendirecek bir mürşid veya beni uyandıracak bir hakîm var mı?” karşılığını verdiği rivayeti de bunlara birer örnektir.⁷⁴⁹ Gazâlî de, “Eyyühe’l-Veled”inin 19. nasihatinde şeyhin sıfatı olarak *mürşid* ve *mürebî* kelimelerini kullanır.⁷⁵⁰

Öte yandan bazı sûfî müfessirler, Kur’ân’daki çeşitli tabirleri mürşid-i kâmile yorumlarlar. Bu tabirler şunlardır: Hablullâh (Âl-i imrân, 3/103), İnsanlar üzerine şahid (Nahl, 16/84), Ülü’l-emr (Nisâ, 4/63), Rabbânî (Mâide, 5/44), Ehlü’z-zikr (Nahl, 16/43), Borcu affeden zengin (Bakara, 2/280), Ölü kalplere hayat veren Cebrail (Tâhâ, 20/95-96), Zırh ustası (Sebe, 34/10-11), Halîfetullâh (Bakara, 2/30), Ülü’l-azm velî (Ahkâf, 46/35. Ülü’l-azm peygamberlere kıyasen), Âyetullâh (Mü’min, 40/69), Ni’metullâh (Mâide, 5/7), Seçilmiş kul (Âl-i İmrân, 3/33. Seçilmiş peygamberlere kıyasen), Maneviyat sihirbazı (Şuarâ, 26/68. Hz. Musa’ya iman eden sihirbazlara kıyasen), Hidâyet imamı (Secde, 32/24), Ebeveyn (İsrâ, 17/23. Zahirî ebeveyne kıyasen).⁷⁵¹

1. Mürşidin Özellikleri

Sûfîler, mürşidin vasıfları olarak; sözü özüne uygun, çalışkan ve gayretli, muhasebe, şerîat, tarîkat, marifet ve hakikatte mamur, bekâya ermiş, zühd ve takva sahibi, kısaca Allah yolunda olup, başka bir şey hedeflememeyi zikrederler.⁷⁵²

Rivayete göre Cüneyd (rh.a), Bağdat’taki mahallelerden biri olan Tâk’ta çok güzel bir Hıristiyan gördü ve: “Ya İlâhî! Bu kişiyi bana musahhar kıl, irademe ram olsun, çünkü gayet güzel bir şekilde yaratılmış” dedi. Bir zaman geçtikten sonra Hıristiyan geldi ve Cüneyd’e: “Ya şeyh! Bana kelime-i tevhîd getirttir” dedi. Cüneyd ona kelime-i tevhid getirtti. Bu zat, böylece müslüman olmuş ve Allah’ın velîlerinden biri haline gelmişti.⁷⁵³ Bu örnekte mürşidin duasının makbul olmasının yanı sıra mürşid vasfına sahip velî zatların duasını almanın önemi de ortaya çıkar.

⁷⁴⁹ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VII, s. 513

⁷⁵⁰ Gazâlî, *Eyyühe’l-Veled*, 4. B., Beyrut, Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 2010, s. 128

⁷⁵¹ Süleyman Derin, a.g.e., s. 222-233

⁷⁵² Kırımlı Selim Dîvâne, *Burhânü’l-Ârifin ve Miftâhu Müşkilâti’l-Ârifin-Ariflerin Delili Müşkillerin Anahtarı*, (haz. Mustafa Tatçı-Halil Çeltik), Ankara, Akçağ Yayınları, 2004, s. 28-29

⁷⁵³ Hücvirî, a.g.e., s. 116-117

Mürşid-i kâmillerin üzerinde, Allah Teâlâ'nın vakarının ve heybetinin olduğu, onlara tabi olan ve meclislerinde bulunan müridlerin, mürşidlerin üzerindeki edep ve heybete bakıp, zâhiren ve bâtinen edep sahibi oldukları söylenir.⁷⁵⁴

2. Mürşidliğin Şartları

Sûfîler, bir mürşidin, müridin bütün manevi hastalıklarını ve tedavisini mükemmel seviyede bilmesi gerektiğini şöyle ifade ederler: “Şayet tabip hastasının derdini bilmiyorsa, yapacağı tedaviyle onu mahveder. Zira onu nasıl tedavi edileceğini ve hastanın bakımını bilmemektedir. Hastanın tehlikeli olan yerlerini tanımamaktadır. Bundan dolayı hastaya vereceği yiyecekleri ve içecekleri, hastanın derdine muhalif olacak şekilde tespit eder. Peygamberimiz (sav)’in **“Kavmi içindeki şeyh, ümmeti içindeki peygamber gibidir”**⁷⁵⁵ demesinin sebebi budur. Şu halde, halkı dâvet eden peygamberler, basiret üzere oldukları halde onları (Hakk’a) da’vet etmişler, herkesi kendi derecesine sahip ve malik kılmışlardır. Aynı şekilde da’vet esnasında şeyhin de basiretli hareket etmesi icap eder. Herkese kendi gıdasını vermeleri lazım gelir.”⁷⁵⁶

Mürşidliğin şartları olarak; görevlerini tamamlamaları, fiille sözlerini tasdik ederek, öncelikle Allah'a karşı sadakat, sonra da kendisine tabi olanlara örnek olmasını da sayarlar.⁷⁵⁷ Bazıları, mürşidliğin yirmi şartı olduğunu söyler ve bunları şöyle sıralarlar; itikad,⁷⁵⁸ ilim, akıl, cömertlik, şecaat, vera, dünyadan etkilenmemek, şefkat, mütehammil, affedicilik, nezaket, îsâr, kerem, tevekkül, teslimiyet, rıza, vakar, tedricilik ve sebat.⁷⁵⁹ Ayrıca şeriate uygun yaşayıp aksine davranış sergilememesi ve dervişlerinin hakikat sırlarından ve kalp hallerinden konuşuyor olması,⁷⁶⁰ bekâyaya ulaşıp sâlikleri terbiye için geri dönmüş olması, Muhammedî sülûk sahibi olması, yolun sağlamlığını bozukluğunu bilmesi, nurları ve makamlarını öğrenmesi, rüya tabir edebilmesi, sâlikin meşrebini, neye uygun olduğunu anlayabilmesi, ayne’l-yakîne ulaşıp olması,⁷⁶¹ zekâ

⁷⁵⁴ Sühreverdî, *Avârifü'l-Ma'ârif*, s. 103

⁷⁵⁵ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, C. II, s. 17

⁷⁵⁶ Hücvirî, a.g.e., s. 115

⁷⁵⁷ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VIII, s. 402

⁷⁵⁸ Ehl-i sünnet itikâdı.

⁷⁵⁹ Seyyid Yahya Şirvânî, *Şifâü'l-Esrâr-Sûfî Yolunun Sırları*, (çev. Mehmet Rıhtım), 3. B., İstanbul, Sûfî Kitap Yayınları, 2014, s. 267-269

⁷⁶⁰ Ünsî Hasan Şabânî, *Kelâm-ı Azîz*, (çev. Mustafa Tatcı, Cemal Kurnaz), 1. B., İstanbul, Sûfî Kitap Yayınları, 2011, s. 27

⁷⁶¹ Musa b. Şeyh Tâhir Tokâdî, a.g.e., s. 41

ve firâset erbabından olması,⁷⁶² Allah'ın işini insanların işinden ayırması, ibadet ehlinin makamlarını tanınması, karakter ve tabiatları anlaması, hilâf ile ihtilâfı birbirinden ayırması,⁷⁶³ hâl itibariyle istikamet üzere olması, tasavvuf yolunun bütün engellerini aşmış olması, hâllerin hazzını tatması, amellerin meşrebini ve istifade edilen yönlerini elde etmesi, celâl sıfatlarındaki kahr ile cemâl sıfatlarındaki lütfü müşâhede etmesi, müridin haline vâkıf olması, müridin hâlinin netice itibariyle nereye ulaşacağını bilmesi gibi şartlar sayarlar.⁷⁶⁴ Yine derler ki; “*hırka giydiren zatın bu yolda o kadar büyük bir manevi gücü olmalıdır ki şefkat gözüyle baktığı zaman garibi karîb [Allah'a yakın kimse], bigâneyi âşinâ hale getirebilmeli, elbiseyi bir asiye ve günahkâra giydirince de onu Allah'ın evliyâsından kılabilmelidir.*”⁷⁶⁵ Yine kimi sûfilere göre bir mürşid, nefsanî hazları ve alışkanlıkları terk etmiş, sahih ilim ve cezbe sahibi, maneviyat yolunda tecrübe ve yüksek himmetli, hayatta ve erkek olup, iç ve dış güzelliğine sahip olmalıdır.⁷⁶⁶ Bir mürşidin, zaruri ilimleri tamamlaması, *makâmât-ı aşere-i sûfiyye* olarak bilinen tevekkülü, kanaati, zühdü, sabrı vb. diğer makamları tahsil etmesi, dünya ehlinin sohbetinden kaçınması, meşâyih-ı kirâmın feyizlerinden nasiplenmesi, keşif ve idrak sahibi olup mâsivâî düşüncelerden temizlenmesi, zahirinin şeriat ile bâtınının tarikat ile süslenmiş olması gerekir.⁷⁶⁷

Tüm bu bilgiler ışığında ortaya çıkan sonuca göre bir kimsenin mürşidlik yapabilmesi için öncelikle diri, mü'min, mükellef, âkil, ehl-i sünnet mutekidi olup, âlim, âmil, muhlis, sâlih, velî, sâdık, seyrü sülûkunu tamamlamış bir ârif, ihsan mertebesinde bir muhsin, kâmil, meczûb, mukarreb, keşif ehli olması, ayrıca silsile sahibi, halife ve mükemmil bir sûfî olması gerekir. Bunlar olmazsa olmaz şartlardır. Bu şartlardan bir kaçını veya birini bile taşımayanın mürşidliği noksandır. Buna göre; ölü, mü'min olmayan, mükellefiyeti bulunmayan, aklı tam olmayan, ehl-i sünnet itikadına sahip olmayan, bir mürşid nezaretinde seyrü sülûkunu tamamlayarak halîfelik almayan, yeterli ilme sahip olup ilmiyle âmil ve ameli de sâlih olmayan, marifeti elde edememiş,

⁷⁶² Nimetullâh Nahçivânî, *Hidâyetü'l-İhvân*, (çev. Orkhan Musakhanov), 1.B., İstanbul, İlkharf Yayınları, 2012, s. 73

⁷⁶³ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VII, s. 641

⁷⁶⁴ Hücvirî, a.g.e., s. 115

⁷⁶⁵ Hücvirî, a.g.e., s. 116

⁷⁶⁶ Süleyman Derin, *Kur'an-ı Kerim'de Seyr ü Sülûk*, s. 234-238

⁷⁶⁷ Raûf Ahmed Müceddidî, a.g.e., s.147

Hız. Peygamber'e (sav) ulaşan bir silsilesi bulunmayan, tasavvufta kemâlât elde edip başkasını da kemâle erdiremeyecek olan kimse asla mürşidlik yapamaz.

3. Mürşidin Gerekliliği

Tasavvuf ve velâyet yoluna girip ilerlemek isteyen kimse seyrü sülûk sürecinden geçmesi gerekir. Ancak bu seyrü sülûku kendi başına değil, bir mürşidin eşliğinde gerçekleştirmelidir. Bu konuda genel bir ittifak oluşmuştur.

Sûfilere göre kul ilk önce Allah'a, onun velîleri vasıtasıyla yaklaşır, sonra kalbinin artık sadece Allah ile meşgul olması devresi gelir.⁷⁶⁸ Hak yolcusunun önünde, terbiyesiyle ondaki kötü ahlâkı çıkarıp yerine güzel ahlâkı koyacak, onu yetiştirecek mürşid bir şeyhe, rehber ihtiyacı vardır. Terbiye, mahsulünün olgun ve güzel olması için tarlasındaki dikenleri ve yabancı otları söküp atan çiftçinin işine benzer.⁷⁶⁹ Bir ağaç, onu diken ve ona bakan biri olmadan kendi başına büyürse yaprak açar, fakat meyve vermez. Aynı şekilde bir müridin de her zaman kendisinden terbiye ve feyiz alacağı bir üstâdı yoksa o, nefsinin kötü arzularına kulluk eder; tek başına ondan bir kurtuluş yolu bulamaz.⁷⁷⁰ Bir insan en yüce mertebe ve makamlara ulaşip kendisine gayb bilgileri açılabilir şayet üstâdı yoksa bundan hiçbir fayda elde edemez.⁷⁷¹ Ayrıca sûfiler, bir üstâddan eğitim almayan kimsede hayır olmayacağını,⁷⁷² seyrü sülûk yolunda üstâdı olmayanın rehberinin şeytan olacağını,⁷⁷³ bir üstâd kapısına varılmadıkça bu işin başarılamayacağını savunurlar.⁷⁷⁴ Bir üstâddan edep öğrenmeyen içinin boş olduğunu,⁷⁷⁵ edebini bir terbiyeciden almayan kimsenin, kendisine tabi olanları da ifsad edeceğini ifade ederler.⁷⁷⁶

Ebû Saîd Ebu'l-Hayr, mürşidin gerekliliği konusunda şu örneği vererek:
“*Cehenneme götürülen bir kul uzakta bir nur görür ve sorar: Bu nur kimin? Falan pirin*

⁷⁶⁸ Ebû Nuaym İsbehânî, a.g.e., C. VII, s. 585

⁷⁶⁹ Gazâlî, *Eyyühe'l-Veled*, s. 53

⁷⁷⁰ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 728

⁷⁷¹ Ali Bolat, a.g.e., s. 192-193; Sülemî, *Risâletü'l-Melâmetiyye*, (haz. Ebu'l-Âlâ Âfîfî), 1. B., Beyrut, Menşûratü'l-Cemel, 2015 s. 115

⁷⁷² Ali Bolat, a.g.e., s. 193; Sülemî, *Risâletü'l-Melâmetiyye*, s. 115

⁷⁷³ Kuşeyrî, *er-Risâle*, s. 728; İbn Acîbe, *Fütûhât-ı İlâhiye*, (çev. Dilaver Selvi), 1. B., İstanbul, Semerkand Yayınları, 2014, s. 186

⁷⁷⁴ Muhammed b. Münevver, *Esrâru't-Tevhîd-Tevhidin Sırları*, (çev. Süleyman Uludağ), İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2004, s. 320

⁷⁷⁵ Muhammed b. Münevver, a.g.e., s. 290

⁷⁷⁶ İbn Acîbe, *Fütûhât-ı İlâhiye*, s. 185

nurudur, derler. O da: Ben bu dünyada onu seviyordum, der. Rüzgâr bu sözü o pire ulaştırır. Bu azîz, ulu ve yüce Allah katında o günahkârın şefaathâri olur, Hak Teâlâ o azizin şefaati sebebiyle günahkârı âzâd eder” diyerek uhrevî kazanca da işaret eder.⁷⁷⁷

Bu konuda sayısız söz söylenmiştir. Genel olarak ortaya çıkan sonuç, kişinin kendi başına manevi bir yolculuğa çıkması mümkün olsa bile, yolda sayısız tehlikeler bulunduğundan, yolunu şaşırmasın, şeytanın ve nefsin tuzağına düşmekten kurtulmasının hemen hemen imkânsız olduğudur.

4. Mürşidliğe Engel Olan Hususlar

Sûfilere göre sohbeti, sâlih kimselerin sohbetinden daha az yararlı olan,⁷⁷⁸ tarikatta sülûk etmeyen, gayb âleminde iyi ve kötü şeyleri görmeyen, manevi taarruzlara göğüs germeyen kimse şeyh olamaz.⁷⁷⁹ Dini konularda cehalet, haramı iptal etme, manasız ve faydasız davranışlarda bulunup dini işlerde saygısızlık, nefsin arzusuna uyup bid’at işleme, kötü ahlâk sahibi olma gibi kusurlar da, mürşidliğe engeldir.⁷⁸⁰ Nitekim Abdulkâdir Geylânî, bir mürşidde olmaması gereken özellikleri şöyle sıralar; özel olarak mürid seçmek, müridin sırrını açığa vurmamak, sert ve kaba olmak. Ayrıca bir mürşidin, bu tür kusurların elinde olmadan kendisinden sâdir olduğunu görmesi durumunda, kendini velâyetten azledip, bu kusurlarını terbiye ile düzeltecek bir mürşid arayıp bulması ve ona tabi olması gerektiğini söyler.⁷⁸¹

Mürşidin kesinlikle *meccub-i gayri salik* olmaması,⁷⁸² sülûkunu tamamlayıp kâmil olması gerekir. Kendisi kâmil olmayanın, başkasını kâmil yapması doğal olarak mümkün olamayacaktır.

5. Kemâlât Yönünden Mürşidler

İrşad için yeterli olup olmama yönünden mürşidler kemâle ermiş ancak başkasını kemâle erdirme vasfını henüz elde edememiş olan kâmil ile başkasını da kendisi gibi kemâle erdirebilecek donanımda olan mükemmil mürşid olarak iki grupta değerlendirilir.

⁷⁷⁷ Muhammed b. Münevver, a.g.e., s. 287-288

⁷⁷⁸ Necmüddîn Kübrâ, *Risâle İle'l-Hâim-Tasavvufî Hayat –içinde-*, s. 88

⁷⁷⁹ Necmüddîn Kübrâ, *Fevâihu'l-Cemâl-Tasavvufî Hayat –içinde-*, s. 159

⁷⁸⁰ Fikri Akbulut, a.g.e., s. 222-224

⁷⁸¹ Abdulkâdir Geylânî, *Gunyetü't-Tâlibîn'den Tasavvuf ve Tarikat Âdâbı*, s. 41

⁷⁸² Necmeddîn-i Dâye, a.g.e., s. 199

a. Kâmil Mürşid

Sûfiler, mürşidlikte kemâlât şartını her fırsatta dile getirmişlerdir. Örneğin Muhammed Nûru'l-Arabî; *“Hakikatte esmâ, ayn-ı müsemmâdır. Lâ ilâhe illallâh, tevhîd-i ef’âle işarettir. ‘Allah’ tevhîd-i sıfata işarettir. ‘Hû’ tevhîd-i zâta işarettir. ‘Hak’ makâm-ı cem’, ‘Hay’ hazret-i cem’, ‘Kayyûm’ cem’u’l-cem’, ‘Kahhâr’ ahadiyyetü’l-cem’e işarettir. Makâmât-ı tevhîd bunlardır. Bu yedi makâmı “bekâ ba’de’l-fenâ” ile mutehakkık olmadıkça kâmil olamazlar.”*⁷⁸³ diyerek yedi tevhîd makamının hakikatine fenâ ve bekâ ile ermedikçe kâmil olunamayacağına, dolayısıyla mürşid de olunamayacağına işaret etmiştir. Bu yedi tevhid makamı nefsin yedi mertebesine işaret eder ki, nefs-i kâmile mertebesinde kemâlâta ulaşılır.

b. Mükemmil Mürşid

Mükemmil mürşid, başkasını kâmil edebilme donanımına sahip mürşiddir. En kıymetli mürşidler, mükemmellik vasfını taşırlar ve sayıca da az bulunurlar. Bu vasfa sahip mürşidler hakkında *“Kâmil ve mükemmil, eğer isterse tek bir cezbeyle şehrin halkını hakikat âlemine taşır”*⁷⁸⁴ ve *“Mürşid, şu üç çeşitten biridir. Ya kâmildir, ya mukallittir, ya da mükemmildir. Kâmil ve mükemmil olan iş bitirir”* denilir. Yine kâmil ve mükemmil bir mürşidin; müridinin maşuku, bütün sıfatların mazharı olduğu, ilhâm-ı ilâhî ile sâdik müridin gönlünü bütün geçici bağlardan kurtaracağı⁷⁸⁵ anlatılır. Kâmil ve mükemmil şeyhlerin her dönemde mutlaka buldukları ancak bunların kibrit-i ahmer⁷⁸⁶ gibi nadir oldukları kabul edilmiştir.

6. Sahte Mürşidler

Gerçek şeyhleri iddiacılardan ayırmanın tek delili ve en önemli kaidesi, şeriat amellerini sünnete göre yapmak, tarikat edeplerini tarikat şeyhine tabi olarak, onun sîret ve ahlâkına uyarak edepi bir şekilde yerine getirmektir. Şeyhlerinden izin almadan şeyhliğe özenen kimselerin bozdukları, yaptıklarından; zararları, kârlarından daha

⁷⁸³ Muhammed Nûru'l-Arabî, *Noktatü'l-Beyân, Gayb bahçesinden seslenişler –içinde-*, (haz. Tahir Hafızalioğlu), 2. B., İstanbul, İnsan Yayınları, 2012, s. 266

⁷⁸⁴ Yakûb-i Çerhî, *Neynâme*, (çev. Ahmed Cahid Haksever), 1. B., İstanbul, Erkam Yayınları, 2009, s. 27

⁷⁸⁵ Yakûb-i Çerhî, a.g.e., s. 30-39

⁷⁸⁶ Kibrit-i Ahmer: Toprağı altına çevirdiği söylenen bir iksirdir.

çoktur. Böylece yol kesenlerin, yol kesmekle elde ettikleri günahın aynısını elde etmiş olurlar. Bu gibi kimseler şeyh olmak şöyle dursun, sadık bir mürid bile olamazlar.⁷⁸⁷

Sahte ve cahil şeyhlerin özellikleri olarak; hiçbir şeyhin sohbetinde bulunmamaları, bir büyükten edep öğrenmemeleri, sıkıntılara katlanmamaları, hak etmeden hırka giymeleri, kendilerini sûfilerin arasına atmaları, böylece onların sohbetinde saygısız bir şekilde laubalilik yolunu tutmaları gibi vasıflar sayılır.⁷⁸⁸ Ayrıca kâmil bir mürşidde olmaması gereken şeyler arasında; cehalet, şeriate muhalefet, mâlâyânî ile meşguliyet, nefse uyup bid'at sahibi olmak ve kötü ahlâk sahibi olmak gibi hususlar zikredilmiştir. Ayrıca kâmil mürşidi nakıs olandan ayıran özellikler arasında; helâli ve haramı çok iyi bilmek, dolayısıyla haramı helâl sayarak şeriate muhalefet etmemek; sözleri hayırlı, ibretlik, hikmetli, dünyevî kısmı dahi hayırlı ve hep Allah için olmak; dünya ehli ile oturup kalkmamak ve bid'atten kaçınmak; kötü ahlâk yerine güzel ahlâkı kuşanmış olmak sayılır.⁷⁸⁹

Hücvirî, sahte şeyhler hakkında kendisi ve mürşidinin şahit olduğu şöyle bir olay nakleder:

*“Bir zamanlar Azerbaycan’da şeyhimle birlikte iken, bir buğday harmanının yanında duran ve içine buğday doldursun diye elbisesini açarak çiftçiye doğru uzatan hırka giymiş şahıslar gördüm. Şeyh onlara yöneldi ve **“İşte bunlardır ki hidâyeti satarak yerine sapıklığı satın almışlardır. Yaptıkları alışverişte kar etmiş değillerdir. Ayrıca hidayete de ermemişlerdir”**⁷⁹⁰ meâlindeki âyeti okudu. Dedim ki: Ya şeyh! Bunlar ne gibi bir saygısızlık yaptıkları için böyle bir belâyâ müptelâ olmuşlardır ve halka karşı rezil ve rüsva olmuşlardır? Dedi ki: Çünkü bunların şeyhleri, mürîd toplamaya haris idi, bunlar da dünya malı toplama hususunda ihtirashıdırlar. Bu iki ihtirastan biri öbüründen daha çok tercihe şayan değildir. Emirsiz (ve dini hükümlere riayetsiz yapılan Hakk’a) da‘vet, hevâ ve hevesi besleyip geliştirmekten başka bir şey değildir.”⁷⁹¹*

⁷⁸⁷ Muhammed b. Abdullah Hânî, a.g.e., s. 151

⁷⁸⁸ Hücvirî, a.g.e., s. 84

⁷⁸⁹ Fikri Akbulut, a.g.e., s. 222-223

⁷⁹⁰ El-Bakara, 2/16

⁷⁹¹ Hücvirî, a.g.e., s. 116

IV. MÜRŞİD ÂDÂBI

Bir mürşidin, icra edeceği irşad vazifesinde uyacağı âdâp ve erkân, geçmiş Meşâyih tarafından belirlenmiş olup, kâmil mürşid bu âdâba sıkıca uyacaktır. Kendi şeyhlerinden aldığı bu mirası en güzel şekilde taşıyacak ve yüklenmiş olduğu emaneti taşıyabilecek yeni talipler yetiştirecektir. Kendisi için konulmuş edep, yaşadığı müddetçe hayatının rengi olarak etrafına yansıyor, irşadını sadece sözleriyle değil, hal ve davranışlarıyla da gerçekleştirir. Tasavvufun kâl değil hâl ilmi olması, işte bu edep, davranışlarıyla da gerçekleştirir. Dolayısıyla mürşidin uyacağı irşad âdâbı, onun en etkili tebliğ aracı olacaktır.

Mürşidin meclis-i âmme, meclis-i hâssa ve meclis-i infirâd adlı üç tür meclisi olur. *Meclis-i âmme*, bütün müridlerini kabul edeceği meclis olup, meclisine girmek isteyen ve onunla bulunmak isteyen herkesi kabul edeceği meclistir. Bu meclisinde bulunmak isteyen hiç kimseyi engellememelidir. Bu meclisinde dinin emir ve yasaklarına uymaktaki kazanç ve bereketi anlatmalı, velîlerin bu konularda ne kadar dikkatli ve titiz olduklarından bahsetmelidir. *Meclis-i hâssa*, mürşidin özel dostlarıyla bulunacağı meclistir. Bu mecliste ise, zikir, halvet, riyâzet vb. Allah'a ulaşmanın yollarını ve şekillerini anlatmalıdır. *Meclis-i infirâd* ise, müridleriyle tek tek görüşeceği meclistir. Bu mecliste müridin eksikliklerini tespit etmeli, hatalı hallerinden kurtulacağı reçeteyi sunmalı, onu gerekli hallerde ikaz etmelidir.⁷⁹²

Mürşid, gerçekleştireceği irşad vazifesinde bulunduğu zamanın gereklerine göre yeni usuller geliştirmeli ve bunları kullanmalıdır. Vahiyde nesh olması gibi, mürşidin aldığı ilhamlarda da nesh olabilir. Bu durumda zamanın ve şartların gerektirdiği usul ve metot değişikliklerini yapabilir. Bu tutarsızlık değildir.⁷⁹³

A. Mürşidin Nefsine Karşı Âdâbı

Her gün kendini kontrol etmeli, kendisini temkin makamına ulaştırarak işi her gün gözden geçirmelidir. Tevekkül halini de kontrol etmelidir. Ayrıca başkasının bilmediği, nefsi için azık olarak biriktirdiklerini de kontrol etmelidir.⁷⁹⁴ Müridlerinin tamamıyla görüşeceği bir odası, özel dostlarıyla görüşeceği ayrı bir odası ve hiç

⁷⁹² Muhammed b. Abdullah Hânî, a.g.e., s. 153

⁷⁹³ Süleyman Derin, a.g.e., s. 242-243

⁷⁹⁴ Muhammed b. Abdullah Hânî, a.g.e., s. 154

kimsenin giremeyeceği, Rabbiyle baş başa kalacağı kendisine has bir odası da bulunmalıdır.⁷⁹⁵ Mürşid, derece bakımından kendinden daha üstün ve yolu daha iyi bilen bir şeyh gördüğü zaman nefesine söz geçirerek, müridleriyle beraber ona gitmeli ve hizmetine girmelidir.⁷⁹⁶ İrşad yolunda karşılaşıacağı eza ve cefaya katlanmalı, sabretmeli, hilim sahibi olmalıdır.⁷⁹⁷

B. Allah'a Karşı Âdâbı

Sûfilere göre bir mürşidin öncelikle Allah'a karşı niyeti halistir. Hiçbir hâl ve makama iltifat etmeyip, sadece Allah'ın zâtını ve rızasını diler. Hâl ve makamların etkisiyle zâhirî amelleri terk etmeyeceği gibi,⁷⁹⁸ mücâhedesini arttırır.⁷⁹⁹ Özel bir halvet yeri ve vakti olup,⁸⁰⁰ zaruret bulunmadıkça dizüstü ve edeple oturur.⁸⁰¹ Nefsi adına irşad işine talip olmaz ve riyaset sevdasına düşmez.⁸⁰²

C. Müridlere Karşı Âdâbı

İrşadla görevli bir mürşid, müridini Allah için kabul edip, terbiyeleri karşılığında Allah'tan bir şey beklemez, mürid seçmeyip Allah tarafından kim gelirse gelsin, kabul eder.⁸⁰³ Müridine ilk olarak tevbe telkin edip,⁸⁰⁴ dinin kolaylık hükümlerini uygulamasını emreder ve yavaş yavaş azimete doğru taşır.⁸⁰⁵ Zikir telkininde aceleci olmaz.⁸⁰⁶ Müridi tecrübe ederek, zikre hazır olup olmadığını tespit eder; sağlam bir azme şahit olursa, o zaman bu yolda başına gelecek birçok ilâhî tecellilere ve acı-tatlı hâllere razı olmasını şart koşarak, karşılaşıacağı zarar, zillet, fakirlik, hastalık ve elem gibi şeylerden dolayı bu yoldan ayrılmayacağına dair ondan söz alır.⁸⁰⁷ Ona öncelikle tarikat edeb ve âdâbını öğretir.⁸⁰⁸ Müridin kusuruna göz yummaz ve onu kendi haline

⁷⁹⁵ Muhammed b. Abdullah Hânî, a.g.e., s. 155

⁷⁹⁶ Muhammed b. Abdullah Hânî, a.g.e., s. 157

⁷⁹⁷ Süleyman Derin, a.g.e., s. 247

⁷⁹⁸ Muhammed b. Abdullah Hânî, a.g.e., s. 137-149

⁷⁹⁹ Karabâş-ı Velî, *Mi'yar-ı Tarikat-Tarikat Âdâbı*, (haz. Mustafa Tatcı, Cemal Kurnaz), 1. B., Ankara, Alperen Yayınları, 2002, s. 47

⁸⁰⁰ Sühreverdî, *Avârifü'l-Ma'ârif*, s. 538

⁸⁰¹ Muhammed b. Abdullah Hânî, a.g.e., s. 137-149

⁸⁰² Sühreverdî, *Avârifü'l-Ma'ârif*, s. 536

⁸⁰³ Abdulkâdir Geylânî, *Gunyetü't-Tâlibîn'den Tasavvuf ve Tarikat Âdâbı*, s. 39-40

⁸⁰⁴ Karabâş-ı Velî, a.g.e., s. 46

⁸⁰⁵ Abdulkâdir Geylânî, a.g.e., s. 39

⁸⁰⁶ Muhammed b. Abdullah Hânî, a.g.e., s. 137-149

⁸⁰⁷ Kuşeyri, *er-Risâle*, s. 730

⁸⁰⁸ Muhammed b. Abdullah Hânî, a.g.e., s. 137-149

bırakmaz.⁸⁰⁹ Kendisinin yapmadığını müridine emretmez⁸¹⁰ ve ona ancak gücünün yeteceği kadar yük yükler. Hoşa gitmeyen hareketleri ima ve işaretle düzeltip,⁸¹¹ dine aykırı hal ve tavırlarını gizlice uyararak öğüt verir, mürid ucba düşünce de onu ikaz eder.⁸¹² Yüzüne karşı onu övmez. Müridin yanında keşif ve kerametten, manevi hâl ve makamlardan bahsetmeyip, ona başka bir kâmil insanı övmez, yine bir insanı –kâfir bile olsa- kötülemez. Müridine yolun zorluklarından bahsedip onu, ümitsizliğe düşürmez. Müridde manevî hâller meydana gelince, kendisine hissettirmeden bu makamdan geçirir.⁸¹³ Gerektiği zaman müridinin sözlerine itiraz eder, karşılık verir ve bu hususta müsamaha göstermez.⁸¹⁴

Mürşid, müridlerine karşı şefkatli ve merhametli,⁸¹⁵ güzel muamele ve tevazu sahibi olmalıdır. Güler yüzlü ve yumuşak olup,⁸¹⁶ dünyalık bir şey için müridlerine öfkelenmemelidir.⁸¹⁷ Müridlerin hakkına riayet edip, haklarını korumalı,⁸¹⁸ onların eziyet ve sıkıntılarına karşı, sabırlı ve tahammüllü olmalıdır. Bütün mülkünü müridleri hakkında harcamalı ve sarf etmeli,⁸¹⁹ cömertlik sergilemelidir.⁸²⁰

Müridleriyle yakınlaştığında gözlerinde azamet ve heybetinin azaldığını görürse, onlara halveti ve yalnızlığı emretmeli; kalplerinde saygısının kalmadığını görürse münasip bir dille uzaklaştırmalıdır. Onlarla halka şeklinde oturmalı,⁸²¹ ancak yanlarında fazla kalmamalıdır.⁸²² Müridleriyle konuşurken, kalben devamlı Allah'tan yardım istemeli ve onlarla kabiliyetlerine göre konuşmalı, şahsına hürmet beklememelidir.⁸²³ Müridlerin işlerini güçlerini terk etmelerine razı olmamalı,⁸²⁴ sahip oldukları mal ve mülkten uzak durmalıdır.⁸²⁵ Ancak istisnai durumda kullanılabilir.⁸²⁶ Müridlerinin şahit

⁸⁰⁹ Kuşeyri, *er-Risâle*, s. 730

⁸¹⁰ Muhammed b. Abdullah Hânî, a.g.e., s. 137-149

⁸¹¹ Sühreverdî, *Avârifü'l-Ma'ârif*, s. 541-543

⁸¹² Abdulkâdir Geylânî, a.g.e., s. 40

⁸¹³ Karabâş-ı Velî, a.g.e., s. 46-47

⁸¹⁴ Muhammed b. Abdullah Hânî, a.g.e., s. 137-149

⁸¹⁵ Muhammed b. Abdullah Hânî, a.g.e., s. 137-149, Abdulkâdir Geylânî, a.g.e., s. 39

⁸¹⁶ Sühreverdî, *Avârifü'l-Ma'ârif*, s. 538-540

⁸¹⁷ Karabâş-ı Velî, a.g.e., s. 47

⁸¹⁸ Sühreverdî, *Avârifü'l-Ma'ârif*, s. 540

⁸¹⁹ Karabâş-ı Velî, a.g.e., s. 46-47

⁸²⁰ Necmeddîn-i Dâye, a.g.e., s. 202

⁸²¹ Muhammed b. Abdullah Hânî, a.g.e., s. 137-149

⁸²² Karabâş-ı Velî, a.g.e., s. 46

⁸²³ Sühreverdî, *Avârifü'l-Ma'ârif*, s. 537-538

⁸²⁴ Karabâş-ı Velî, a.g.e., s. 46

⁸²⁵ Muhammed b. Abdullah Hânî, a.g.e., s. 137-149; Sühreverdî, *Avârifü'l-Ma'ârif*, s. 541; Abdulkâdir Geylânî, a.g.e., s. 39

olduğu manevi sırlarını saklayıp,⁸²⁷ onlara himmet etmeli, Aralarında kıskançlık çıkmaması için içlerinden birine daha fazla iltifatta bulunmamalıdır.⁸²⁸

D. Mürşidin Halka Karşı Âdâbı

Mürşid, halkın kendisini ayıplamasından ve yermesinden endişe etmemek için korkusuz ve cesurdur.⁸²⁹ Nefsine ait hakların yerine getirilmemesi konusunda müsamahakâr olup, başkasını kendisine tercih eder. Edebin en iyi örneği olan bir mürşid, âlimlerin bulunduğu meclislerde, kendisine sorulmadan marifet, hakikat, hâl, makam, tefsir, hadis ve fıkıhla ilgili meselelerde konuşmaz, konuşması sırasında hevâ ve hevesten, şaka ve ciddiyetsizlikten, boş ve gereksiz sözlerden sakınır.⁸³⁰ Mürşid, vali ve hâkimlerin ayağına gitmekten sakınmalıdır ki müridleri de kendisi gibi o makamlara uğramayı adet haline getirip de kendilerini helak etmesinler.⁸³¹

⁸²⁶ Abdulkâdir Geylânî, a.g.e., s. 40

⁸²⁷ Sühreverdî, *Avârifü'l-Ma'ârif*, s. 543; Abdulkâdir Geylânî, a.g.e., s. 40

⁸²⁸ Karabâş-ı Velî, a.g.e., s. 47

⁸²⁹ Necmeddîn-i Dâye, a.g.e., s. 202

⁸³⁰ Muhammed b. Abdullah Hânî, a.g.e., s. 137-149

⁸³¹ Muhammed b. Abdullah Hânî, a.g.e., s. 158

SONUÇ

İrşad, bir yol göstericinin rehberliği ile doğruya ulaştırılma eylemidir. İrşad kavramının türediği kök olan rüşd; hidayete erme, istikamet bulma anlamlarına gelir. Dolayısıyla irşad kavramının hidâyet ve istikamet kavramları ile ilgisi vardır. İrşad Allah'ın, peygamberlerin ve müminler içindeki ehliyetli mürşidlerin yol göstericiliği iken, zıddı olan iğva ise; şeytanın, emmare vasfına sahip nefsin ve taraftarlarının yol saptırcılığını ifade eder. Tasavvufta irşadın kaynağı Kur'an-ı Kerim, sünnet, ilham ve manevi fetihlerdir. İrşadın muhatapları ise irşad edilmek isteyen müridlerdir.

Seyrü sülûk, müridin bir mürşidin gözetiminde belli bir metot dâhilinde gerçekleştireceği manevi bir yolculuğun sonucunda Rabbiyle yakınlaşmasını sağlayacak olan ahlâkî eğitimidir. Cehaletten ilme, kötü huylardan güzel ahlaka, kendi varlığından Hakk'ın varlığına, kısaca Allah'a ulaşmak üzere gerçekleştirilen manevi bir yolculuktur. Seyr mertebeleri; seyr ilallâh, seyr fillâh, seyr ma'allah ve seyr anillâh olmak üzere esfar-ı erbaa adı verilen dört mertebedir. Bu dört mertebenin ilk ikisi ile velayet makamına, diğer ikisi ile ise irşad makamına erişilir. Seyrü sülûk yolları; ibadet ve amel sahiplerinin yolu olan tarik-i ahyar, mücâhede ve riyâzet sahiplerinin yolu olan tarik-i ebrar ile aşk, cezbe, muhabbet sahiplerinin yolu olan tarik-i şüttar olmak üzere üç yoldur. Seyrü sülûk esasları; tövbe, zühd, tevekkül, kanaat, uzlet, zikir, teveccüh, sabır, murakabe ve rıza olmak üzere on esastan oluşmaktadır. Seyrü sülûk yolcusu salike giyim-kuşam ve yeme-içme derdi, zâhirî engel olarak zikredilir. Manevi engeller ise; velîlik arzusu, keramet talebi, övülme isteği, riyaset derdi, meşhur olma sevgisiyle bunlardan doğan kibir, haset, aldatma, öfke, hırs gibi kusurlar zikredilir. Seyrü sülûk metotları, nefsanî ve ruhanî terbiye olmak üzere iki çeşittir. Nefsanî terbiyede nefis için yedi mertebe tespit edilmiş olup, her bir mertebede esma-i hüsnâdan bir isimle zikir yaptırılıp bir üst mertebeye geçirilir. Ayrıca çile ve riyazet yöntemleri kullanılır. Ruhanî terbiyede ise letâif-i hamse adı verilen manevi latîfeler kalp, ruh, sır, hafî, ahfâ isimli latîfelerin her birine ism-i zat ve nefy ispat zikri çektilerle ruhu kaplayan manevi kesâfet dağıtılarak terbiye gerçekleştirilir.

Hak yoluna giren sâliklerin ilk adımı olan irade, tasavvufta; insanın bir şeye inanıp ona azmetmesi, istemesi, tam anlamıyla Hakk'a yönelerek halktan yüz çevirmesidir. Mürid ise; Allah'a vuslatı arzu eden, Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmak isteğiyle nefsinin dünyanın nimetlerinden alıkoyan, ibadetlerle ilgilenip lezzetlerden yüz çevirerek olgunluğa ulaşan, bu olgunluğun eğitimini verecek bir mürşide bağlanarak iradesini Hakk'ın ve mürşidinin iradesine

teslim eden kimsedir. Müridliğin alametleri olarak; ilim tahsil edip onunla amel etmek, mâlâyâniden kaçınmak, musibetlere sabretmek, günahlara tevbe etmek ve iradesini kontrol altına almak gibi sıfatlar zikredilir. En belirgin özelliği ise, günahlardan uzak durup güzel ahlâk sahibi olmaya çalışmasıdır. Müridler; nefsi için Allah'ı isteyen, ümid ve korkuya göre hareket eden mürid, yalnız Allah'ı murad eden, ceza veya ödül etkisiyle olmadan, saf teslimiyetle amel eden mürid ile hiçbir şey dilemeyen, Allah tarafından kendisi için ne murad edilmiş ise onu isteyen, nefesine hal ya da makam vermeyen mürid olmak üzere üç çeşit olup, sonuncusu en üstün mürid çeşididir. Kendi isteğiyle yola çıkan, hedefe ulaşmak için çile ve zorluk çekerek ilerleyen talipliye mürid denirken, bundan farklı olarak Hak tarafından bir cezbe ile tüm aşamaları tek defada geçmek suretiyle yolculuğunu tamamlayan sâlike ise murad adı verilir. Müridlere yolculuktaki durumuna göre mübtedî, müteşebbih, talib, müste'nif, kâsîd, sâlik, seyyar, mutasavvîf, dervîş, fakir gibi isimler verilir.

Müminler Allah'a olan yakınlık durumları, bilgileri ve yaşayışlarına göre avam ve havas olmak üzere iki grupta değerlendirilir. Herhangi bir terbiye sürecinden geçmemiş kimseler, avam tabakasından kabul edilir. Havas ise ilim ve marifet ehli, bir terbiye sürecinden geçen, böylece Allah'a kullukta avamdan sıyrılarak üstün bir konuma yerleşen kimselerdir. Havas tabakası siddîk, mukarreb, melâmetî, sâbık, sûfî, ârif, muvahhid gibi buldukları hâl ve makama göre isimler alan velîler zümresinden oluşmaktadır. Havas tabakasındaki müminlerin genel sıfatı olan velayet, sâlikin nefsiyle mücadelesi ve bundaki sabrı sayesinde Rabbi ile arasında oluşan yakınlıktır. Bu hâle sahip sâlike velî denir. Marifeti kemâle erene ârif, durmadan nefsi aleyhine çalışıp onu kınayana melâmetî, tasavvuf ahlâkıyla ahlâklanmış kimseye sûfî, sıdk halinin sonuna ulaşana siddîk, kurb makamlarında ilerleyene mukarreb, tevhid ehline ise muvahhid adı verilir. Havas dairesi içerisinde üst tabakaya oluşturan öncü velîlere ricâl adı verilir. Ricâl tabakası genellikle sayılarla ifade edilerek üç yüzler, kırklar, yediler, üçler ve kutup şeklinde bir hiyerarşi örneği sergilerler.

Havas dairesi içerisinde irşad vasfı ile öne çıkan şahsiyetlere genel olarak delîl, sûfî, şeyh, mürşid isimleri verilmiş olup, ağırlıklı olarak şeyh ve mürşid isimlerinde karar kılınmıştır. Bir mürşidde görülen özellikler genelde; özü sözü bir, çalışkan ve gayretli, şeriat, tarikat, marifet ve hakikat ile mamur, bekâyaya ermiş, zühd ve takva sahibi, Allah yolunda olup başka bir gaye taşımamak zikredilir. Mürşid olmanın şartları olarak ise; manevi hastalıkları ve tedavisini mükemmel olarak bilmek en başta zikredilir. Seyrini tamamlamış olmak, ehl-i sünnet itikadına sahip olmak, âlim, âkil, cömert, cesur vera sahibi kimse olup, şefkat, tahammül, nezaket, îsâr, tevekkül, teslimiyet, rıza gibi güzel ahlak unsurlarını kendinde barındırmak, önde gelen şartlardandır. Ayrıca rüya tabiri yapabilmek, meşrepleri bilebilmek, müridin haline vâkîf olmak, müridin gidişatının nereye varacağını bilmek gibi şartlar da zikredilir. Sonuç olarak mürşidin;

diri, erkek, ehl-i sünnet mutekidi, âmil, muhlis, sâlih, sadık, ârif, muhsin, kâmil, meczûb, mukarreb, keşif ehli, silsile sahibi, halife ve mükemmil bir sûfi olması gerekir. Bu şartlardan birkaçını veya birini bile haiz olmayanın mürşidliği noksan olacaktır. Bir mürşid eliyle yetişerek sülûkunu tamamlamayan, cahil, bid'at ehli, kaba saba kimsenin mürşid olması söz konusu değildir.

KAYNAKÇA

ACLÛNÎ, *Keşfü'l-Hafâ*, Kahire, Mektebetü'l-Kudsî, 1351

AKBULUT Fikri, *Bir Osmanlı Yüzbaşıasının Kaleminden Tasavvuf*, 1. B., Konya, Ensar Yayıncılık, 2006

AKOT Bülent, *Müşâk-ı Bitlîsî Hayatı, Eserleri Ve Tasavvuf Anlayışı*, 1. B., İstanbul, İnsan Yayınları, 2011

AKŞEMSEDDİN, *Makâmât-ı Evliyâ-Evliyâ Makamları*, (haz. İhramcızade İsmail Hakkı Altuntaş,
<https://ismailhakkialtuntas.files.wordpress.com/2011/03/evliya-makamlari.pdf>

ALİ BEHCET EFENDİ, Şeyh, *Risâle-i Ubeydiyye-Âdâb-ı Nakşibendiyye*, (haz. Siraceddin Önlüer), 1. B., İstanbul, Hâcegân Yayınları, 2012

ANKARAVÎ, İsmail, *Minhâcü'l-Fukarâ-Fakirlerin Yolu*, (haz. Sadettin Ekici-Meral Kuzu), 3. B., İstanbul, İnsan Yayınları, 2011

ARABÎ, Muhammed Nûr, *Noktatü'l-Beyân, Gayb bahçesinden seslenişler –içinde-*, (haz: Tahir Hafızalioğlu), 2. B., İstanbul, İnsan Yayınları, 2012

BAĞDÂDÎ, Abdulkahir, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, Mektebetü Muhammed Ali Sabîh Ve Evlâduh, Kahire, t.y

BOLAT Ali, *Melâmetîlik*, 3. B., İstanbul, İnsan Yayınları, 2011

BUHÂRÎ, *Sahîh*, 5. B., Beyrut-Dımaşk, Dâru İbni Kesîr, 1994,

-----, *Edebü'l-Müfred*, 3. B., Beyrut, Daru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1989

BURSEVÎ, İsmail Hakkı, *Kitâbu'l-Hitâb'tan bir bölüm-Gayb bahçesinden seslenişler – içinde-*, (haz. Tahir Hafızalioğlu), 2. B., İstanbul, İnsan Yayınları, 2012

- , *Usûl-i Aşere Şerhi-Tasavvuf Hayat –içinde-*, (haz. Mustafa Kara), 2. B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 1996
- CÂMÎ, Abdurrahman, *Nefehâtü 'l-Üns*, (çev. Lâmiî Çelebi, haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara), 4. B., İstanbul, Marifet Yayınları, 2008
- CEBECİOĞLU, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 5. B., İstanbul, Ağaç Yayınları, 2009
- CÎLÎ, Abdülkerîm, *el-Kemâlâtü 'l-İlâhiyye-İlâhî Kemaller*, trc: Cevher Caduk, 1. B., İstanbul, İlkharf Yayınları, 2011
- ÇERHÎ Yakûb, *Neynâme*, (çev. Ahmed Cahid Haksever), 1. B., İstanbul, Erkam Yayınları, 2009
- DÂRİMÎ, *Müsned*, Beyrut, 1. B., Dâru İbn Hazm, 2002
- DÂYE, Necmeddîn, *Mirsâdü 'l-İbâd-Tasavvuf Yolu*, (çev. Halil Baltacı), 1. B., İstanbul, İFAV Yayınları, 2013
- DERİN, Süleyman, *Kur'an-ı Kerim'de Seyr u Sülûk*, 1. B., İstanbul, Erkam Yayınları, 2013
- DEYLEMÎ, *Firdevsü 'l-Ahbâr*, 1. B., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1987
- EBÛ DÂVUD, *Sünen*, 1. B., Beyrut, Dâru İbn Hazm, 1997
- ELHÜSEYNÎ, Muhammed Mübârek, *Ehl-i Tasavvuf*, 2. B., İstanbul, Semerkand Yayınları, 2016
- ELMALILI, Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Ankara, Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1960
- ERZURUMÎ, İbrahim Hakkı, *Marifetnâme*, (haz. Abdullah Aydın), 1. B., İstanbul, Mehdi-Seda Yayınları, 1999
- GEYLÂNÎ, Abdulkâdir, *el-Fethu 'r-Rabbânî-Âlemlerin Anahtarı*, (çev. Osman Güman), 1. B., Gelenek Yayınları, 2010, İstanbul
- , *Gunyetü 't-Tâlibîn'den Tasavvuf ve Tarikat Âdâbı*, (çev. Osman Güman), 1. B., İstanbul, Gelenek Yayınları, 2013

- GAZÂLÎ, *Ravzatü't-Tâlibîn-Hak Yolunun Esasları*, (çev. Dilaver Selvi), 4. B., İstanbul, Semerkand Yayınları, 2006
- , *Eyyühe'l-Veled-Gençliğe Öğütler/Ey Oğul*, (çev. Hüseyin Okur), 5. B., İstanbul, Semerkand Yayınları, 2007
- , *Eyyühe'l-Veled*, 4. B., Beyrut, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2010
- GÜRER Dilâver, *Abdulkâdir Geylânî*, 6. B., İstanbul, İnsan Yayınları, 2013
- HADDÂD, Abdullah b. Alevî, *Risâletü âdâbi sülûki'l-mürîdîn*, (çev. Muhammed Danışman), 1. B., İstanbul, Hâcegân Yayınları, 2015
- HAKÎM, *el-Müstedrek*, 2. B., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002
- HÂNÎ, Muhammed b. Abdullah, *Behcetü's-Seniyye-Nakşibendî Âdâbı*, (çev. Siraceddin Önlüer), 1. B., İstanbul, Semerkand, 2011
- HARRÂZ, Ebû Saîd, *Kitâbu'l-Ferâğ-Kalplerin Makamları-içinde*, (çev. Hacı Bayram Başer), 1. B., İstanbul, Hayykitap Yayınları, 2015
- , *Kitâbu'l-Hakâik-Kalplerin Makamları-içinde*, (çev. Hacı Bayram Başer), 1. B., İstanbul, Hayykitap Yayınları, 2015
- , *Kitâbu'l-Keşf Ve'l-Beyân-Kalplerin Makamları-içinde*, (çev. Hacı Bayram Başer), 1. B., İstanbul, Hayykitap Yayınları, 2015
- , *Kitâbu's-Safâ-Kalplerin Makamları-içinde*, (çev. Hacı Bayram Başer), 1. B., İstanbul, Hayykitap Yayınları, 2015
- HEREVÎ, Abdullah Ensârî, *Menâzilüs-Sâirîn-Tasavvufta Yüz Basamak*, (çev. Abdurrezzak Tek), 1. B., Bursa, Emin Yayınları, 2008
- HEYSEMÎ, *Mecmau'z-Zevâid*, 1. B., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.
- HÜCVİRÎ, *Keşfü'l-Mahcûb-Hakikat Bilgisi*, (çev. Süleyman Uludağ), 3. B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2010
- ISBEHÂNÎ, Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, (çev. Hüseyin, Hasan ve Zekeriya Yıldız), 1. B., İstanbul, Ocak Yayınları, 2015
- İBN ÂBİDÎN, *İcâbetü'l-Gavs-Gavsın Esrarı*, (çev. Hakan Tatlısu), 1. B., İstanbul, Gelenek Yayınları, 2015

- İBN ACÎBE, *Bahru 'l-Medîd*, (çev. Dilaver Selvi), 1. B., İstanbul, Semerkand Yayınları, 2011-2015
- , *Fütûhât-ı İlâhiye*, (çev. Dilaver Selvi), 1. B., İstanbul, Semerkand Yayınları, 2014
- , *Mi 'râcü 't-Teşevvüf-Sûfîlerin El Kitabı*, (çev. Ahmet Murat Özel), 1. B., İstanbul, Hayykitap Yayınları, 2015
- İBN ARABÎ, *Hilyetü 'l-Ebdâl-Allah Erlerinin Süsü-Hakikat Yolcusuna Kılavuz-içinde-*, (çev. Muhammed Bedirhan), 2. B., İstanbul, Hayykitap Yayınları, 2010
- , *Fütûhât-ı Mekkiyye 'nin Bâbü 'ş-Şuyûh bölümü-Hakikat Yolcusuna Kılavuz-içinde-*, (çev. Muhammed Bedirhan), 2. B., İstanbul, Hayykitap Yayınları, 2010, İstanbul
- İBN ATÂULLÂH, *Miftâhu 'l-Felâh-Gönüllerin Neşesi Zikir*, (çev. Abdullah Mağfur), 1. B., İstanbul, Üsküdar Yayınlar), 2008
- İBN BÂKÛYE, *Hikâyâtü 's-Sûfiyye-Kalplerin Makamları-içinde*, (çev. Hacı Bayram Başer), 1. B., İstanbul, Hayykitap Yayınları, 2015
- İBN EBİ'D-DÜNYÂ, *Kitâbu 'l-Evliyâ*, 1. B., Beyrut, Müessesetü'l-Kütüb'is-Sakafiyye, 1993
- İBN FÛREK, *el-İbâne An Turuki 'l-Kâsîdîn*, (çev. Ahmet yıldırım-Abdulgaffar Aslan), 1. B., İstanbul, T.C. Yazma Eserler Kurumu Bşk. Yayınları, 2014
- İBN MÂCE, *Sünen*, Riyad, Beytü'l-Efkâru'd-Devliyye, t.y.
- İBN MÛBÂREK, Abdullah, *Kitâbü 'z-Zühd*, 2. B., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004
- İBN MÛNEVVER Muhammed, *Esrâru 't-Tevhîd-Tevhidin Sırları*, (çev. Süleyman Uludağ), 1. B., İstanbul, Kabcacı Yayınları, 2004
- İBN ZERRÛK, Ahmed, *Kavâidü 't-tasavvuf-İslam Tasavvufunun Temel Esasları*, (çev. Ali Pekcan, İbrahim Aydın, Mustafa Topcu), 1. B., İstanbul, Gelenek Yayınları, 2015
- İZUTSU, Toshihiko, *Füsûs 'daki Anahtar Kavramlar*, (çev. Ahmed Yüksel Özemre), 4. B., İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2005

- KARABÂŞ-I VELÎ, *Mi'yar-ı Tarikat-Tarikat Âdâbı*, (haz. Mustafa Tatcı, Cemal Kurnaz), 1. B., Ankara, Alperen Yayınları, 2002
- KÂŞÂNÎ, Abdürrezzâk, *Letâifü'l-A'lâm-Tasavvuf Sözlüğü*, (çev. Ekrem Demirli), 4. B., İstanbul, İz Yayınları, 2015
- KIRIMLI, Selim Dîvâne, *Burhânü'l-Ârifîn ve Miftâhu Müşkilâti'l-Ârifîn-Ariflerin Delili Müşkillerin Anahtarı*, (haz. Mustafa Tatcı-Halil Çeltik), 2. B., Ankara, Akçağ Yayınları, 2004
- KELÂBÂZÎ, *Taarruf-Doğuş Devrinde Tasavvuf*, (çev. Süleyman Uludağ), 2. B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 1992
- KUŞEYRÎ, *er-Risâle-Kuşeyrî Risâlesi*, (çev. Dilaver Selvi), 3. B., İstanbul, Semerkand Yayınları, 2007
- , *Letâifü'l-İşârât*, (çev. Mehmet Yalar), 1. B., İstanbul, İlkharf Yayınevi, 2012
- KÖLE Bekir, *Zeynüddîn-i Hâfî Ve Tasavvufî Görüşleri*, 1. B., İstanbul, İnsan Yayınları, 2011
- KÜBRÂ, Necmüddîn, *Fevâihu'l-Cemâl-Tasavvufî Hayat –içinde-*, (haz. Mustafa Kara), 2. B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 1996
- , *Risâle İle'l-Hâim-Tasavvufî Hayat –içinde-*, (haz. Mustafa Kara), 2. B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 1996
- , *Usûl-i Aşere-Tasavvufî Hayat –içinde-*, (haz. Mustafa Kara), 2. B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 1996
- MEKKÎ, Ebû Tâlib, *Kûtü'l-Kulûb-Kalplerin Azığı*, (çev. Dilaver Selvi), 4. B., İstanbul, Semerkand Yayınları, 2011
- MUSLU, Ramazan, *Tasavvuf El Kitabı*, (ed. Kadir Özköse), 3. B., Ankara, Grafiker Yayınları, 2015,
- MÜCEDDİDÎ, Raûf Ahmed, *Dürrü'l-Ma'ârif-Mârifet Deryasından İnciler*, (çev. M. Ali Özkan), 1. B., İstanbul, Semerkand Yayınları, 2015
- MÜSLİM, *Sahih*, Riyad, Beytü'l-Efkâru'd-Devliyye, 1998

- NAHÇIVÂNÎ, Nimetullah, *Hidâyetü'l-İhvân*, (çev. Orkhan Musakhanov), 1. B., İstanbul, İlkharf Yayınevi, 2012
- NESÂÎ, *Sünen*, Beyrut, Dâru'l-Marife, t.y.
- NÜRÎ, Eroğlu, *Tasavvuf Bi't-Tarîkat-Tasavvufa Dair*, (haz. Mustafa Tatçı), 1. B., Ankara, Alperen Yayınları, 2003
- RÛMÎ, Eşrefoğlu, *Müzekki'n-Nüfus-Nefisleri Temizleyen*, haz. Ahmet Kasım Fidan, 1. B., İstanbul, Semerkand Yayınları, 2010
- ÖNGÖREN, Reşat, "Şeyh", *DİA*, C. XXXIX, s. 50-52
- SERRÂC, Ebû Nasr, *el-Luma-İslam Tasavvufu*, (çev. Hasan Kâmil YILMAZ), 2. B., İstanbul, Erkam Yayınları, 2012
- SİRHİNDÎ, İmâm-ı Rabbânî Ahmed, *Ma'ârif-i Ledünniyye- Ariflerin Halleri*, (çev. Necdet Tosun), 1. B., İstanbul, Sufi Yayınları, 2006
- , *Mektûbât-ı Rabbânî*, (çev. Talha Hakan Alp-Ömer Faruk Tokat-Ahmet Hamdi Yıldırım), 4. B., İstanbul, Semerkand Yayınları, 2011
- SÛHREVERDÎ, *Avârifü'l-Ma'ârif-Gerçek Tasavvuf*, (çev. Dilaver Selvi), 3. B., İstanbul, Semerkand Yayınları, 2004
- , *İrşâdü'l-Mürîdîn*, (çev. Mehmet Emin Fidan), 3. B., İstanbul, Hâcegân Yayınları, 2006
- , *Avârifü'l-Ma'ârif*, 1. B., Kahire, el-Mektebetü's-Sekâfeti'd-dîniyye, 2006
- SÛLEMÎ, *Beyânu Ahvâli's-Sûfiyye-Mutasavvıfların Halleri (Tasavvufun Ana İlkeleri/Sülemî'nin Risâleleri içinde)*, (çev. Süleyman Ateş), Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981
- , *Beyânu Zeleli'l-Fukarâ-Fakirlerin Hataları Ve Gerekli davranışları (Tasavvufun Ana İlkeleri/Sülemî'nin Risâleleri içinde)*, (çev. Süleyman Ateş), Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981
- , *Cevâmiu Âdâbi's-Sûfiyye-Sufilerin Âdâbını İhtiva Eden Kitap (Tasavvufun Ana İlkeleri/Sülemî'nin Risâleleri içinde)*, (çev. Süleyman Ateş), Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981

- , *Deracâtü'l-Muâmelât-İşlemlerin Dereceleri (Tasavvufun Ana İlkeleri/Sülemî'nin Risâleleri içinde)*, (çev. Süleyman Ateş), Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981
- , *Kitâbu'l-Mukaddime fi't-tasavvuf-Tasavvufa Giriş (Tasavvufun Ana İlkeleri/Sülemî'nin Risâleleri içinde)*, (çev. Süleyman Ateş), Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981
- , *Kitâbu Nesîmi'l-Ervâh-Ruhların Nesimi (Tasavvufun Ana İlkeleri/Sülemî'nin Risâleleri içinde)*, (çev. Süleyman Ateş), Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981
- , *Kitâbu Sülûki'l-Ârifîn-Âriflerin Sülûkü Meselesi (Tasavvufun Ana İlkeleri/Sülemî'nin Risâleleri içinde)*, (çev. Süleyman Ateş), Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981
- , *Menâhicü'l-Ârifîn-Âriflerin Yolları (Tasavvufun Ana İlkeleri/Sülemî'nin Risâleleri içinde)*, (çev. Süleyman Ateş), Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981
- , *Mes'eletü Deracâti's-Sâdikîn-Tasavvufta Sadıkların Dereceleri (Tasavvufun Ana İlkeleri/Sülemî'nin Risâleleri içinde)*, (çev. Süleyman Ateş), Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1981
- , *Risâletü'l-Melâmetiyye*, (haz. Ebu'l-Âlâ Âfifi), 1. B., Beyrut, Menşûratü'l-Cemel, 2015
- , *Tabakâtü's-Sûfiyye*, (haz. Mustafa Abdulkâdir Atâ), 3. B., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010
- , *Zikru'n-Nisveti'l-Müteabbidâti's-Sûfiyye*, (haz. Mustafa Abdulkâdir Atâ), 3. B., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010
- SÜYÛTÎ, *el-Câmiu's-Sağîr*, Dımaşk, Dâru'l-Fikr, t.y.
- ŞABÂNÎ, Ünsî Hasan, *Kelâm-ı Azîz*, (haz. Mustafa Tatçı, Cemal Kurnaz), 1. B., İstanbul, Sufi Yayınları, 2011
- ŞİMŞEK, Halil İbrahim, *18.Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Nakşibendî-Müceddidîlik*, 1. B., İstanbul, Litera Yayıncılık, 2016

- ŞİRVÂNÎ, Seyyid Yahya, *Şifâü'l-Esrâr-Sufi Yolunun Sırları*, haz. Mehmet Rıhtım, 3. B., İstanbul, Sufi Yayınları, 2014
- TABERÂNÎ, *el-Mu'cemül-Kebîr*, 2. B., Kahire, Mektebetü İbn Teymiyye, 1983
- TEK Abdurrezzak, *Tasavvufî Mertebeler-Hace Abdullah el-Ensâri el-Herevî Örneği*, 1. B., Bursa, Emin Yayınları, 2008
- , *Nakşîliğin Osmanlı Topraklarına Gelişi: Molla Abdullah İlâhî*, 1. B., Bursa, Emin Yayınları, 2012
- , *Tarihi Süreçte Tasavvuf Ve Tarikatlar*, 2. B., Bursa, Emin Yayınları, 2017
- TİRMİZÎ, Hakîm, *Hatmü'l-Evliyâ-Velîliğin Sonu*, (çev. Salih Çift), 1. B., İstanbul, İnsan Yayınları, 2006
- TOSUN, Necdet, *İmâm-ı Rabbânî Ahmed Sirhindî*, 4. B., İstanbul, İnsan Yayınları, 2013
- , *Bahâeddîn Nakşibend*, 6. B., İstanbul, İnsan Yayınları, 2015
- TOKÂDÎ, Musa b. Şeyh Tâhir, *Mantıku'l-Gayb, Gayb bahçesinden seslenişler –içinde-*, haz. Tahir Hafızalioğlu, 2. B., İstanbul, İnsan Yayınları, 2012
- ULUDAĞ, Süleyman, *Tasavvuf İstılahları-Tasavvufî Hayat –içinde-*, (haz. Mustafa Kara), 2. B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 1996
- , *Dört Kapı Kırk Eşik*, 2. B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2010
- , *İslâm'da İrşâd*, 2. B., İstanbul, Dergâh Yayınları, 2014
- , "Sülûk", *DİA*, C. XXXVIII, s. 127-128
- , "Fakr", *DİA*, C. XII, s. 132-134
- YAZICI, Tahsin, "Derviş", *DİA*, C. IX, s. 188-190
- YILMAZ, Hasan Kâmil, *Ana hatlarıyla Tasavvuf Ve Tarikatlar*, 14. B., İstanbul, Ensar Yayınları, 2011

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Muhammet COŞKUN
Tez Adı	Seyrû Sülûk Çerçevesinde Mürid Ve Mürşid Kimliği
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı
Bilim Dalı	Tasavvuf
Tez Türü	Yüksek Lisans Tezi
Tez Danışmanı	Prof. Dr. Abdurrezzak TEK
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni	☒ Tezimden fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimin sadece içindekiler, özet, kaynakça ve içeriğinin % 10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum
Yayımlama İzni	☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasının ertelenmesini istiyorum 1 yıl ☐ 2 yıl ☒ 3 yıl ☐ ☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin vermiyorum

Hazırlamış olduğum tezimin yukarıda belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih: 15.01.2018

İmza:

